

SH.E. MAMARAJABOV

TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISH VA BAHOLASH NAZARIYALARI VA METODLARI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

Sh.E. Mamarajabov

**TA‘LIM JARAYONLARINI
LOYIHALASHTIRISH VA BAHOLASH
NAZARIYALARI VA METODLARI**

(Kredit-modul bo‘yicha)

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan**

Toshkent – 2021

UO‘K: 330.101.541(072)

KBK 65.012.2ya7

T 56

Sh.E. Mamarajabov. Ta’lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari. O‘quv qo‘llanma. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 172 b.

ISBN 978-9943-7630-8-1

Ushbu o‘quv qo‘llanma «Ta’lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari» fan dasturi va ishchi dasturi asosida tuzilgan bo‘lib, magistraturaning 5A111001 – Professional ta’lim nazariyasi va metodikasi (mutaxassisliklar bo‘yicha) yo‘nalishida, “Kasb ta’limi” yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar, ilmiy izlanuvchilar va o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan.

UO‘K: 330.101.541(072)

KBK 65.012.2ya7

Taqrizchilar: M.Hakimova – TDIU «Innovatsion ta’lim» kafedrası mudiri, p.f.d., professor.
D.Ximmataliyev – TIQXMMI «Pedagogika, psixologiya va o‘qitish metodikasi» kafedrası professori, p.f.d., dotsent

ISBN 978-9943-7630-8-1

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021.

KIRISH

Insonni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka yetaklash yo'llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar.

Ma'lumki, mamlakatimiz taraqqiyoti va kelajagi ta'lim-tarbiya sohasidagi sifat o'zgarishlari qilib yuqori samaradorlikka erishishga, ularning jahon ta'limi talablari bilan mosligi va amaliy hayotdagi o'rnini qay darajada topayotganligiga bog'liq.

Yosh avlodning har tomonlama yetuk, bilimli, yuksak ma'naviyatli, barkamol, vatanparvar shaxslar bo'lib yetishishini ta'minlash yo'lida amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlarining eng asosiy bo'g'ini sifatida pedagog xodimlarning yuqori ilmiy, metodik bilimlarga hamda amaliy ishlash bo'yicha yuksak mahoratga ega bo'lishlarini ta'minlash yuzasidan zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish hisoblanadi. Bu masalaga davlatimiz mustaqilligining dastlabki yillaridan boshlab jiddiy e'tibor berib kelinmoqda. Buni Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyevning quyidagi fikrlarida yaqqol ifoda etilgan:

«Biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan yana bir masala, bu – farzandlarimizning mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan, mustahkam positsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash vazifasidir» (Sh.M. Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.- T.: «O'zbekiston», 2017. 103-bet).

Hozirda ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni yaratish va ulardan amaliyotda keng foydalanishga erishish, «Ta'lim – fan – amaliyot» integratsiyasining ta'lim tizimidagi samarasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim-tarbiyaning bosh muddaosi ham barkamol avlod tarbiyasi, mustaqil va erkin fikrlovchi, dunyoqarashi keng ijodkor shaxsni tarbiyalash masalasidir. Bu vazifani esa pedagogika tarmog'idagi fanlardan xabarsiz kishi me'yoriga yetkaza olmasligi hech kimga sir emas.

Hozir har bir ta'lim muassasasida ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish jiddiy vazifa bo'lib turibdi. Buning uchun har bir o'qituvchi o'z fanini o'qitishning eng samarali zamonaviy pedagogik

texnologiyalarini puxta bilishi va bu sohadagi yangiliklarni uzluksiz o'rganib borish orqali kasbiy mahoratini muntazam oshirib borishi talab qilinadi. Bu esa bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash davridayoq, ya'ni ularni oliy ta'lim dargohida tahsil olish paytida ularda o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari haqidagi bilimlarini, shuningdek kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirilishiga alohida ahamiyat qaratish lozimligini ko'rsatmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayoni sifati va samaradorligini oshirish kelgusi taraqqiyotimizning asosi ekanligi ma'lum. Bu haqda Prezidentimizning quyidagi so'zlari ibratlidir:

«Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz» (Sh.M. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-T.: «O'zbekiston», 2016. 14-bet).

Ushbu qo'llanma Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tomonidan tasdiqlangan magistratura yo'nalishlari uchun «Ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari» fanining o'quv dasturi asosida tayyorlangan bo'lib, undan magistratura va Kasb ta'limi bakalavr ta'lim yo'nalishi talabalari va o'qituvchilar foydalanishlari mumkin. Qo'llanmaga zamonaviy pedagogik texnologiyaning rivojlanishi, uning asosiy turlari, xususiyatlari, nazariy asoslari, ulardan amalda samarali foydalanish bo'yicha yo'l-yo'riqlar, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni kiritish mexanizmi, shuningdek, pedagogik mahorat, uni oshirish yo'llari haqidagi ma'lumotlar kiritilgan.

Qo'llanma haqidagi fikr va mulohazalarni muallif mamnuniyat bilan qabul qiladi.

Muallif

1-BOB. TA'LIM SOHASINI TEXNOLOGIYALASHTIRISH ASOSLARI

1-mavzu. Ta'lim jarayonini loyihalashtirish mohiyati

Reja:

1. "Ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari" kursining dolzarbligi, maqsad va vazifalari.

2. Ta'lim jarayonining tuzilishi.

3. Ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish sohasida asosiy tushuncha va ta'riflari. Ta'limni texnologiyalashtirish mezonlari.

Tayanch ibora va atamalar: ta'lim jarayoni, ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish, pedagogik texnologiya, maqsad, mazmun, pedagog (o'qituvchi) va tarbiyalanuvchilar (o'quvchi, talabalar) faoliyati, faoliyat natijasi.

Ta'lim-tarbiya faoliyatining mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari shu faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni texnologiyaga aylanib bormoqda. Shu asosda ta'lim-tarbiya sohasida so'nggi davrda pedagogik texnologiya amal qila boshladi.

Ishlab chiqarishdagi texnologiyada turli materiallarga ishlov berish tegishli kasb ustalari tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyada esa ishlov beriladigan material ta'lim oluvchining aqliy, ruhiy, axloqiy sifatlari bo'lib, ularga ta'lim beruvchi tomonidan ma'lum maqsadlarga erishish yo'lida turli ta'sirlar o'tkaziladi.

Ta'lim jarayoni mazmuni ta'lim jarayonining umumiy va aniq maqsadlari, o'quv material mazmunidan iborat bo'ladi.

Texnologik jarayon o'quv jarayonini tashkil etish, o'qituvchi faoliyati, talaba faoliyati, o'quv jarayonini boshqarish usullari, o'quv jarayoni diagnostikasini qamrab oladi.

Ta'lim tizimi intellektual boylikni vujudga keltiruvchi va sayqal beruvchi asosiy bo'g'indir, demak ta'lim tizimini samaradorligini oshirish asosida intellektual boylikni ko'paytirish va malakali

mutaxassislarni yetishtirish masalasini hal etish mumkin. Ta'lim tizimini samaradorligini oshirish uchun samarali natijani kafolatlovchi ta'lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish talab etiladi.

Ta'lim jarayonida talaba o'z o'quv faoliyatining subyektini sanaladi va pedagog bilan hamkorlikda yagona ta'lim jarayonining subyektini - ta'lim-tarbiya vazifalarini hal etadi.

Mustaqil shaxsni shakllantirish jarayoni uzoq va murakkab bo'lib, bir tomondan, barcha davlat tuzilmalari hamda ijtimoiy tashkilotlarning va ayniqsa, ta'lim tizimi mazmunining takomillashtirilishini, ikkinchi tomondan esa, bevosita ushbu masalani amalga oshirilishini ta'minlovchi yagona tarbiya tizimini barpo etish lozimligini taqozo etadi. Bu jarayonda kadrlar tayyorlashning yaqin kunlardagi va istiqboldagi vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Erkin tafakkur qila oladigan shaxsni, mustaqillik va demokratiya g'oyalariga sodiq bo'lgan ongli fuqaroni, o'z Vatanining jonkuyari sifatida ijtimoiy-siyosiy hayotga ongli ishtirok etishga, ijtimoiy jarayonga faol ta'sir ko'rsatishga, mamlakat taqdiri uchun zimmasiga mas'uliyat olishga qodir shaxsni kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratish.

2. Mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga, tub ma'nodagi fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurish ishiga demokratiya asoslarini joriy etish jarayonlarini jadallashtirish, tafakkur va bahslashish madaniyatini rivojlantirish, shaxsning ichki dunyosini boyitish, binobarin, yangicha ijtimoiy qadriyatlar va munosabatlarni shakllantirishdir. Boshqacha aytganda, yosh avlodda yangicha ong shakllanishi uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmog'i lozim.

3. Yosh avlod milliy istiqlol g'oyasini anglab olishi, bu g'oyaning har bir fuqaro uchun, Vatanning obod va farovon bo'lishi uchun hayotiy zarurat ekanligiga ishonch hosil qilish uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimini ro'yobga chiqarish lozim.

Tabiiyki, bu uzoq davom etadigan, barcha davlat tuzilmalari va jamoat tashkilotlarining, eng avvalo, uzluksiz ta'lim tizimi muassasalarining faoliyati va ayniqsa, mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadigan murakkab jarayondir. Yoshlarni barkamol qilib yetishtirish jarayonida shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga e'tiborni kuchaytirish va ta'lim sohasida

shaxsning tarbiyasi va har tomonlama rivojlanishiga ustunlik berishni ta'minlashdan iborat.

Ta'lim-tarbiya jarayonining uch tarkibiy birligi – tarbiya, ta'lim, shaxsni rivojlantirish to'liq darajada amalga oshirilishiga erishish lozim. Ta'lim-tarbiya ishida rasmiyatchilik va beparvolik kabi illatlardan voz kechish kerak. Bu maqsadda mustaqil fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashga yo'naltirilgan yangi uslub va vositalar ishlab chiqilishi hamda joriy etilishi zarur.

“Ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari” fanini o'qitishdan **maqsad** – talabalarda o'qitish metodikasi, ta'lim shakllari va metodlari va strategiyalarni ishlab chiqish ko'nikmalarini, oliy ta'lim o'qituvchisi va unga qo'yiladigan talablarni shakllantirishdan iborat. Fan mazmunini anglab yetish talabalarning ilmiy-pedagogik faoliyatda ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarni oliy ta'lim tizimiga joriy etish kabi jihatlar uchun juda muhimdir.

“Ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari” fanining **vazifasi** - ta'lim va tarbiya jarayonini kelgusida o'qituvchilardan talab qiladigan darajada sifatini va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlash uchun normativ hujjatlar, o'quv-uslubiy adabiyotlar, moddiy-texnika va axborot bazasi bilan boyitib borish, talabalarning yuksak kasbiy tayyorgarlik darajasi, malakasi, bilimi, madaniy va ma'naviy-axloqiy saviyasining sifatini zamon talablariga javob beradigan darajada oshirib borishdan iborat.

“Ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari” fanining asosiy vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

– pedagogik texnologiyalarning asosiy nazariyalari va modellarini tushuntirish;

– o'qitishning innovatsion usullarini aniqlash;

– pedagogik texnika va uning komponentlarini rivojlantirish, ularga ta'sir qiluvchi omillarni tavsiflash;

– talabalarda ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rag'batlantirish usullari va strategiyalarini qo'llash, shu jumladan, “aqliy hujum”, muammoli vaziyatlarni yaratish va ijodiy muammolarni hal qilish;

– o'qitish shakllarida foydalaniladigan o'qitish qonuniyatlari, prinsiplarini ijodiy qo'llash;

– pedagogik va axborot texnologiyalari, o‘quv faoliyatini faollashtiruvchi metodlarni qo‘llash;

– pedagogik mahoratni, kommunikativ layoqat, pedagogik texnika qoidalarini mukammal o‘zlashtirib borishga doir tushunchalarni bilish kabilar.

Ta’lim jarayonini bir tizim deb qaraydigan bo‘lsak, uni tashkil etuvchilari, ya’ni elementlariga quyidagilar kiradi:

- o‘quv maqsadi;
- aniq maqsadlar (kutilayotgan natijalar);
- ta’lim beruvchi;
- ta’lim oluvchi;
- ta’lim mazmuni;
- ta’lim metodi;
- ta’lim shakli;
- ta’lim vositalari;
- nazorat va baholash.

Ta’lim jarayonini loyihalashtirishda yuqorida sanab o‘tilgan elementlardan birortasi e’tibordan chetda qolsa yoki noto‘g‘ri tanlangan bo‘lsa, tizim ishlamaydi, demakki, ta’lim jarayoni oldiga qo‘yilgan maqsadga erishilmaydi.

Insonning kamol topishi ta’lim va tarbiya jarayonlarining uyg‘un birligida ta’minlanadi. Shu boisdan ta’lim, tarbiya va shaxsning kamol topishi ta’lim jarayonining (o‘quv-tarbiya jarayonining) maqsadi va mazmuni sifatida namoyon bo‘ladi.

Ta’lim jarayoni (*o‘quv-tarbiya jarayoni*) – ta’lim, tarbiya va shaxs kamoloti jarayonlari, ularning o‘zaro aloqadorligi va birligidan iborat bo‘lgan yaxlit ma’rifiy tizim.

Ta’lim jarayonining asosiy xususiyati uning *yaxlitligi*, *bir butunligi* hisoblanadi. Yaxlit, har tomonlama rivojlangan shaxs faqat yaxlit ta’lim jarayonida shakllanishi mumkin. Yaxlitlik deyilganda ta’lim va tarbiyada paydo bo‘ladigan va kechadigan barcha jarayonlar va hodisalarning, pedagogik jarayon subyektlari va ularning tashqi muhit bilan o‘zaro munosabatlarining bir-biriga bog‘liqligi va bir-birini taqozo qilishi tushuniladi. Yaxlit ta’lim jarayonida xatti-harakatlar, ziddiyatlarning yechimlari, o‘zaro ta’sir kuchlarining qayta guruhlanishi, yangi sifatlarning paydo bo‘lishi uzluksiz kechadi.

Shuningdek, ta'lim jarayonining o'ziga xos xususiyati va kechish sharti *pedagogik o'zaro aloqadorlik* hisoblanadi. Pedagogik o'zaro aloqadorlik – pedagog va tarbiyalanuvchilarning oldindan rejalashtirilgan, mo'ljallangan munosabati. Bu munosabat natijasida ularning xulq-atvori, faoliyati va munosabatlarida ikki taraflama o'zgarishlar paydo bo'ladi. “O'qituvchi – o'quvchi (talaba)”, “o'qituvchi – guruh – o'quvchi (talaba)”, “o'qituvchi – jamoa – o'quvchi (talaba)” munosabatlari pedagogik o'zaro aloqadorlikning bir muncha keng tarqalgan darajalari hisoblanadi. Shunday bo'lsa ham, ta'lim jarayonining yakuniy natijasi “o'quvchi (talaba) – o'zlashtirish obyekti” munosabati bo'lib, u ta'lim jarayoni subyektining o'zgarishiga, o'quvchi (talaba)ning muayyan bilimlarni, faoliyat tajribasi va munosabatlarni o'zlashtirishiga yo'naltirilgan bo'ladi.

Ta'lim jarayonidagi *ziddiyatlar* uni harakatga keltiruvchi kuchlardir. O'quvchi (talaba)ning real imkoniyatlari bilan pedagoglar, ota-onalar tomonidan unga qo'yilgan talablar o'rtasidagi nomuvofiqlar bir muncha umumiy ziddiyatlar sirasiga kiradi.

Yaxlit ta'lim jarayoni tuzilmasi *maqsad, mazmun, pedagog* (o'qituvchi) va *tarbiyalanuvchilar* (o'quvchi, talabalar) *faoliyati*, shuningdek ularning birgalikdagi *faoliyat natijasini* o'z ichiga oladi. Pedagog (o'qituvchi) va tarbiyalanuvchilar (o'quvchi va talabalar) ta'lim jarayonining subyektlari bo'lib, bu jarayonning sifati va samaradorligi ularning faol ishtirokiga bog'liqdir.

Pedagog faoliyati – bu jamiyat va davlatning ijtimoiy buyurtmasidan kelib chiqqan holda zamonaviy ta'lim va tarbiya maqsadi va vazifalari bilan belgilanadigan maxsus tashkil etilgan faoliyat hisoblanadi. Pedagog ta'lim oluvchilar (tarbiyalanuvchilar) bilan o'zaro munosabatini ularning o'ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari va aniq shart-sharoitlarni hisobga olgan holda, ta'lim jarayonining maqsadga muvofiq metodlari, shakllari va vositalari tizimi orqali tashkil etadi.

Ta'lim oluvchilar (tarbiyalanuvchilar) jamoasi faoliyati jamoaning, shuningdek o'qituvchining (ta'lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish) maqsadlariga hamma vaqt ham to'g'ri kelavermaydigan ongli va ongsiz motivlar va maqsadlar bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchilar (tarbiyalanuvchilar) faoliyati ta'lim-tarbiya maqsadlariga muvofiq shaxsning rivojlanishiga, ularda bilim va ko'nikmalar,

faoliyat tajribasi, o‘zi va atrofdagi olamga munosabatlar tizimining shakllanishiga olib kelishi lozim. Biroq o‘quvchi (talaba)lar o‘z bilimi va tajribasiga muvofiq keluvchi metod va vositalardan foydalanadilar. Ta’lim oluvchilarda bu tajriba qanchalik oz bo‘lsa, ularning xatti-harakatlari maqsadga muvofiqligi va rang-barangligi shunchalik kam bo‘ladi. Shu sababli asosiy mas’uliyat kattalarda – shakllanayotgan shaxsning ta’limi va tarbiyasini tashkil etuvchida bo‘ladi. Ta’lim oluvchi esa faqat o‘z xatti-harakatlariga javob beradi.

Ta’lim jarayonining mazmuni bir-biriga bog‘liq bo‘lgan “ta’lim mazmuni” va “tarbiya mazmuni”ni o‘z ichiga oladi.

Ta’lim mazmuni – ta’lim oluvchilarni “nimaga o‘rgatish kerak?”, ular “nimani o‘rganishi lozim?”, *tarbiya mazmuni* esa tarbiyalanuvchi “shaxsda qanday fazilatlarni shakllantirish zarur?” savollariga javob beradi. Ta’lim jarayonining mazmuni jamiyat va davlatning ijtimoiy buyurtmasi hamda ta’lim va tarbiya maqsadlari va vazifalari aks etgan o‘quv-tarbiya dasturlariga, pedagoglar (o‘qituvchilar, tarbiyachilar) va tarbiyalanuvchilarning (o‘quvchi va talabalarning) birgalikdagi o‘zaro faoliyatiga, shuningdek ta’lim va tarbiya vositalariga bog‘liq bo‘ladi. Bu esa ta’lim jarayonini texnologiyalashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Uning mazmuni shundan iboratki, ta’lim jarayonini amalga oshirishning shunday loyihasi ishlab chiqilishi lozimki, u natijani kafolatlay olsin, ya’ni jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirish imkoniyatini bera olsin.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Ta’lim jarayoni deganda nimani tushunasiz?
2. Ta’lim jarayonining mazmuni nimalardan iborat?
3. Ta’lim jarayonini tashkil etuvchilarini aytib bering.
4. “Ta’lim jarayoni” tushunchasiga Klaster tuzing.
5. “Ta’lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari” fanining maqsadini ayting.
6. “Ta’lim jarayonlarini loyihalashtirish va baholash nazariyalari va metodlari” fanining vazifalari nimalardan iborat?
7. Pedagog faoliyat nima?
8. Ta’lim jarayonining subyektlarini kimlar tashkil etadi?

2-MAVZU. TA'LIM JARAYONINI LOYIHALASHTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Reja:

1. An'anaviy va innovatsion ta'lim jarayonlarining farqlari.
2. Ta'lim texnologiyalarning turlari.
3. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarning tushunchalari va tahlili.

Tayanch ibora va atamalar: pedagogik texnologiya, ta'lim-tarbiya jarayoni, an'anaviy ta'lim, innovatsion ta'lim, loyihalashtirish, pedagogik faoliyat.

Pedagogik texnologiya (PT) tushunchasi keng ko'lamli, serqirra tushuncha bo'lib, u ta'lim-tarbiya amaliyotini rivojlantirish ehtiyojlari asosida kelib chiqqan va hozirda pedagogika, psixologiya fanlarida o'z o'rniga ega.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'lib, quyidagi rivojlanish bosqichlaridan o'tib kelmoqda.

1-bosqichni o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi usul va vositalar yig'indisi – pedagogik texnikaning shakllanishi boshlab berdi. Oldin pedagogik amaliyotga keyin pedagogikaga qaratilgan o'qitish texnologiyasi XX asrning 30-yillarida AQSHda shakllangan.

2-bosqich o'qitishning texnik vositalarini taraqqiy etishi bilan bog'liq. XX asrning 40-yillaridan 50-yillar o'rtasigacha «ta'limda texnologiya» deb qo'llanilib, ta'lim jarayonida audiovizual texnika vositalarni qo'llash, ularning imkoniyatlarini takomillashtirish va ularga asoslangan holda, ta'lim samaradorligini oshirish chora-tadbirlari ko'rildi.

3-bosqich (o'tgan asrning 50-60-yillari) – dasturli ta'limning vujudga kelishi va shakllanishi bilan bog'liq. Dasturli ta'lim – ta'lim maqsadlarini aniqlash, o'quv jarayonini loyihalash, to'liq o'zlashtirish tamoyiliga asoslanishga qaratilgan.

4-bosqich XX asrning 70-yillariga to'g'ri keladi. Bu bosqichda «pedagogik texnologiya» ifodasi qo'llanilib, u avvaldan loyihalashtirilgan va aniq belgilangan maqsadlarga erishishni kafolatlovchi o'quv jarayonini bildirgan. 1979-yilda AQSHning

Pedagogik kommunikatsiyalar va texnologiyalar assotsiatsiyasi tomonidan pedagogik texnologiyaga quyidagicha ta'rif berilgan edi: «Pedagogik texnologiya bilimlarni o'zlashtirishning hamma jihatlarini qamrab oluvchi muammoni tahlil qilish va rejalashtirish, ta'minlash, muammoning yechimini baholash va boshqarish uchun odamlar, g'oyalar, vositalar va faoliyatni tashkil qilish usullarini o'z tarkibiga oladigan kompleks, integrativ jarayondan iborat..».

5-bosqich XX asrning 80-yillarining boshidan pedagogik texnologiyaning mazmuni ta'limning kompyuterli va axborot texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshirilishini nazarda tutgan.

PT mazmuni o'zgarishini shartli ravishda davrlarga ajratish PT rivojlanish tarixining ma'lum bosqichlariga uzviy bog'liq.

1946-yilda AQSHning Indiana shtatidagi universitetiga audiovizual ta'lim kiritilgan (muallif L.K.Larson).

1954-yilda dasturli o'qitish rejasi asoslab berilgan (muallif professor B.F.Skinner).

1961-yil Janubiy Kaliforniya universitetida o'qitish texnologiyasi bo'limi ochilgan (bo'lim rahbari D.D. Finn).

1968-yil LOGO dasturlashtirish tili ishlab chiqilgan va ta'lim muassasasida tatbiq etilgan (AQSHdagi Massachuset texnologik instituti, rahbar S. Peypert).

1976-yil birinchi shaxsiy kompyuter "Apple" yaratildi (mualliflar: S. Jobs, S. Uoznik).

1981-yil displeyli sinflarda o'quv maqsadlari uchun maxsus dasturiy vositalardan foydalanilgan.

1990-yil ta'limda interfaol texnologiyalar qo'llanilgan.

PT mohiyati haqida kamida yarim asr davom etgan ilmiy munozaralar mazmuni turli mualliflar, pedagogik komissiyalar va uyushmalarning ta'rifu tavsiflarida o'z aksini topdi. PT mohiyati haqida bir-biriga qarama-qarshi ikki nuqtayi nazar mavjud. Munozaraning asosiy sababi ham xuddi ana shunda. Ba'zi mualliflar PTni o'qitishning zamonaviy vositalari majmuasi deb hisoblashsa, boshqalari esa uni kommunikatsiya jarayoni, deb e'lon qildilar. Ayrim guruhdagi mualliflar o'qitish vositalari va jarayonini PT tushunchasida birlashtirib, ularga bir butunlikda qaraydi.

Umuman 80-yillarga kelib «pedagogik texnologiya» tushunchasi deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarni qamrab oldi va YUNESKO tomonidan tasdiqlandi. Shu davr ichida ta'limni texnologiyalashtirishga yondashuv kuchaydi va aynan «ta'lim texnologiyasi» tushunchasiga ancha o'zgartirishlar va aniqliklar kiritildi.

Texnologiya yunoncha so'z bo'lib, «texne» – mahorat, san'at hamda «logos» – ta'limot so'zlaridan tashkil topgan. Texnologiya tushunchasi – ishlab chiqarish jarayonini tizimli, bir maromda tashkil etish va sifatli mashulot yaratishni nazarda tutadi. Ma'lum mahsulotni olishning tejamli va samarali yo'l va usullarni ishlab chiqish jarayonini takomillashtirish masalalarini tadqiq etadi. Ishlab chiqarish texnologiyasi – texnologik jarayon, texnologik operatsiya, texnologik rejim, texnologik xarita kabilardan tashkil topadi.

Chet elda ta'lim texnologiyalari (an educational technology) tushunchasi keng tarqalgan. Chet el pedagogikasida ta'lim va tarbiya tushunchalari sintezlangan bo'lib, yagona «ta'lim» degan nom bilan ataladi, ya'ni ta'lim texnologiyalari deganda, o'quv texnologiyalari va tarbiya texnologiyalari majmui tushuniladi. Ammo biz pedagogika fanida ta'lim va tarbiya tushunchalarini alohida izohlaymiz va pedagogika fanining ajralmas qismlari sifatida talqin etamiz. Shunga ko'ra «ta'lim texnologiyalari» tushunchasini bizda mazmunidan kelib chiqqan holda tarjima qilib, «pedagogik texnologiyalar» deb nomlash o'rinli deb topilgan. «Pedagogik texnologiyalar» tushunchasiga bir qancha ta'riflar berilgan:

1. Pedagogik texnologiya, bu bilim berish va uni egallashda texnika va inson resurslarini o'zaro uzviy bog'liq holda ko'rib, butun ta'lim jarayonini loyihalashda va amalda qo'llashda majmuali yondashuv usulidan foydalanishdir (YUNESKO).

2. Texnologiya – ishlov berish, ahvolni o'zgartirish san'ati, mahorati, qobiliyati, metodlar yig'indisi (V.M. Shepel).

3. Pedagogik texnologiya – o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va joylashuvini belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi. U pedagogik jarayonning tashkiliy, uslubiy vositalaridan iborat (B.T. Lixachyov).

4. Pedagogik texnologiya – ta'lim beruvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan, ta'lim

oluvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir (V.P. Bospalko).

5. Pedagogik texnologiya – ta’limning rejalashtiriladigan natijalarga erishish jarayoni tafsiloti (I.P. Volkov).

6. Ta’lim texnologiyasi – didaktik tizimning tarkibiy jarayonli qismi (M. Choshanov).

7. Pedagogik texnologiya – o‘quv jarayonining ta’lim oluvchilar va ta’lim beruvchilar uchun so‘zsiz qulay sharoitlar ta’minlashni loyihalash, tahlil qilish va o‘tkazish bo‘yicha hamma detallari o‘ylab chiqilgan birgalikdagi pedagogik faoliyat modeli (V.M. Monaxov).

8. Pedagogik texnologiya – pedagogik maqsadlarga erishish uchun foydalaniladigan barcha shaxsiy, instrumentli va metodologik vositalarning tizimli yig‘indisini va amal qilish tartibini bildiradi (M.V. Klarin).

9. Pedagogik texnologiya bu – so‘zsiz rioya qilish eng yuqori natijani kafolatlaydigan ko‘rsatmalar emas, balki qonuniyatlar bo‘lib, ularning amaliy ahamiyatidan iborat (V.YU. Pityukov).

10. Pedagogik texnologiya – bu tizimli fikr yuritish usulini pedagogikaga singdirish, boshqacha qilib aytganda, pedagogik jarayonni muayyan bir tizimga keltirishdir (Sakomoto).

11. Pedagogik texnologiyaning mohiyati didaktik maqsad, talab etilgan o‘zlashtirish darajasiga erishishdan iborat bo‘lib, uni tatbiq etishni hisobga olgan holda, ta’lim jarayonini ilgaridan loyihalashtirishda namoyon bo‘ladi (U. Nishonaliyev).

12. Pedagogik texnologiya – bu o‘qituvchi (tarbiyachi)ning o‘qitish (tarbiya) vositalari yordamida o‘quvchi (talaba)larga muayyan sharoit va ketma-ketlikda ta’sir ko‘rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayonidir (N. Saydaxmedov).

13. Pedagogik texnologiya – vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan, hamda kutilgan natijaga erishishni ta’minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizim (O‘. Tolipov).

14. Pedagogik texnologiya – bu jamiyat ehtiyojidan kelib chiqib, shaxsning oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarini samarali shakllantiruvchi va aniq maqsadga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonini tizim sifatida qarab, uni tashkil etuvchilar, ya’ni o‘qituvchi

(pedagog)ning o‘qitish vositalari yordamida tahsil oluvchilarga ma’lum bir sharoitda muayyan ketma-ketlikda ko‘rsatgan ta’sirini va ta’lim natijasini nazorat jarayonida baholab beruvchi texnologiyalashgan ta’limiy tadbirdir (B. Ziyomuxamedov).

15. Pedagogik texnologiya bu – obyektiv, moddiy jarayon. Agar biz o‘quv-tarbiya jarayonidan uning obyektiv, moddiy (substansiyalik) jihatini ajrata olsak, shunda biz texnologiyaga, eng kamida uning tafsilotiga ega bo‘lamiz (V.K. D’yachenko).

16. Pedagogik texnologiya – bu o‘qitishga o‘ziga xos yangicha (innovatsion) yondashuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy-muhandislik tafakkurining ifodalanishi, texnokratik ilmiy ongning pedagogika sohasiga ko‘chirilgan tasviri, ta’lim jarayonining muayyan standartlashuvi hisoblanadi (B.L. Farberman).

17. Pedagogik texnologiya – turli mualliflar (manbalar)ning barcha ta’riflari mazmunini o‘zida mujassam etuvchi umumlashtirishdan iborat (G.K. Selevko).

18. Pedagogik texnologiya – barkamol insonni shakllantirish faoliyati (J. Yo‘ldoshev).

Yuqorida keltirilgan ayrim ta’riflarning o‘zaro har xilligidan ko‘rinadiki, pedagogik texnologiya tushunchasi ko‘p qirrali bo‘lib, unga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa nuqtayi nazarlardan yondashish mumkin.

Pedagogik texnologiya ta’riflariga bo‘lgan turli yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, haqiqatdan ham o‘qitish texnologiyalari fan va ishlab chiqarish hamda ta’lim-tarbiya jarayonlari oralig‘idan o‘rin oladi, u o‘qitishning didaktika nazariyasi va amaliyoti bilan chambarchas bog‘langan. Pedagogik texnologiya o‘quv faoliyatini boshqarish jarayonini loyihalash va konstruksiyalash funksiyalarini o‘zida qamrab oladi.

Pedagogik texnologiya ijtimoiy hodisa sifatida ta’lim-tarbiya masalalari bilan bog‘liq motivlar: ehtiyoj, talab, manfaat, qiziqish, maqsadlardan kelib chiqadi va ularni amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Shu bilan birga xuddi shunday motivlar har bir shaxsda, oilada ham mavjud. Jamiyat har bir a’zosining ta’lim-tarbiya darajasi ortib borishi shu jamiyat va davlatning rivojlanishidagi eng asosiy shartlardan hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiya tizimi ko'rinishida PT belgilangan ta'lim-tarbiya faoliyatini amalga oshirish uchun xizmat qiluvchi moddiy ta'minot va ma'naviy qadriyatlardan iborat. Bunga o'quv reja, dasturlar va didaktik vositalar ham kiradi. Bu tizim boshqa ijtimoiy tizimlar kabi tegishli maxsus tayyorgarlikka ega mutaxassislar mehnati orqali faoliyat olib boradi.

PTni ta'lim-tarbiya jarayoni sifatida ishtirokchilarning faoliyatlari orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonning pirovard maqsadi barkamol insonni shakllantirish va rivojlantirish bo'lib, asosan quyidagilardan tarkib topadi:

- ta'lim-tarbiya berish;
- axborotlarni avlod-dan-avlodga uzatish;
- mustaqil fikrlashga o'rgatish;
- bilim, ko'nikma, malakalarni o'rgatish va o'zlashtirilishiga erishish;
- turli metodikalarni qo'llash va takomillashtirish;
- diagnostika, monitoring olib borish;
- insonparvarlik, xalqparvarlik, mafkuraviy tamoyillarga asoslanish;
- o'quvchilarning tayyorgarlik darajasini, psixologik, fiziologik, yosh xususiyatlarini, gigiyenik talablarni hisobga olish;
- ta'lim menejmenti, marketingi talablari va xulosalarini, ijtimoiy motivlarni hisobga olish.

Pedagogik texnologiyalarni **mazmuni** quyidagi yo'nalishlarni chuqurlashtirishga qaratilgan:

- a. Insonparvarlashtirish va demokratlashtirish.
- b. Individuallashtirish
- c. Rivojlantirish
- d. Faollikni oshirish (bajarib o'rganish).

O'qitish texnologiyasi tarkibiga o'quv jarayonini boshqarishning aniq usullari, boshqarish va o'qitishning ayni istiqbolli tadbirlari haqidagi ham nazariy, ham amaliy bilimlar kiritiladi. O'quv jarayonining borishi sharoitlariga mos ravishda ularning izchilligi belgilanadi.

Pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish jarayonida quyidagi tamoyillarga amal qilish zarur:

1. Texnologiya yaxlit didaktik tizim sifatida tashkil etilishi lozim.
2. Aniqlangan maqsadga qaratilgan, ma'lum sharoitni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan texnologiyani qayta takrorlana olish darajasida bo'lishi kerak.
3. Texnologiyani ishga tushirish mexanizmlarining ustuvorligi.
4. Texnologiyani o'quvchi shaxsiga moslashtirish.
5. Rivojlantiruvchi axborot materialini kengligi.

Pedagogik texnologiyaning tadqiq qilish doirasi quyidagi qismlardan tashkil topgan:

- *konseptual asos;*
- *ta'lim jarayoni;*
- *mazmuni va texnologik jarayon.*

Har bir pedagogik texnologiya muayyan **ilmiy konsepsiyaga** asoslanadi.

Pedagogik texnologiyaning **ilmiy konsepsiyasi** ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, ijtimoiy-pedagogik va didaktik asoslarini qamrab oladi.

Bugungi kunda ilmiy-texnik taraqqiyot nafaqat aksariyat ishlab chiqarish sohasinigina texnologiyalashtirmoqda, balki u madaniyat, ta'lim sohalariga ham kirib bormoqda. Bugungi kunda informatsion axborot, tibbiyot, ta'lim va boshqa texnologiyalar vujudga keldi.

Texnologik yondashuv o'qituvchini nafaqat bilim beruvchi, balki talabning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etuvchi menejerga aylantiradi.

Texnologik yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda talabalar faol ishtirok etadi va kam kuch sarflagan holda katta hajmdagi ma'lumotlarni egallab oladi. Ma'lumotlarni o'rganish jarayoni shunday loyihalashtiriladiki, talaba berilgan topshiriqlar tizimini bajarish jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi va mustahkamlaydi, balki o'zida amaliy malakalarni hosil qiladi.

Pedagogik texnologiya har bir ta'limoluvchini bebaho iste'dod egasi sifatida qabul qiladigan, shaxsga yo'naltirilgan tizim bo'lib, ularning hali ochilmagan qirralarini ochishga xizmat qiladi. Ta'limda ta'lim oluvchini passiv idrok etuvchi shaxsdan, faol subyektga aylanishiga zamin yaratadi va natijada bilimlarni puxta egallanishiga, ana shu bilimlarni amalda qo'llash bo'yicha malaka va ko'nikmalarni shakllanishiga mustahkam asos yaratadi. Yuqorida sanab o'tilgan

xususiyatlar pedagogik texnologiyalarni mohiyatini tushunishga va uni to'g'ri baholagan holda, ta'lim amaliyotiga joriy etish zaruratini anglab yetishga asos bo'ladi.

Bugungi kunda pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimi amaliyotiga joriy etish davr talabi bo'lib, ushbu jarayonni faol kechishini ta'minlovchi chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilishi kerak.

Umuman ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish masalasi keyingi davrda yanada dolzarbroq tus oldi. Chunki, xalq xo'jaligining turli sohalarini rivojlantirish to'la to'kis bo'lajak mutaxassislarda kasbiy malakalarni shakllanish darajasiga bevosita bog'liq. O'quv jarayonida kasbiy malakalarni shakllantirish uchun pedagogik texnologiyalardan optimal darajada foydalanishga erishish kerak.

Nega bugungi kunga kelib, pedagogik texnologiyaga qiziqish shunchalik darajada kuchaydi? degan mulohaza tug'ilishi tabiiy. Jamiyatimizga qanchadan-qancha bilimli va malakali kadrlarni yetishtirib kelgan pedagogikaning o'ziga xos uslublari mavjud. Pedagogik jamoatchilikning aksariyati mana shu yo'ldan bormoqda, ammo yangicha dunyoqarash sari intilayotgan jamiyatga bu yo'l uzoq xizmat qila olmaydi. Chunki buning zamirida ma'lum sabablar mavjud, ya'ni:

– rivojlangan mamlakatlar qatoridan o'rin olishi uchun, aholi ta'limini jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligi;

– fan-texnika taraqqiyotining o'ta rivojlanganligi natijasida axborotlar tizimining tobora ko'payib borayotganligi;

– zamonaviy texnikalarni ta'limga tatbiq etish, ta'lim jarayonini kompyuterlashtirish, o'quv-tarbiya jarayonida axborot texnologiyasi va texnik vositalardan foydalanish kerakligi;

– talaba va o'qituvchi faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yish, o'qituvchi ta'lim maqsadi va mazmunini puxta bilishi, ta'lim usullari va texnik vositalarni yaxshi egallagan bo'lishi, talabaning qiziqish va intiluvchanligi to'g'ri yo'lga qo'yilganligi;

– o'qituvchi ta'lim jarayonini yuqori darajada samarali tashkil etish uchun maqsad va vazifalarni aniq belgilashi, ta'lim natijasini oldindan qayd etishi, o'quv predmetlarini to'liq o'zlashtirishga erishish uchun zaruriy ta'lim vositalari, shart-sharoitlarini tayyorlashga erishganligi;

– o‘quv jarayoni uchun zarur moddiy-texnika bazasining yaratilganligi;

– ta’lim-tarbiya jarayoni natijalarini xolisona va obyektiv baholash, talabalarning bilim va malakalarini egallash jarayonini nazorat qilish va baholashni avtomatlashtirishga erishilganligi;

– o‘sib kelayotgan yosh avlodni hayotga mukammal tayyorlash talabi ularga eng ilg‘or bilim berish usuli hisoblangan obyektiv borliqqa majmuiy yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishidadir.

Demak, zamonaviy pedagogik texnologiya yuqorida keltirilgan shartlarning barcha talablariga javob beradigan ta’limiy tadbir hisoblanadi.

Bugungi kun talablaridan biri ta’lim jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llash, tayyorgarlikning kredit-modul tizimidan foydalangan holda ta’lim oluvchilarni o‘qitishni jadallashtirish sanaladi. Respublikamizda ta’lim jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llashga doir keng ko‘lamda ish olib borilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy-nazariy asoslari, har bir pedagogik texnologiyaning o‘ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajribalar to‘plandi. Ta’lim jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishda xorijiy mamlakatlarning tegishli tashkilotlari yaqindan yordam ko‘rsatmoqda.

«Pedagogik texnologiya» so‘z birikmasi asosida «texnologiya», «texnologik jarayon» tushunchalari yotadi. Ushbu tushunchalar orqali sanoatda tayyor mahsulotni olish uchun bajariladigan ishlarning ketma-ketligi haqidagi texnik hujjat, ta’limda esa fan bo‘yicha uslubiy tadbirlar majmuasi tushuniladi. Pedagogik texnologiyani tushunishning asosiy yo‘li aniq belgilangan maqsadlarga qaratish, ta’lim oluvchi bilan muntazam o‘zaro aloqani o‘rnatish, pedagogik texnologiyaning falsafiy asosi hisoblangan ta’lim oluvchining xatti-harakati orqali o‘qitishdir. O‘zaro aloqa pedagogik texnologiya asosini tashkil qilib, o‘quv jarayonini to‘liq qamrab olishi kerak.

Yuqorida keltirilgan tushunchalarni o‘quv jarayoniga ko‘chiradigan bo‘lsak, o‘qituvchi (pedagog)ning o‘qitish vositalari yordamida o‘quvchi-talabalarga muayyan sharoitlarda ko‘rsatgan tizimli ta’siri natijasida ularda jamiyat uchun zarur bo‘lgan va oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarni jadal shakllantiruvchi ijtimoiy hodisa

yoki boshqacha aytganda, o'qituvchi tomonidan o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilab olingan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayoni deb ta'riflash mumkin.

Professor N. Saidahmedovning fikricha, «Texnologiya shaxsni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonunlarini o'zida mujassamlashtirgan va yakuniy natijani ta'minlaydigan pedagogik faoliyatdir». Texnologiya tushunchasi regulyativ (tartibga solib turuvchi) ta'sir etish kuchiga ega bo'lib, erkin ijod qilishga undaydi:

- samarador o'quv-bilish faoliyatining asoslarini topish;
- uni ekstensiv (kuch, vaqt, resurs yo'qotishga olib keladigan samarasiz) asosdan ko'ra intensiv (jadal), mumkin qadar ilmiy asosda qurish;
- talab etilgan natijalarni kafolatlaydigan fan va tajriba yutuqlaridan foydalanish;
- o'qitish davomida tuzatishlar ehtimolini loyihalash metodiga tayangan holda yo'qotish;
- ta'lim jarayonini yuqori darajada axborotlashtirish va zaruriy harakatlarni algoritmlash;
- texnik vositalarni yaratish, ulardan foydalanish metodikasini o'zlashtirish va boshqalar.

Texnologiya murakkab jarayon sifatida qator o'qitish bosqichlaridan, o'z navbatida, bu bosqichlarning har biri o'ziga xos amallardan iborat bo'ladi. *Amal* – o'qituvchining sinfda mavzu bo'yicha o'quv elementlarini tushuntirish borasidagi bajargan ishlar yig'indisi bo'lib, o'qitish jarayonining shu bosqichida tugallangan qismini tashkil etadi.

Pedagogik texnologiya amaliyotga joriy etish mumkin bo'lgan ma'lum pedagogik tizimning loyihasi hisoblanadi. Pedagogik texnologiya: ta'lim texnologiyasi, yangi pedagogik tajriba, yangi pedagogik texnologiya, zamonaviy pedagogik texnologiya, axborot texnologiyasi, yangi tajriba va ta'lim-tarbiya metodlari tushunchalarini qamrab oladi. Demak, pedagogik texnologiya didaktik vazifalarni samarali amalga oshirish, shu sohadagi maqsadga erishish yo'li bo'lib hisoblanadi.

Bugungi kunda mamlakatimizda mutaxassislarining ilmiy salohiyatini birlashtirishga imkoniyatlar yetarli darajada. Zamonaviy

pedagogik texnologiya pedagogika fanining alohida tarmog‘i sifatida yoki faqat ta‘lim amaliyotini maqbullashtirishga yo‘naltirilgan tizim, deb qarash mumkin emas. Zamonaviy pedagogik texnologiya bu sohadagi nazariy va amaliy izlanishlarni birlashtirish doirasidagi faoliyatni aks ettiradi. Avvalo, zamonaviy pedagogik texnologiya nimani anglatadi?

1. Zamonaviy pedagogik texnologiya o‘quv-tarbiya jarayoni uchun loyihalangani va belgilangan maqsadni yechishga qaratiladi. Har bir jamiyat shaxsni shakllantirish maqsadini aniq belgilab beradi va shunga mos holda ma‘lum bir pedagogik tizim mavjud bo‘ladi. Bu tizimga uzluksiz ravishda ijtimoiy buyurtma o‘z ta‘sirini o‘tkazadi va ta‘lim-tarbiya maqsadini umumiy holda belgilab beradi. Maqsadi esa pedagogik tizimning qolgan elementlarini o‘z navbatida yangilash zaruratini keltirib chiqaradi.

2. Bugungi kunda fan-texnikaning rivojlanishi bilan inson faoliyati nihoyatda kengayib, yangi texnologiyalar kirib kelmoqda. Sifat o‘zgarishlari shundan dalolat beradiki, endilikda yangi metodikalarni talab etadigan va ta‘lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib borayotgan, unga o‘zining ma‘lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli, audiovizualli, audial vositalar ham mavjud bo‘lib, ular zamonaviy pedagogik texnologiyalarni aniq voqelikka aylantirdi.

Zamonaviy pedagogik texnologiya mohiyat-e‘tibori jihatidan boshqa texnologiyalar bilan bir safda turadi, chunki ular ham boshqalari qatori o‘z xususiy sohasiga, metodlari va vositalariga egadir. Biroq zamonaviy pedagogik texnologiya inson ongi bilan bog‘liq bilimlar sohasi sifatida murakkab va hammaga ham tushunarli bo‘lmagan pedagogik jarayonni ifoda etishi bilan ishlab chiqarish va axborotli texnologiyalardan ajralib turadi. Uning o‘ziga xos xususiyati tarbiya komponentlarini mujassamlashtirganidir.

Bugungi kunda pedagogikada o‘quvchi-talabalarning ta‘lim jarayonidagi faolligini oshirishga qaratilgan bir nechta o‘qitish uslublari ishlab chiqilgan: muammoli o‘qitish, ish faoliyatini ifodalovchi o‘yinlar, rolli o‘yinlar, mavzu bo‘yicha o‘qitish va h.k. Ularni oliy ta‘lim tizimida keng qo‘llaniladi, deb bo‘lmaydi. Bizningcha, buning sababi har bir mashg‘ulotga tayyorgarlik pedagogik izlanishni ko‘zda tutishi, yuksak kasbiy bilim va mahoratni,

ishda ijodiy yondashuv va ko'p vaqtni sarflashni talab qilishida bo'lsa kerak. Chunki har bir o'tiladigan mashg'ulot ishlanmasi o'ziga xos xususiyatga ega. An'anaviy o'qitish usuli respublikamizda keng tarqalgan, biroq ta'lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda an'anaviy ta'limning imkoniyatlari cheklanayotganligi, muhim ta'limiy muammolar o'z yechimini topmayotganligi, qator ilg'or pedagogik tajribalarning ommalashmayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Yangi munosabatlarning o'ziga xos jihati an'anaviy ta'limdagidan farq qilib, o'quvchi-talabalarning mustaqilligi va o'quv faoliyatini taqiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo'naltirish, o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etish, ularni faoliyatga ongli ravishda yo'llash, biror-bir faoliyatni buyruq orqali amalga oshirmasdan, balki samarali tashkil etish orqali o'quvchi-talabalarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi va imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Pedagogik texnologiyani an'anaviy o'qitish metodikasidan farqlovchi belgilari ko'p. Pedagogik texnologiya an'anaviy metodikadan, avvalo maqsadlarning qo'yilishi va unga erishishi bilan farqlanadi. Pedagogik texnologiya usuli tarkibiy qismiga ta'limning umumiy maqsadlari (o'qituvchi va talabaning maqsadlari)ni ishlab chiqish, ta'lim maqsadlarini nazorat (test) topshiriqlariga o'tkazish, maqsadga erishish usullari kiradi.

Loyihalashtirish faoliyati o'quvchi-talabalar bilan ishlashni tashkillashtirishning eng ommabop shakllaridandir. Loyihalash metodi – o'qitishning tashkillashtirilishi bo'lib, o'quvchi-talabalar rejalashtirish va amaliy vazifalarni bajarishlari orqali loyiha ko'rinishida bilim oladi. Loyihalashtirish metodini qo'llash natijasida loyiha (proekt) ko'rinishidagi bilim o'zlashtiriladi.

O'qituvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi hamkorlik pedagogikasiga tayanib, talabalarning birgalikda ta'lim olishlari amalga oshiriladi. Talabalarni hamkorlikda ta'lim olishlari, ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish, talabalar bilan ishlashni loyihalashtirish kabilar zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy metodlari hisoblanadi.

O'quv-tarbiya jarayonida vujudga kelgan yangi pedagogik munosabatlar mazkur jarayonda zamonaviy pedagogik texnolo-

giyalarni qo'llashni taqozo etadi. Pedagogika fani va amaliyotida turli xil yondashuvlar qo'llaniladi. Ular og'zaki-ko'rgazmali, tadqiqiy-ijodiy, izlanuvchan, tizimli, texnologik yondashuvlardir.

Og'zaki-ko'rgazmali yondashuv. U an'anaviy bo'lib, asosan o'qituvchining axborot berishi, o'quvchi-talabalarning bilimini qabul qilishi, to'plashi va xotirasida saqlashi bilan belgilanadi. «Bilim» tushunchasi xotirada saqlanadigan axborot ma'nosida tushuniladi. Bunday bilimlar, ularni qo'llay olish ko'nikmalari (imtihonda shu axborotga doir berilgan savolga bergan javobiga qarab) orqali tekshirib ko'riladi. Bu tizimdagi bilimlar asosan, esda saqlab qolish natijasi, ko'pincha rasmiy ma'lumotdir, u ko'pincha yuzaki bo'lishi ham mumkin. Ular xotira tubida saqlangan bo'ladi yoki boshqa so'z bilan aytganda, faqat unga qaratilgan to'g'ridan-to'g'ri savol qo'yilganda esga olinadi. Qayta esga olish darajasidagi bilim uzoq vaqt xotirada saqlanmaydi. Talaba savol berilganda eslashi, ba'zan esa umuman eslay olmasligi ham mumkin.

Respublikada amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi bir qator ijobiy ishlar, fan-texnikaning jadal sur'atlar bilan o'sishi, bugungi kunda raqobatbardosh yuqori malakali kadrlar tayyorlash, shaxsni rivojlantirish, uning ma'lumot olish darajasini yuqori tarzda ta'minlashga nisbatan jamiyat ehtiyojlari bilan o'qitish uslublari o'rtasida ziddiyatlar tug'ilishiga olib keladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida boshqa yondashuvlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqiy-ijodiy yondashuv. Ta'limning maqsadi talabada biror muammoni yechish qobiliyatini o'stirish, yangi bilim va tajribani mustaqil ravishda o'zlashtirish, harakatning yangi zamonaviy usullarini topish va tashabbus ko'rsatishni nazarda tutadi.

Tadqiqiy-ijodiy yondashuvda pedagog talabaning o'quv faoliyatiga rag'batlantiruvchi usulda rahbarlik qiladi, shaxsiy tashabbusini qo'llab-quvvatlab, u bilan hamkorlik qiladi hamda uning fikr va qiziqishlarini doimo nazarda tutadi. Pedagogning talaba shaxsiga bo'lgan munosabati, ularga muhabbati va jon koyitishi, yuksak ishonchi, o'zaro hamkorlikning vujudga kelishi, muloqot madaniyatining yuqori darajada bo'lishi, tahsil olish jarayonida talabalarni to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish va aksincha, ijobiy rag'batlantirishning ustunligi tufayli ko'zlangan maqsadga

erishish, talabalar faoliyatida uchraydigan kamchiliklarga chidamli bo'lish, ularni bartaraf etishning eng samarali yo'llarini qo'llashda namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuv bo'yicha pedagogik texnologiya variantlari ishlab chiqilgan. Tadqiqiy-ijodiy yondashuvning ta'lim tizimida o'z o'rnini bo'lib, o'z joyida qo'llanilishi lozim.

Izlanuvchan yondashuv. Bu yondashuvdagi maqsad talabalarda muammoni hal etish, yangi, oxirigacha tugallanmagan tajribani mustaqil o'zlashtirish, ta'sir etishning yangi yo'llarini yaratish va idrokni rivojlantirishdan iboratdir. Izlanuvchan ta'lim andozasining ta'lim mazmuni, tabiat va jamiyat bilan o'zaro ta'siri shaxsni tadqiqotchilik yo'lga boshlash, uning jadal ijodiy faoliyati xarakteri bilan bog'liq.

Shu bilan birga pedagog ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatini boshqarishda demokratik, rag'batlantiruvchi yo'l tutadi, ularning shaxsiy tugallanmagan tajribani mustaqil o'zlashtirishi, xatti-harakati, harakatning yangi yo'llarini yaratish qobiliyatlarini va shaxsiy ma'no kasb etishini rivojlantirish yo'lini tutadi. Izlanuvchan ta'lim andozasining ta'lim mazmuni, tabiat va jamiyat bilan o'zaro ta'siri shaxsni tadqiqotchilik yo'lga boshlashi uning jadal ijodiy faoliyati xarakteri bilan bog'liq.

Pedagog ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatini boshqarishda ijodiy yo'l tutadi, talabalarning o'quv faoliyatining operativ-texnik jihatlarini o'zlashtirishga qadar uning ahamiyati va rag'batlarini birinchi o'ringa olib chiqadi. Bugungi kunga qadar o'qitishda izlanuvchan yondashuvni o'z ichiga oluvchi pedagogik texnologiya ko'rinishlari ishlab chiqilgan.

Tizimli yondashuv, ilmiy bilish metodologiyasi va pedagogik amaliyotning bir yo'nalishi sifatida universal tavsifga ega bo'lib, pedagogikada keng qo'llaniladi. «Tizimli yondashuv» tushunchasi ko'pincha «tizimli metod», «tizimli tahlil usuli» tushunchalari bilan uzviy bog'liq. Chunki tizimli tahlil usullari ham obyektning yaxlit tizim sifatida o'rganishni nazarda tutadi. Tizimli yondashuv tuzilish vazifasiga ko'ra bajariladigan tahlilga juda yaqin. Tizimli tahlilning obyektini yaxlit narsa yoki hodisa hisoblanadi, u obyektning turli qismlarini, qismlarning o'zaro uzviyligini, tizim chegaralarini va tizimning atrof-muhit bilan bog'liqligi, aloqadorligini nazarda tutadi. Bu tizimda bir qancha qoida va tamoyillar majmuidan foydalaniladiki,

ular tadqiqotchilik va amaliy faoliyatda yuqori natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi.

Texnologik yondashuv deganda, tayyor mahsulot (ishlab chiqarish texnologiyasiga o'xshash) olish uchun ishlab chiqarish jarayonlarida qo'llaniladigan usul va metodlar to'plami tushunilib, qo'yilgan maqsadlarga erishishda kutilgan natijalarni kafolatlaydigan usul metodlari majmuasi tushuniladi. Agar metod bilish yo'li, tadqiqot yo'li yoki biror faoliyatdagi ma'lum amaliyot va nazariy bilimlar sohasini egallashni harakatlar, operatsiyalar, usullar majmuasi deb tushunsak, pedagogik texnologiyaning ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, vositalari, shakl va metodlari majmuasini anglatadi.

Ta'limga texnologik yondashuv o'quv jarayonini o'zaro uzviy bog'liq bosqichlar va amallarga ajratishni va bo'lishni; ta'limdan ko'zlangan natijaga erishish uchun bajariladigan harakatlarni muvofiqlashtirish, bosqichma-bosqich amalga oshirishni; loyihalashtirilgan ish va amallarning barchasini bir xil tarzda bajarishni nazarda tutadi.

Qayta takrorlanish xususiyati tufayli ushbu tizim modul shakliga ega bo'lib, mazmunlar bilan to'ldirilgan va umumiy tarkibga bog'langan birliklar, ya'ni ta'limning umumiy maqsadi va mazmuni, o'quv maqsadi, o'qitish va baholash jamlamalaridan tashkil topadi. Amalda bu pedagogning qayta-qayta takrorlanuvchan harakatining algoritmi hisoblanadi. Ushbu algoritmning yangi bo'limlarda qo'llanishi o'quv jarayoni ko'lamini qamrab oladi.

Ta'lim jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil etishning rejalashtirish bosqichida, yetakchi pedagoglar pedagogik texnologiyaning qonun-qoida va tamoyillari asosida uslubiy ashyolarni ishlab chiqish paytlarida yuqoriroq malaka talab etiladi. Loyiha tayyor bo'lgach, pedagog asosan tashkiliy va maslahatchi vazifalarini bajaradi. Bu yondashuv asosan, reproduktiv ta'limga xosdir. Reproductiv ta'lim tipik vaziyatlarda biror ish-harakatni oldin bilib olingan qoidalar asosida bajarishdir. Reproductiv darajasi uchun pedagogik texnologiya usulida ta'lim – takror ishlab chiqiladigan konveyerli jarayon sifatida tashkil etiladi, undan kutiladigan natija ham mufassal tasvirlanib, aniq qayd etiladi. O'quv materiali aniq ifodalangan o'quv maqsadiga mos qayta tuzilib, ishlab chiqiladi, ba'zi

bo'laklari qismlarga ajratilib, har bir bo'lakni o'rganish mustaqil nazorat qilinib, xato va kamchiliklari tuzatilib boriladi.

O'quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati – o'quv jarayonining so'nggi natijalari bo'lgan o'quv maqsadiga erishishga yo'naltirilganligini ham kuzatish mumkin. Texnologik yondashuvni qo'llash qo'yilgan o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydi.

Keng ko'lamda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari ta'lim jarayonining ilg'or texnologiyalarini o'rganish va o'quv-tarbiya jarayoniga joriy etishni taqozo qiladi. Bu esa, o'z navbatida, pedagoglardan ta'lim sohasiga texnologik yondashuvni, pedagogik texnologiya usulini egallashni, hududimizning milliy, ma'naviy-madaniy xususiyatlarini va an'alarini hisobga olgan holda pedagogik amaliyotda qo'llash hamda rivojlantirishni talab etadi.

Texnologik yondashuv doirasida yaratilgan didaktik loyihalash usullariga bo'lgan munosabat o'quv jarayonini samarali va ijodiy rejalashtirish, yangi fikrlar bilan boyitish, ularning natijalarini baholashga yordam beradi.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun ijodiy pedagogikaga, ijodkor o'qituvchiga ehtiyoj nihoyatda ortib bormoqda. Bugun ta'lim muassasalarida ijodkor o'qituvchilarning bo'lishi davr talabidir.

Pedagogik faoliyat inson shaxsi, uning dunyoqarashi, ishonchi, ongi, xulqini shakllantirishga bo'ysundirilgan cheksiz masalalarni yechish jarayonidir. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda pedagogik faoliyat turlari (ta'lim beruvchi, tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi, safarbarlik, tadqiqotchilik, tashkilotchilik va boshqalar) qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Shu bilan birgalikda pedagogik faoliyat muntazam o'zgaruvchan, yangilanuvchan, rivojlanuvchanligi bilan ajralib turadi, unga ijtimoiy buyurtma uzluksiz ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash vazifasi pedagogdan bevosita ijodiy faoliyatni hamda ishlab chiqarishga tegishli bo'lgan soha bilimlarini talab etadi. Demak, texnologiya mavjud, uni ta'lim-tarbiya jarayoniga singdirish shart ekan, bu jarayon qayerda kechishi mumkin, degan savol tug'ilishi tabiiy. Bu esa, shaksiz, ta'lim muassasasida, ya'ni ta'lim jarayonida ro'y beradi.

Tarbiyalash texnologiyasi nisbatan yangi atama bo'lishiga qaramay rivojlangan mamlakatlarda keng tarqalgan. Tarbiyalash texnologiyasi pedagogikada yangi yo'nalish hisoblangan «ijtimoiy pedagogika» bilan birgalikda fuqarolik g'ururi, vatanparvarlik, ijtimoiy faollik, mas'uliyat hissi va boshqa shaxsiy sifatlarni shakllantirishda jiddiy ta'sir qilmoqda.

Ta'kidlash joizki, tarbiyalash texnologiyasi yoshlar bilan tarbiyaviy ishlarning g'oyasi, mazmuni va tarkibini emas, balki bu sohadagi respublikamiz hukumati tomonidan ishlab chiqilgan maqsad va vazifalarni samarali amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Tarbiyalash texnologiyasi mo'ljallangan tarbiyaviy maqsadga samarali erishuvni ta'minlovchi vositalar majmuasini ko'rib chiqadi.

O'qituvchi (pedagog)larning o'zida muloqot, bahs olib borish madaniyatini shakllantirish maqsadida pedagogik ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablar, ayniqsa muhimdir. O'zaro hamkorlik pedagogikasi – o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talabalar orasida hamfikrlilik, ishonch, o'zaro yordam, ijodiy hamkorlik muhitini yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, yoshlar tomonidan haqiqiy insoniy qadriyatlarni anglash va e'tirof etilishini kafolatlaydi.

Milliy o'zlikni anglashni butun olam insonparvarlik g'oyasi va madaniyati, umuminsoniy qadriyatlar, ko'p millatli xalqimiz an'analaridan ajratib tiklab bo'lmaydi. Yoshlarning iqtidori va bilimga chanqoqligi ma'naviyatga erishishi va rivojlanishiga yordam beradi.

Milliy mafkura, psixologik va pedagogik fanlardan foydalanib, maqsadlar ketma-ketligini to'g'ri «texnologik» tanlay bilish o'ta muhim. Nazariya nuqtayi nazaridan tarbiya uslubiyatini ta'riflash yetarli. Lekin texnologik jihatdan barcha tarbiya maqsadlarining qismlarini aniqlash va ularni ro'yobga chiqarish yo'llarini belgilash zarur bo'ladi.

O'quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish pedagogdan ijobiy ishlashni talab etadi. Pedagog o'zida unga yordam beruvchi tashqi imkoniyatlar, ya'ni nazariy-amaliy, o'quv qurollari va vositalari mavjudligi haqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak. Pedagog o'zidagi mavjud ma'lumot va imkoniyatlar asosida qaralayotgan ta'lim yo'nalishi bo'yicha ma'lumotlar hamda ilg'or o'qitish uslublarini ko'zlagan maqsadga yo'naltirish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Pedagogda shakllangan bilim, ko'nikma, malaka, o'qitish vositalari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar imkoniyatlarini maqsadga muvofiq yo'naltira olish qobiliyatlari mavjud bo'lib, u davlat ta'lim standartlari asosida ta'lim oluvchiga aniq maqsadini belgilab beradi. Bu esa, o'z navbatida, pedagogik texnologiyalarni qo'llash rejasini ishlab chiqishga, ya'ni vazifalarini belgilab olishga olib keladi. Belgilangan maqsad va vazifalarni e'tiborga olgan holda ta'limning harakatchan modeli yaratiladi. Modelni ishlab chiqish asosan tizimli yondashuv uslubi, maqsadlar tizimini yaratish va unga erishish ketma-ketligiga asoslangan holda olib boriladi. Ta'lim modelini yaratish zamonaviy ta'lim texnologiyasining asosiy talablaridan biridir.

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» pedagogga raqobatbardosh kadrlar tayyorlash yuzasidan zamonaviy talablar majmuini belgilab beradi. Bir-biriga bog'liq bo'lgan talablarning majmui, pedagogning umumlashtirilgan modelini tashkil etadi. Umumlashgan modelga muvofiq asosiy talablar quyidagilardan iborat, ya'ni:

- pedagogning ta'lim berish mahorati;
- pedagogning tarbiyalay olish mahorati;
- ta'lim-tarbiya jarayonida inson omilini ta'minlovchi shaxs fazilati;
- ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholay olish va nazorat qila olish mahorati.

Bugungi kunda O'zbekistonda jahon ta'lim maydoniga kirishga yo'naltirilgan yangi ta'lim tizimi qaror topmoqda. Bu jarayon bilan bir vaqtda pedagogik o'quv-tarbiya jarayonining nazariyasi va amaliyotida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ta'limdagi yondashuvlar tarkibi o'zgarimoqda va boshqacha munosabatlarda, pedagogik mentalitetlar o'rnatilmoqda. Ta'lim tizimi yangi axborotlar bilan ishlash qobiliyati ijodiy yechimining ta'lim dasturini individuallashtirishga qaratilishi bilan boyitilmoqda.

Ta'lim – pedagogik jarayonning muhim tarkibi bo'lib, o'quvchi-talaba bilan o'qituvchi (pedagog)ning shaxsga yo'naltirilgan o'zaro munosabatlari hisoblanadi. Ijtimoiy bilimga teng bo'lgan pedagogik texnologiyalarning tashkil topishida fanning roli ortib bormoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan takomillashuvining asosiy yoʻnalishlari quyidagilar bilan ifodalanadi:

- oʻquvchi-talabaning yodlashdan eslab qolish funksiyasiga oʻtishi, yaʼni oʻzlashtirilganni ishlatish imkonini beruvchi aqliy rivojlanish jarayoniga oʻtishi;
- bilimning assotsiatsiyali statistik modelidan aqliy harakatning dinamik tarkibiy tizimlariga oʻtish;
- oʻrtacha oʻquvchi-talabaga yoʻnaltirilganlikdan oʻqitishning tabaqalashgan va individuallashtirilgan dasturlariga oʻtish;
- oʻquvchi-talabaning tashqi motivatsiyasidan ichki maʼnaviy tartibga oʻtish.

Taʼlimda zamonaviy didaktika va taʼlim tarkiblarining samaradorligini oshirish, yangi gʻoya va texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishiga oʻtilmoqda. Bunda har xil pedagogik tizim bilan oʻqitish texnologiyalari oʻrtasida bogʻliqlik, amaliyotda davlat taʼlim tizimining yangi shakllarining aprobatsiyasi, hozirgi zamon sharoitida oʻtmishning pedagogik tizimlarini qoʻllash muhim hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya paydo boʻlgunga qadar boshqa masalalar qatorida murakkab qurilma va jarayonlar oʻrganiladigan taʼlim tizimi doirasida aynan taʼlim jarayonini yetarlicha samarali loyihalash qoidasi ishlab chiqilmadi. Bu boʻshliqni pedagogik texnologiya pedagogning loyihalashtirilgan oʻquv jarayoniga ijodiy yondashuvi uchun keng oʻrin qoldirgan holda toʻldiradi. Pedagogik texnologiyaning oʻziga xos tomoni shundan iboratki, unda oʻquv maqsadlariga soʻzsiz erishish oʻquv jarayonida loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, yuzakilikda emas, balki rejalashtirilgan natijani amalga oshirish imkonini beruvchi konstruktiv, koʻrsatmali sxemada oʻz ifodasini topadi.

Maqsadga yoʻnaltirilganlik, jarayon natijalarining tashxisli tekshiruvini oʻquv jarayonining barcha qirralarini qayta ishlab chiqish davriga mujassamlashtirish imkonini yaratadi. U asosan oʻz ichiga quyidagilarni oladi:

- taʼlimda umumiy maqsadning qoʻyilishi;
- tuzilgan umumiy maqsaddan aniq maqsadga oʻtish;

– o‘quvchi-talabalarning bilim darajalarini dastlabki (tashxisli) baholash;

– bajariladigan o‘quv ishlari majmuasi (bu bosqichda teskari bog‘lanish asosida zudlik bilan ta‘lim jarayoniga tuzatish kiritish bo‘lishi lozim);

– natijani baholash.

O‘quv maqsadlarining to‘liq standartlashtirilishining me‘yori quyidagicha bo‘lishi mumkin:

a) yuqori, ammo mutlaq emas;

b) mutlaq.

Birinchi holatda maqsadning murakkabligi tufayli uni to‘liq kuzatuvchan xatti-harakatlar turiga aylantirish imkonini bermaydi, davr to‘laligicha qayta ishlab chiqilmaydi. Ikkinchi holatda konveyerli jarayon bo‘lgan ta‘limning reproduktiv turi bilan ish yuritiladi.

O‘quv jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil etilishining rejalashtirish bosqichida yetakchi pedagog olimlar, metodist o‘qituvchilar pedagogik texnologiyaning qonun-qoida va tamoyillari asosida uslubiy materiallarni ishlab chiqishda yuksak malaka talab etiladi. Materiallar tayyor bo‘lgach, pedagog asosan, tashkiliy va konsultativ (ijodiy qo‘shimchalar kiritish imkonini saqlagan holda) vazifalarni bajaradi.

O‘quv jarayonining barcha bosqichlarida butun tizimning asosiy texnologik jihati – o‘quv jarayonining so‘nggi natijalariga yo‘naltirilganligini kuzatish mumkin.

Umumiy ko‘rinishda pedagogik texnologiya tarkibiga quyidagilar kiradi:

– identifikatsiyalangan o‘quv maqsadlarini ishlab chiqish;

– o‘quv maqsadlari taksonomiyasi;

– o‘quv maqsadlarini nazorat (test) topshiriqlariga aylantirish;

– maqsadga erishish usullari;

– erishilgan o‘quv maqsadlarini baholash.

Pedagogik texnologiyani tushunishning asosiy yo‘li aniq belgilangan maqsadlarga qaratilganlik, ta‘lim oluvchi bilan muntazam o‘zaro aloqani o‘rnatishdir. O‘zaro aloqa pedagogik texnologiya asosini tashkil qilib, o‘quv jarayonini to‘liq qamrab oladi. O‘qituvchi (pedagog) o‘z oldiga o‘quvchi-talabalar o‘quv materialining mazmunini tushunib, o‘zlashtirib, ma‘lum bilimlarni egallab,

amaliyotda qo'llashga o'rgansin degan maqsadni qo'yadi. Biroq o'zlashtirish, tushunish, qo'llash nimani anglatadi? O'qituvchi (pedagog) o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishganligini qanday biladi?

Pedagogik maqsadga erishganlik yoki erishmaganlikni bilishning aniq vositalari bo'lgandagina, o'qituvchi (pedagog) o'zining mehnati samarali ekanligiga va tanlagan metodlari maqsadga muvofiqligiga yoki aksincha, samarasiz ekanligiga ishonch hosil qilishi mumkin.

M.V. Klarin fikri bo'yicha o'qituvchi (pedagog)lar tomonidan maqsadlarni belgilashning o'ziga xos usullari quyidagicha:

1. O'quv materialining rejasidan kelib chiqib, maqsadni belgilash.
2. Maqsadni o'qituvchi (pedagog) faoliyati orqali aniqlash.
3. O'quvchi-talabani intellektual, emotsional, shaxsiy rivojlantirish ichki jarayonlari va qonuniyatlari orqali o'quv maqsadini qo'yish.

O'qitishning maqsadi ta'lim mazmuni, o'qituvchi (pedagog)ning yoki o'quvchi-talabani faoliyati orqali belgilash ta'limda kutilayotgan natijalar haqida aniq taassurotga ega bo'lishga imkon bermaydi. Bu natijalar haqida o'quvchi-talabalar faoliyatining faqat tashqi tomondan namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. Bu maqsadga erishishning juda sodda va samarasiz yo'lidir.

Rivojlangan davlatlarda o'quvchi-talaba va o'qituvchi (pedagog)lar uchun maqsadlarni alohida-alohida belgilash odatga kirgan. Bu mantiqan to'g'ri, chunki o'qitish jarayoni pedagog va o'quvchi-talabani o'zaro hamkorlikdagi faoliyati hisoblanadi. Bunda maqsadlar o'qituvchi (pedagog)ning faoliyatidan kelib chiqqan holda qo'yiladi (o'rgatish, tushuntirish, ko'rsatish, aytib berish va h.k.), o'quvchi-talabani xarakterlarida ifodalanadigan natijalar esa ta'limning vazifalari deyiladi. Bunday ma'noda ta'lim vazifalari o'quvchi-talaba mashg'ulotning oxirida bilishi yoki bajara olishi mumkin bo'lgan narsani anglatadi.

Umuman olganda, ta'lim jarayonida vazifalarni o'lchash, aniqlash, o'qitishni qayta takrorlash imkoniga ega bo'lish uchun har bir maqsadga erishish mezonini bilish kerak, ya'ni ta'lim maqsadi shunday qo'yilishi kerakki, unga erishganlik haqida aniq xulosa chiqarish mumkin bo'lsin.

Ta'lim jarayoni nihoyatda murakkab. Ta'lim samaradorligi pedagog va talaba-o'quvchi faolliligiga, ta'lim vositalarining mavjudligiga, ta'lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga, jamiyatda ilmiy

kishilarga bo'lgan ehtiyojga va boshqa hali aniqlanmagan omillarga bog'liq. Jamiyat o'zining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ehtiyojlari asosida ta'lim samaradorligi yuqori bo'lishini talab etadi.

Ta'limning barcha bo'g'inlarini shunday tashkil etish kerakki, u yoshlarga chuqur va asosli bilim berish bilan birga keng qamrovli fikrlashga o'rgatsin. Ta'lim jarayonida talabada mustaqil bilim olish ehtiyoji shakllanib borishi hozirgi kunning talabidir. Pedagogik amaliyot va tadqiqotlarda qator ish usullari qo'llab ko'rildi. Ta'limni muammoli tashkil etish, ta'limda o'quvchilarni faollashtirish, hamkorlik pedagogikasi, tayanch so'zlariga asoslanish, ta'limni optimallashtirish va boshqalar tajribadan o'tdi. Lekin bu pedagogik vositalar ayrim o'qituvchilarda samarali natija bersa ham, uni ommaviy yo'sinda ta'lim tizimiga kiritib bo'lmadi. Pedagogik texnologiyaning asosiy mohiyati talabalarni qiziqtirib o'qitish va bilimlarni to'liq o'zlashtirishga erishishdir. Ta'limda berilayotgan bilimlarni talabalarning ko'pchilik qismi puxta o'zlashtirishi pedagogik texnologiya joriy etilishining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya asosida dars o'tishda eng asosiy talab talabaning hayotiy tajribasi avval o'zlashtirgan bilimlari va qiziqishlari asosida bilim berishni ko'zda tutadi. Pedagogik texnologiya o'rganilayotgan soha bo'yicha talabalarda bilim yetarlicha bo'lmagan holda ham talabada salbiy kechinmaga o'rin qoldirmaslikni, bu talabaning aybi emasligini tan olishni talab etadi. Faollik ko'rsatilsa, bilimlarni o'zlashtirib olishga talabalarda ishonch hosil qilish tavsiya etiladi.

Mavjud pedagogika fanida dars jarayoniga oid berilgan ma'lumotlarda e'tibor ko'proq yangi bilimlarni bayon etish, uni mustahkamlash va natijasini hisobga olishga qaratilgan. Bilim berishda talabaning avvalgi bilimlari, hayotiy tajribasi yetarlicha hisobga olinmagan. Dars rejasida avval o'tilgan mavzuni yakunlab, yangi mavzuga bog'lash taklif etilgan. Lekin shu yangi o'tilayotgan mavzu bo'yicha talabaning bilimini aniqlash, mavzuga xos bo'ladigan dastlabki ma'lumotlarni berish yetarlicha amalga oshirilmagan.

Pedagogik texnologiya talabalarning o'rganilayotgan soha bo'yicha bilimlarni esga tushirish, jonlantirish yangi bilimni o'zlashtirishga asos bo'ladi deb ko'rsatadi. Bilimlar va tayyorgarlikni aniqlash talabani faollashtirish va bilim o'zlashtirishga ijobiy motivni keltirib chiqaradi.

Mavzuni o‘rganishga kirishishda erkin suhbat, munozara, aqliy hujum va boshqa shakllarda jonlantirish mumkin.

Pedagogik texnologiya ta‘lim amaliyotida uchta darajada qo‘llaniladi:

1. Umumiy pedagogik daraja. Umumiy pedagogik (umumdidaktik, umumtarbiyaviy) texnologiya o‘quv-tarbiya jarayonining yaxlit tizimliliigi, ma‘lum bir hudud, o‘quv yurti tomonidan uzluksiz ta‘lim, ta‘lim tizimining muayyan bir bosqichidagi texnologiyaning umumiy qonuniyatlari, ilmiy-nazariy asoslari, tamoyillari, amaliyotda qo‘llashning umumiy xususiyatlari, shart-sharoitlarini ifodalaydi. Shu o‘rinda qayd etish kerakki, uzluksiz ta‘lim tizimining har bir bosqichida ta‘lim mazmuni orqali tegishli o‘ziga xos maqsad va vazifalarni amalga oshirish ko‘zda tutilganligi sababli, pedagogik texnologiya ham o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘ladi. Bu darajada pedagogik texnologiya pedagogik tizim tushunchasiga sinonim hisoblanadi. Uning tarkibiga ta‘lim-tarbiya jarayonining maqsad va vazifasi, mazmuni, vosita va metodlari, tarbiya jarayonining obyekti va subyekti faoliyatining algoritmlari kiradi.

2. Xususiy metodik darajada pedagogik texnologiyaning muayyan bir predmet, kursni o‘qitish jarayonining maqsad va vazifalarini amalga oshirish maqsadida foydalaniladigan ta‘lim mazmuni, o‘qitish vositalari, metodlari va shakllarining majmuasi tushuniladi.

3. Lokal (modul) darajada o‘quv-tarbiya jarayonining ma‘lum bir qismining xususiy didaktik va tarbiyaviy maqsadini hal etishga qaratilgan texnologiya tushuniladi. Unda o‘quvchi-talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, ular bilimni nazorat qilish, shaxsiy fazilatlarini shakllantirish kabi masalalar ko‘zda tutiladi.

Pedagogik texnologiyalar tasnifi ularning ko‘rinishlari, darajalari hamda pedagogik texnologiyalarni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi.

Pedagogik faoliyatda «texnologiya» atamasining qo‘llana boshlashi bilan pedagogik amaliyot, uning nazariy jihatlari hamda ular haqidagi bildirilayotgan mulohazalar bir muncha yuqori ilmiy darajaga ko‘tarilmoqda.

PT – hozirgi zamondagi didaktika va pedagogika taraqqiyotining mahsuli. Uni pedagogikaning hozirgacha mavjud bo‘lgan hamda takomillashib kelayotgan barcha asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha amaliy vazifalarni yanada yuqoriroq darajada amalga oshirish yo‘lidagi yangi bosqich deb hisoblash mumkin.

Shu nuqtayi nazarlardan PTni avvalo hozirgi pedagogika fani taraqqiyoti natijasida hosil bo'lgan yangi yo'nalish deb hisoblagan holda, uning o'ziga xos bo'lgan tamoyillari, qoidalarini chuqur o'rganib borish va pirovardida qonuniyatlarini aniqlash yo'lidagi muammolarni yechish lozimligi ko'rinib turibdi.

Pedagogik texnologiya, avvalo, ta'lim-tarbiyani yanada rivojlantirish ehtiyojlarini qondirish yo'lidagi insonlar (pedagoglar, ota-onalar, jamoatchilik) faoliyatidan iborat ijtimoiy hodisa hisoblanishi lozim.

Har qanday ijtimoiy hodisalar kabi PTni ham ilmiy jihatdan o'rganuvchi fan sohasi mavjud bo'lib, uni **pedagogik texnologiya fani** deb nomlanadi. Shu pedagogik texnologiya fani, o'z navbatida, zamonaviy ta'lim-tarbiyaning eng maqsadga muvofiq yo'llari va usullarini tadqiq qiluvchi nazariy fan hamda o'quv fani turlariga ajraladi.

Shu bilan birga pedagogik texnologiya amaliy faoliyat yo'nalishi sifatida o'quv-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan tamoyillar, algoritmlar va boshqaruv tizimi hamda bevosita ta'lim-tarbiya jarayonini o'z ichiga oladi.

Pedagogik texnologiya ijtimoiy hayotning turli sohalari bilan o'zaro bog'liq ravishda shakllanib va rivojlanib borishi natijasida turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bular pedagogik texnologiyaning quyidagi ko'rinishlaridan iborat: ijtimoiy hodisa, nazariy fan, o'quv fani, ta'lim-tarbiya tizimi, jarayoni, pedagogik faoliyat va uning metodikalari hamda aloqador fanlarning ilmiy-tadqiqot sohasi.

Pedagogik texnologiya **ijtimoiy hodisa** sifatida, ta'lim-tarbiya masalalari bilan bog'liq motivlar: ehtiyoj, talab, manfaat, qiziqish, maqsadlardan kelib chiqadi va ularni amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Shu bilan birga xuddi shunday motivlar har bir shaxsda, oilada ham mavjud. Jamiyat har bir a'zosining ta'lim-tarbiya darajasi ortib borishi, shu jamiyat va davlatning rivojlanishidagi eng asosiy shartlardan hisoblanadi. Bu shartning bajaralishi esa o'z navbatida, pedagogik texnologiyaning qanchalik yuqori darajada ekanligiga bog'liq. Bundan esa pedagogik texnologiya shaxs, oila, jamiyat, davlat hayoti uchun katta ahamiyatga ega ijtimoiy hodisa ekanligi ko'rinadi.

Pedagogik texnologiya **nazariy fan** sifatida, pedagogika fanining alohida yo'nalishini tashkil qiladi. O'z maqsadi, vazifalari, muammolari, metodologiyasi va boshqa nazariy asoslariga ega. O'z muammolarini hal qilishda boshqa ko'p fanlar bilan bog'liqliklarga ega.

Pedagogik texnologiya nazariy fan sifatida ta'lim-tarbiya sohasida kafolatli natijaga erishish darajasini oshirish muammolarini tadqiq qilish bilan shug'ullanadi.

O'quv fani ko'rinishida, pedagogik texnologiyalarni ijtimoiy hodisa, nazariy fan, ta'lim-tarbiya tizimi, jarayoni, pedagogik faoliyat va uning metodikalari, aloqador fanlarning ilmiy-tadqiqot sohasi sifatida turli ta'lim muassasalarida belgilangan o'quv dasturi asosida o'rgatishdan iborat.

Ta'lim-tarbiya tizimi ko'rinishida, pedagogik texnologiya belgilangan ta'lim-tarbiya faoliyatini amalga oshirish uchun xizmat qiluvchi moddiy ta'minot va ma'naviy qadriyatlardan iborat. Bunga o'quv reja, dasturlar va didaktik vositalar ham kiradi. Bu tizim boshqa ijtimoiy tizimlar kabi tegishli, maxsus tayyorgarlikka ega mutaxassislar mehnati orqali faoliyat olib boradi.

Hozirda bu tizim uzluksiz ta'lim bosqichlaridan tashkil topgan. Uzluksiz ta'limning hamma bosqichlarida pedagogik texnologiyalar joriy qilinishi bilan bu tizimning to'liq shakllanishi amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiyani **ta'lim-tarbiya jarayoni** sifatida ishtirokchilarining faoliyatlari orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonning pirovard maqsadi barkamol insonni shakllantirish va rivojlantirish bo'lib, asosan quyidagilardan tarkib topadi:

- Ta'lim-tarbiya berish;
- Axborotlarni avloddan-avlodga uzatish;
- Mustaqil fikrlashga o'rgatish;
- Bilim, ko'nikma, malakalarni o'rgatish va o'zlashtirilishiga erishish;
- Turli metodikalarni qo'llash va takomillashtirish;
- Diagnostika, monitoring olib borish;
- Insonparvarlik, xalqparvarlik, mafkuraviy tamoyillarga asoslanish;
- O'quvchining tayyorgarlik darajasini, psixologik, fiziologik, yosh xususiyatlarini, gigiyenik talablarni hisobga olish;
- Ta'lim menejmenti, marketingi talablari va xulosalarini, ijtimoiy motivlarni hisobga olish.

Pedagogik faoliyat va uning metodikalari ko'rinishida, pedagogik texnologiya o'zini to'liq namoyon qiladi. PTning harakatga kelishi va undan ko'zda tutilgan natijaga erishish faqat pedagogik faoliyat

jarayonida amalga oshiriladi. Chunki pedagogik texnologiya va pedagogik faoliyat bir-biridan ajratish qiyin tushunchalar hisoblanadi va ularning biri ikkinchisiz o'z ma'nosini va ahamiyatini yo'qotadi.

O'quv fanlarining soni ko'pligini hisobga olganda, pedagogik faoliyatning ko'p qismi xususiy (o'quv fanlari) pedagogik texnologiyasi uchun sarflanadi. Shuning uchun xususiy fanlar darajasidagi pedagogik texnologiyalar ko'proq tarqalgan. Shu aytilganlar asosida pedagogik texnologiya, eng avvalo, pedagogik faoliyat va uning metodikalari ko'rinishida namoyon bo'ladi va rivojlanib boradi, deb hisoblash mumkin.

Aloqador fanlarning ilmiy tadqiqot sohasi sifatida, pedagogik texnologiyalarning turli fanlar bilan bog'liqliklari yaqqol ko'rinadi. PT keng ko'lamlı ijtimoiy hodisa bo'lib, u ko'p fanlarning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Bunda har bir fan o'z maqsad va vazifalariga muvofiq yo'nalishlarda pedagogik texnologiyani chuqur o'rganishi natijasida uni takomillashtirib borish yo'l-yo'riqlari belgilab boriladi.

Pedagogik texnologiya barcha o'quv fanlari bilan bog'liq bo'lib, ularning hamda o'zining muntazam rivojlanib borishini kadrlar tayyorlash orqali ta'minlab turadi.

Shunday qilib, hozirda pedagogik texnologiyani ijtimoiy hodisa, nazariy fan, o'quv fani, ta'lim-tarbiya tizimi, ta'lim-tarbiya jarayoni, pedagogik faoliyat va uning metodikalari hamda aloqador fanlarning ilmiy-tadqiqot sohasi ko'rinishlarida mavjud deb hisoblanadi.

Yangi o'zbek davlatchiligining tamal toshi qo'yildi: ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy, mafkuraviy sohalarda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim-tarbiya sohasining isloh qilinishi pedagogika fanini rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratib berdi. Endilikda kishilik jamiyati tomonidan uzoq yillar davomida yaratilgan tarbiyashunoslik tajribalarini o'rganish va tadqiq qilish ishlari keng yo'lga qo'yildi.

Sho'rolar tuzumi davrida barcha ijtimoiy fanlar kabi pedagogika ham kommunistik mafkura qobig'i bilan o'ralgan, uning rivojlanish me'yori cheklangan, ilg'or chet mamlakat g'oyalari esa burjua g'oyalari, deb tanqid qilinadi va rad etiladi. Holbuki har qanday g'oya ham o'zida ma'lum ijobiy jihatlarni mujassamlashtirishi mumkin, ularni amaliyotga joriy etish foydadan holi emas edi. Jumladan, pedagogik texnologiya (PT) ham burjua didaktikasiga tegishli yo'nalish sifatida qarab kelindi va bu muammoni tadqiqot obyektiga aylantirishning iloji yo'q edi.

Bugun mamlakatimizda istiqloq sharofati tufayli barcha fan sohaslarini rivojlangan davlatlarda to'plangan tajribalar asosida tahlil qilish va yanada takomillashtirish imkoniyatlari mavjud. Umuminsoniy qadriyatlarni ijodiy o'rganish va hayotimizga tatbiq etish davri keldi.

Endi pedagogik texnologiya nazariyasining vujudga kelishi va rivojlanishi tarixiga nazar tashlaymiz.

O'tgan asrning 30-yillarida "pedagogik texnika" tushunchasi maxsus adabiyotlarda paydo bo'ldi va u o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga yo'naltirilgan usul va vositalar yig'indisi sifatida qaraldi. Shuningdek, bu davrda PT deb o'quv va laboratoriya jihozlari bilan muomala qilishni uddalash, ko'rgazmali qurollardan foydalanish tushunildi.

40-50-yillarda o'quv jarayoniga o'qitishning texnik vositalarini joriy etish davri boshlandi. Ayniqsa, kino, radio, nazorat vositalari, ulardan foydalanish metodikasi PTga tenglashtirildi.

60-yillarning o'rtalarida bu tushuncha mazmuni chet el pedagogik nashrlarda keng muhokamaga tortildi. 1961-yildan boshlab AQSHda "Pedagogik texnologiya" (Educational Technology), 1964-yildan Angliyada "Pedagogik texnologiya va dasturli ta'lim" (Technology and programmed Learning), Yaponiyada esa 1965-yildan "Pedagogik texnologiya" (Educational Technology) jurnallari chop etila boshlandi. 1971-yilda xuddi shu nomli jurnal Italiyada chiqarila boshlandi.

PT muammosining o'ta dolzarbligi hisobga olinib, uning ilmiy asoslarini tadqiq qilish maqsadida maxsus korxonalar tuzildi. Misol uchun, 1967-yilda Angliyada pedagogik texnologiya Milliy Kengashi (National Council for Educational Technology) tashkil etildi va 1970-yildan boshlab "Pedagogik texnologiya jurnali" (Journal of Educational Technology) chiqa boshladi. AQSHning qator universitetlari va ilmiy markazlarida ham PT muammolariga jiddiy e'tibor berildi. 1971-yilda maxsus "Kommunikatsiya va texnologiya Assotsiatsiya"si (Association for Educational Communications and Technology) faoliyat ko'rsata boshladi. Hozirgi kunda bu tashkilotning barcha shtatlarda va Kanadada 50 dan ziyod filiallari ishlab turibdi.

Yaponiyada PT muammolari bilan to'rtta ilmiy jamiyat shug'ullanmoqda, faol harakatdagi pedagogik texnologiya Markaziy Kengashining 22 ta davlat universitetlarida markazlari mavjud. Har uch oyda yapon tilida chiqadigan "Pedagogik texnologiya sohasidagi tadqiqotlar" (Educational Technology Research) jurnallarida yirik

olimlarning ilmiy ishlari o'z o'rnini topmoqda. Shuningdek, Umumyapon pedagogik texnologiya Markaziy Kengashi (The Japanese Council of technology Centers) tuzilib, bu sohada xalqaro aloqalar o'rnatish ishlari bilan mashhur.

Didaktikaning bu yo'nalishiga e'tibor nihoyatda oshib borishini 70-yillarda o'tkazilgan qator xalqaro konferensiyalar tasdiqlaydi. Shunday xalqaro konferensiyalar 1966-yildan boshlab har yili bahorda Angliyada o'tkazilib kelinadi va anjuman materiallari "Pedagogik texnologiya jihatlari" (Aspects of educational technology) nomida nashr qilinadi.

Yuqoridagilarning o'ziyoq PT pedagogika nazariyasi va amaliyoti sohasidagi alohida hodisa sifatida diqqat markazda turganligini, o'tgan asrning 60-yillaridan boshlab chet ellarda yangi yo'nalish sifatida shakllanganligini ta'kidlab turibdi. Tahlillarning ko'rsatishicha, bu davrda PT ikki yo'nalishda muhokama qilindi va rivojlantirildi: birinchisi – o'quv jarayoniga texnik vositalarini qo'llash bilan bog'liq bo'lsa (shu jumladan dasturli ta'limning texnik vositalari), ikkinchisi – o'qitish texnologiyasi masalalarini, ya'ni o'quv materiallarni tahlil qilishdan tortib ta'lim jarayonini turlicha nashrli va texnik vositalardan jamuljam foydalangan holda, tizimli tashkil etishga qadar bo'lgan keng doiradagi muammolarni qamrab oladi.

O'tgan asrning 70-yillari boshiga kelib o'quv jihozlarining turli xillarini va o'qitishning predmetli vositalarini loyihalash va ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish zaruriy shartlardan biriga aylandi, ularsiz ilg'or metodika va o'qitish shakllari samarasiz bo'lishi, ta'lim sifatiga erishib bo'lmasligi anglab yetildi. Shu boisdan sotsialistik lagerdagi davlatlarda ham bu sohada ma'lum hajmdagi ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 1965-yilda sobiq Ittifoq Pedagogika Fanlari Akademiyasida "O'quv jihozlari va o'qitishning texnik vositalari" ilmiy tekshirish instituti tashkil etildi va hozir ham Rossiya ta'lim akademiyasi instituti sifatida faoliyat ko'rsatayapti. 1973-yilda Vengriyada "O'qish texnologiyasi Davlat Markazi" bevosita YUNESKO tashabbusi va dasturi asosida tashkil etildi va uning asosiy vazifasi o'qitish texnologiyasining yangi qirralarini kashf etish, mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish kabi masalalardan iborat bo'ldi.

YUNESKO insonparvar va taraqqiyparvar tashkilot sifatida xalqaro muammolarni o'rganish bilan muntazam shug'ullanib kelmoqda. 1971-yilda YUNESKO sobiq bosh direktori Rene Mais Fransiya Bosh vaziri

Edgaro Foraga murojaat qilib maxsus guruhga rahbarlik qilishni, tezkor o'zgarishlar ro'y berayotgan bir sharoitda jahon ta'limi oldiga qo'yilgan maqsadni va uni amalga oshirish uchun aqliy va moddiy vositalar miqdorini belgilab berishni iltimos qildi.

Komissiya tomonidan jahon ta'limining joriy holati tahlil qilinib, asosiy yo'nalishlari belgilandi. Komissiya milliy Konsepsiya, shuningdek maorif va tarbiyani rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish uchun o'z tavsiyalarini ifoda etdi. Bu konsepsiyaning bosh g'oyasi: inson butun hayoti davomida tiklanish holatida bo'ladi, demak, u o'z potensialini faqat uzluksiz ta'lim jarayonidagina amalga oshiradi, doimo yangiliklarni bilishga va mavjud tajribalarini faollashtirishga intiladi. Shu boisdan ma'lumotlilik faqat ma'lum hajmdagi bilimlarni uzatish bilan bog'liq holda emas, inson o'z hayoti davomida tiklanish jarayonining mantiqini aniqlaydigan omil sifatida tushunish kerak. Eng asosiysi, Edgaro Fora tomonidan "zamonaviy texnologiya ta'limni modernizatsiyalashda harakatlanuvchi kuch" ekanligi qayd etildi.

Bu davrda ta'lim tizimidagi o'zgarishlar turli mamlakatlarda turlicha kechdi: ba'zi birlari amaliyotdagi mavjud ta'limni takomillashtirishni afzal ko'rsalar, boshqalari o'z oldilariga hozirgi ta'lim tizimini yangisiga almashtirishni maqsad qilib qo'ydi. Nihoyat, uchinchilari esa jamiyatni o'zgartirmasdan turib ta'lim tizimini isloh qilish mumkin emasligini, vaqtni boy bermasdan yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarning yangi tizimini yaratishga kirishish kerakligini e'tirof etadilar.

Bugun O'zbekiston demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil borayotganligi uchun kadrlar tayyorlash tizimi tubdan isloh qilindi, davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi qaror topdi. O'quv-tarbiyaviy jarayonni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash zarurati ham Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarish shartlaridan biridir. Shu sabab biz bu pedagogik fenomenning paydo bo'lishi va rivojlanish jarayonini o'rganishga tarixiy yondoshmoqdamiz.

1977-yilda Budapeshtda o'tkazilgan o'qitish texnologiyasi bo'yicha Xalqaro seminarda ta'limni texnologiyalashtirish jarayoni bilan bog'liq omillar rus olimi S.G. Shapovalenko tomonidan quyidagicha belgilandi:

- texnikani bilish va mukammal egallash;
- audiovizual fondi bilan tanish bo'lish;
- texnik vositalardan foydalanish metodikasini egallash.

Biroq bu fikrning bir yoqlamaligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Undan farqli o'laroq g'oyalar shu seminar ishtirokchilari tomonidan aytiladi. Misol uchun, venger olimi L. Salai o'qitish texnologiyasi doirasini bir muncha kengaytirishga urinadi: rejalashtirish, maqsad tahlili, o'quv-tarbiyaviy jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, maqsad va mazmunga mos keladigan metodlar, vositalar va materiallarni tanlash bevosita PTni loyihalashdagi o'qituvchi faoliyatiga xosligini ta'kidlaydi. Shunga yaqin fikrlar, ya'ni o'qitish texnologiyasi o'zida yordamchi vosita va yangi tizimni qamrab olgan holda o'quv jarayonini rivojlantirishga, uning tashkiliy shakllarini, metodlarini, mazmunini o'zgartirgan holda o'qituvchi va o'quvchilarning pedagogik tafakkurlashiga ta'sir ko'rsatishi J. Sellar tomonidan ta'kidlandi. Bu ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, 70-yillar oxiriga kelib chet ellarda texnika rivoji va ta'limni kompyuterlash darajasiga bog'liq holda PTning ikkita jihatlari alohida ajratilib ko'rsatilgan va tadqiq qilingan:

- 1) o'quv jarayoniga texnik vositalarni joriy etish;
- 2) amaliy masalalar yechimini topishda bilimlar tizimidan foydalanish.

Misol uchun, Yaponiyada bu davrda olib borilgan tadqiqotlar o'quv jarayonini texnologiyalashtirishning birinchi yo'nalishi, ya'ni ta'limning yangi texnik vositalarini yaratish va o'quv jarayoniga qo'llash bilan bevosita bog'liq bo'lgan (Noshinisono Naroy, Educational technology in Japan, Audio shal Instruction, November, 1979).

Bunday holat boshqa qator davlatlar uchun ham xarakterli bo'lib, PTning ikkinchi yo'nalishi – nazariy-didaktik jihatlari o'tgan asrning 80-yillari boshida AQSH va Angliyada tadqiqot obyektiga aylandi. Chunki "texnologiya" so'zi keng ma'noda nazariy bilimlarni amaliyot maqsadiga ko'chirish, bu ko'chirishning aniq yo'llarini ishlab chiqish zarurati e'tirof etildi.

Shunday qilib, o'tgan asrning 80-yillarida PTning mohiyatini oydinlashtirishga bo'lgan urinishlar yanada davom ettirildi. Bu soha Rossiyalik pedagog olimlarning diqqatini ham jalb eta boshladi. PTning rivojlanish tarixi T.A. Ilinaning ilmiy maqolalarida burjua didaktikasining yo'nalishi sifatida talqin etilsada, u birinchilar qatorida o'z hamkasblarini bu muammo bilan shug'ullanishga da'vat etadi va chet el maktablari va pedagogikasida bu sohadagi yangi va qiziqarli nashrlarning barchasini kuzatish foydali ekanligini alohida ta'kidlaydi. Shu boisdan o'tgan asrning 80-yillar oxiri, 90-yillarida PTning nazariy

va amaliy jihatlarini tadqiq qilish Rossiyada keng yo'lga qo'yildi. Akademik V.P. Bospalkoning 1989-yilda nashr etilgan "Слагаемые педагогической технологии" kitobi bu sohadagi yirik tadqiqotlarning natijasi hisoblanadi.

Xo'sh, PT mamlakatimiz ta'lim tizimida, qolaversa, pedagogik nashrlarda ilmiy tushuncha tarzda qachon paydo bo'ldi? Shubhasiz, yangi soha 1997-yilda Kadrlar tayyorlash milliy dasturida dolzarb tadqiqot obyekti darajasiga ko'tarildi va ijtimoiy buyurtma sifatida yuzaga qalqib chiqdi. Shu bilan birgalikda mustaqillikning dastlabki yillaridayoq bu muammoga qo'l urildi, aniqrog'i 1993-yilda "Xalq ta'limi" jurnalida chop etilgan maqolada birinchi marta PT tushunchasi mohiyati, uning ta'rifi va ma'lum pedagogik tizim doirasidagi talqini yoritildi.

Bugun esa PT mavzusi bo'yicha mamlakatimizda nazariy va amaliy konferensiyalarni uyushtirish, vaqtli matbuotlarda maqolalarning tez-tez ko'zga tashlanib turishi ijtimoiy voqelikka aylanib qolganligi quvonchlidir.

Ta'lim-tarbiya ishining hozirgi nazariyasi va amaliyotida o'quv-tarbiya jarayonining ko'plab variantlari mavjud. Har bir muallif hamda amaliyotchi pedagogik jarayonga o'zining individual ulushini qo'shadi. Lekin ko'p texnologiyalar o'z maqsadlari, mazmuni, qo'llanadigan metodlari va vositalari bo'yicha yeratlicha ko'p o'xshashliklarga ega va ularni shu umumiy belgilariga ko'ra tasnif qilish mumkin.

PTlarni quyidagi belgilariga ko'ra tasnif qilinadi:

1. Qo'llanish darajasiga ko'ra;
2. Falsafiy asosi bo'yicha;
3. Asosiy rivojlantiruvchi omili bo'yicha;
4. Shaxs xususiyatlari bo'yicha;
5. Ilmiy tajribani o'rganish bo'yicha;
6. Munosabat turi bo'yicha;
7. Boshqarish turi bo'yicha;
8. Tahsil oluvchilar toifasi bo'yicha;
9. Mavjud an'anaviy tizimlarni yangilash yo'nalishlari bo'yicha;
10. Ustuvor metodlar bo'yicha;
11. Bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish turi bo'yicha;
12. Tashkiliy shakllar bo'yicha;
13. Mazmuni va tuzilish xarakteri bo'yicha.

Shu yuqorida aytilgan tasnif asosida misol sifatida hozirgi an'anaviy ta'limni quyidagicha tasniflash mumkin:

- Qo'llanish darajasiga ko'ra: umumpedagogik texnologiya, xususiy pedagogik texnologiya, kichik modulli texnologiyalar.
- Falsafiy asosi bo'yicha: insoniy, materialistik, idealistik, diniy.
- Asosiy rivojlantiruvchi omili bo'yicha: sotsiogen, biogen, psixogen, idealistik.
- Shaxs xususiyatlari bo'yicha: operatsion, boshqaruvchanlik, amaliy, evristik, estetik.
- Ilmiy tajribani o'rganish bo'yicha: assotsiatsiya-reflektor, geshtalt, bixiveoristik, rivojlantiruvchi, suggestiv.
- Munosabat turi bo'yicha: avtoritar, didaktik markazlashgan, shaxsga yo'naltirilgan (insoniy texnologiyalar, hamkorlik texnologiyalari, erkin tarbiya texnologiyasi, ezoterik texnologiyalar).
- Boshqarish turi bo'yicha: sust boshqariluvchi, siklli, frontal (yalpi), yo'naltirilgan (individual), vebral, avtomatlashtirilgan.
- Tahsil oluvchilar toifasi bo'yicha: ommaviy texnologiya, olg'a odimlovchi ta'lim, to'ldiruvchi; o'zlashtirmovchilar bilan ishlash texnologiyalari, iqtidorlilar bilan ishlash texnologiyalari.
- Mavjud an'anaviy tizimlarni yangilash yo'nalishlari bo'yicha: munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosida; bolalar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosida; tashkillashtirish va boshqarish samaradorligi asosida; o'quv materiallarini metodik va didaktik rekonstruksiyalash asosida; tabiatan monandlik, muqobillik texnologiyalari; mualliflik maktabining yagona texnologiyasi.
- Ustuvor metodlar bo'yicha: reproduktiv, tushuntirish-ko'rsatish, rivojlantiruvchi ta'lim, muammoli ta'lim, ijodiy; dasturli ta'lim, dialogli, o'yinli ta'lim, o'z-o'zini o'qitish ta'limi, informatsion ta'lim.
- Bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish turi bo'yicha: ma'ruzali klassik o'qitish; audiovizualli texnik vositalar yordamida o'qitish; "maslahatchi tizim"; kitob yordamida o'qitish; "kichiq guruh" tizimi; kompyuterli o'qitish; "repetitor" tizimi; "dasturli ta'lim".
- Tashkiliy shakllar bo'yicha: sinf-dars, muqobilli, akademik, yakka tartibli, guruhli, jamoa bo'lib o'qish usullari, tabaqalashtirilgan ta'lim, masofaviy ta'lim.

- Mazmuni va tuzilish xarakteri bo'yicha: ta'limiy va tarbiyaviy, dunyoviy va diniy, umumta'lim va kasbga yo'naltirilgan, gumanitar va texnokratik, turlicha sohaviy texnologiyalar, xususiy predmetli hamda monotexnologiyalar, politexnologiyalar.

Pedagogik texnologiyalarni tasniflashda ularning eng yaqqol ajralib turadigan xususiyatlariga asoslaniladi. Aslida esa har bir pedagogik texnologiya sof holda uchramaydi, ularda boshqalariga xos bo'lgan elementlar albatta mavjud bo'ladi.

Pedagogik texnologiyaning yo'nalishlari ko'p bo'lib, ulardan ayrimlari quyidagilar:

Hozirgi an'anaviy ta'lim. XVII asrda Ya.A. Komenskiyning didaktik tamoyillari asosida shakllanib, hozirda dunyodagi ta'lim muassasalarida eng ko'p qo'llanayotgan sinf-dars tizimidan iborat. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosan shu tizimni turli yo'nalishlarda takomillashtirish maqsadlarida yaratilib, hozirda turli yo'nalishlarda rivojlanmoqda.

Pedagogik jarayonni takomillashtirish, uni o'quvchi shaxsiga yo'naltirishga asoslangan pedagogik texnologiyalar: Hamkorlik pedagogikasi, ta'limning insonparvarlikka asoslangan texnologiyasi va boshqalar.

O'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosidagi pedagogik texnologiyalar: Muammoli ta'lim, o'yinlar, tayanch signallar konspektlari texnologiyalari va boshqalar.

O'quv materialini didaktik jihatdan takomillashtirish va qayta ishlab chiqishga asoslangan pedagogik texnologiyalar. Bu texnologiyalar o'rgatilayotgan bilimlarning didaktik tizimi chuqur mazmunga ega bo'lishi, bilimlarga tizimli nuqtayi nazardan yondashish, o'quvchilarga bilimlarni egallashning eng maqsadga muvofiq yo'llarini o'rgatish kabi tamoyillarga asoslanadi.

O'quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil qilishga asoslangan pedagogik texnologiyalar. Bu texnologiyalarga tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan, dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyalari; ta'limning jamoa usuli, guruhli, kompyuterli ta'lim texnologiyalari kabilar kiradi.

Tabiatga muvofiqlashtirilgan pedagogik texnologiyalar. Bularga o'quvchilarning tabiiy imkoniyatlari, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning tabiiy imkoniyatlari va boshqa tabiatga muvofiq

imkoniyatlardan to'liq foydalanishni amalga oshirishga asoslangan pedagogik texnologiyalar kiradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari. Bularga o'quvchi shaxsining ijobiy sifatlarini, ayrim sohalardagi bilimlarini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari kiradi.

Bulardan tashqari **xususiy (o'quv fanlari)** pedagogik texnologiyalari, **alternativ** hamda **mualliflik** pedagogik texnologiyalari yo'nalishlari ham mavjud.

Shuningdek, hozirda pedagogik texnologiyalarning boshqa yo'nalishlari ham mavjud bo'lib, ulardan asosiylari: empirik, kognitiv, evristik, kreativ, inversion, integrativ, adaptiv, inklyuziv pedagogik texnologiyalardan iborat. Bu yo'nalishlarning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

Empirik – (tajriba) sezgi a'zolari orqali bilim olish. Bu texnologiyada asosiy e'tibor sezgi a'zolarining tabiiy rivojlanganlik imkoniyatlariga tayangan holda bilim berish va ularni yanada takomillashtirib borishga qaratiladi.

Kognitiv – (bilishga oid) atrofdagi olam to'g'risidagi bilimlar doirasini kengaytirish texnologiyasi. U tabaqalash (tarkibiy qismlarga ajratib o'rgatish) tafakkurini shakllantiradi, bilish ehtiyojlarini rivojlantiradi.

Evristik – (haqiqatni topish) yo'naltiruvchi savollar berish yo'li bilan ta'lim berish tizimi. Topqirlik, faollikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi, o'quv-izlanish ta'lim metodi. Optimallashtirilgan (ko'p variantlardan eng ma'qulini, mosini, muvofiq'ini tanlash) tafakkurni rivojlantiradi.

Kreativ – (ijodiy) tadqiqot xarakteriga, xususiyatiga ega bo'lib, o'quvchilarda maqsadga yo'naltirilgan ijodiy tafakkurni jadal rivojlantiradi.

Inversion – (almashtirish) axborotlarni turli tomondan o'rganish, o'rnini almashtirish xususiyatiga ega bo'lib, tafakkur (fikrlash) tizimini shakllantiradi.

Integrativ – (yaxlitlash) axborotlarni tashkil qiluvchi cheksiz ko'p kichik qismlarning o'zaro ajralmas bog'liqligi, ularning yaxlitligi, bir butunligi asosida yagona to'g'ri xulosani aniqlash.

Adaptiv – (moslashtirish) axborotlarni o‘rganish va ulardan foydalanish jarayonini o‘rganish hamda o‘rgatish uchun qulaylashtirish, moslashtirish asosida kutilgan natijaga erishish.

Inklyuziv – (tenglik) o‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘zaro munosabatlarida tenglik asosida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish. Shu bilan birga, imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni sog‘lom o‘quvchilar bilan birgalikda o‘qishini tashkil qilish pedagogik texnologiyasi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy yo‘nalishlari hozirgi an’anaviy ta’limni turli yo‘nalishlarda takomillashtirish maqsadlarida yaratilib, hozirda rivojlanib bormoqda. Turli fan o‘qituvchilari tomonidan har bir o‘quv fanining asosiy xususiyati, mazmunining tarkibi, amaliy, nazariy qismlarining nisbatiga muvofiq ravishda eng qulay pedagogik texnologiyalarning empirik, kognitiv, evristik, kreativ, inversion, adaptiv, inklyuziv va boshqa yo‘nalishlarini to‘g‘ri tanlash jiddiy ahamiyatga ega.

Hozirda pedagogik texnologiyaning yuqorida aytilganlardan tashqari tegishli mutaxassislar tomonidan tajriba-sinovlar olib borilayotgan boshqa yo‘nalishlari ham mavjud.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

An’anaviy va innovatsion ta’lim jarayonlarining farqlarini Venn diagrammasida ifodalang.

Ta’lim texnologiyalari deganda nimani tushunasiz?

Pedagogik texnologiyalarning turlarini ayting.

PTlarni qanday belgilariga ko‘ra tasnif qilinadi?

Pedagogik texnologiya ta’lim amaliyotida nechta darajada qo‘llaniladi?

Umumiy pedagogik darajada qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar deganda nimani tushunasiz?

Xususiy metodik darajada qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar deganda nimani tushunasiz?

Lokal (modul) darajada qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar deganda nimani tushunasiz?

3-MAVZU. TA'LIM JARAYONINI LOYIHALASHTIRISHDA MAQSADNI ANIQLASH.

Reja:

- 1. Ta'lim maqsadi ta'rifi va ahamiyati.**
- 2. Ta'lim maqsadlarining taksonomiyasi.**
- 3. Ta'lim jarayonini tashxislashning optimal yo'llari. Ta'lim faoliyat darajasiga qarab maqsadlarni aniqlash.**

Tayanch ibora va atamalar: ta'lim maqsadi, ta'lim texnologiyasi, ta'lim maqsadlarining taksonomiyasi, ta'lim-tarbiya jarayoni, ta'limni loyihalashtirish, pedagogik faoliyat.

Ta'lim texnologiyasining asosiy maqsadi o'quv predmetlarini to'liq o'zlashtirishga mos keladigan ta'lim loyihasini yaratishdir. Bunday loyiha hozirgi zamon psixologiyasi, didaktikasi va pedagogik amaliyotining asosiy va ilg'or g'oyalariga tayangan holdagina yaratiladi.

Ta'lim – boshqariladigan jarayon bo'lib, uning natijasi, ko'p jihatdan, tayyorlangan didaktik loyihaga bog'liq. Didaktik loyiha esa ta'lim texnologiyasining mahsulidir. O'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini didaktik loyihaga ko'ra boshqarish ta'lim texnologiyasining pedagogik asosi sanaladi. Har qanday jarayonning boshlanishi va yakuni mavjud bo'lganidek, didaktik loyihani amalga oshirishning ham kirish va chiqish nuqtalari bor. Ikki nuqta orasiga juda ko'p nuqtalarni joylashtirish mumkin bo'lganidek, didaktik loyihani amalga oshirish ibtidosi bilan intihosigacha bo'lgan masofada ta'limning samarali usullari, vositalari ko'p topiladi. Bu yerda ta'lim texnologiyasi eng samarali usul bo'lib, ta'limning samarali shaklini tanlashda o'qituvchiga yordamga keladi.

Demak, maqsaddan etalonga yetib kelguncha o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba ongi juda ko'p hodisalar bilan uchrashadi. Ta'limga texnologik yondashish ma'lumot va ta'lim mazmunini atroflicha tahlil qilish yo'li bilan o'quv-tarbiya jarayonining umumiy, xususiy maqsadlarini tahlil qilish, o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba maqsadlarining uchrashgan nuqtalarida (o'qitish maqsadi, o'qish maqsadi) ta'limning didaktik maqsadini belgilash asosida ta'limni loyihalash va amalga oshirish yo'llari bilan

mo'ljaldagi etalonga erishishdir. Umuman, ta'lim texnologiyasi haqida gap ketganda o'zaro daxldor quyidagi hodisalarni bir-biridan farqlashga ehtiyoj tug'iladi: ta'limni didaktik loyihalash; loyihani amalga oshirish; ta'limning joriy va oraliq natijasiga ko'ra didaktik loyihaga tuzatish va o'zgartirishlar kiritish; ta'limni takrorlash va yakuniy nazoratdan iborat. Bu hodisalarning birinchi va ikkinchisi an'anaviy ta'lim tajribasida ham uchraydi. Ta'lim texnologiyasining an'anaviy ta'lim tizimidan farqi shundaki, ta'lim natijasi va uning etalon darajasida bo'lishi doimo o'qituvchi (pedagog) hamda o'quvchi-talabanning diqqat markazida turadi. O'qituvchi (pedagog) ta'lim natijasini tez-tez tekshirib, o'quvchi-talabalarni o'zlari erishgan yutuqlardan ogoh qilib turadi va o'quvchi-talabalar o'zlari erishgan yutuq va kamchiliklarni anglab, yutuqlarini yanada ko'paytirishga, kamchiliklarini esa bartaraf etishga harakat qiladi. O'quvchi-talabalar ta'limning zaruriyligini, ular ta'lim jarayonining haqiqiy subyektiga aylangan paytida sezishadi.

Ta'lim texnologiyasi bo'yicha qilinadigan ishlar ikki qismdan iborat:

1. Ta'lim loyahasini tayyorlash. Loyiha o'qituvchi yoki ekspert a'zolari tuza olish faoliyatining mahsuli bo'lib, qator umumiy xususiyatlarga ega. Loyiha asosida o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talabalarining kelajakda birgalikda amalga oshiradigan faoliyati yotadi.

Ta'lim loyihasi ma'lumot mazmunini davlat standartlari talablari asosida tahlil etishdan boshlanadi. Tahlil ma'lumot mazmuni elementlari (bilimlar, ko'nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi, munosabatlar) dasturlarda qanday berilganligi, darsliklarda qanday aks ettirilganligiga qaratiladi. Keyin ta'lim mazmuni o'rganiladi, u yoki bu mavzuni o'rganishdan ko'zda tutilgan maqsad, ta'limning didaktik maqsadi, o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talabalar maqsadi hamda maqsadlarni amalga oshirish, hisobga olish varaqalari, beriladigan uy ishlari miqdori, mavzular bo'yicha o'tkaziladigan test savollari, reyting nazorati bosqichlari, etalon darajasida o'zlashtirish usuli oldindan belgilab qo'yiladi. Bu ishlarning barchasi ongda ta'lim modelini yaratishga olib keladi.

2. Ta'lim loyahasini amalga oshirish. Ta'lim loyihasi bevosita ta'lim sharoitida amalga oshiriladi. Bu jarayonda quyidagi ishlarga alohida e'tibor qaratiladi:

– o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha maqsad va vazifalar bilan o‘quvchi-talabalarni oldindan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek uy vazifalari, mustaqil bajariladigan ishlarni, ularni bajarish tartibi, paytini e‘lon qilish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘rsatmalar berish, o‘zlashtirish me‘yorlarini aytib berish;

– o‘quvchi-talabalarni faol, mustaqil faoliyatga rag‘batlantirish, ular diqqatini bo‘lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o‘rganish zarurligini aytib berish, bilishga qiziqish uyg‘otish, o‘qish-o‘rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg‘otish, emotsiyalar, tafakkur hodisalari, bilimlarni o‘quv holatlariga tatbiq etish yo‘llari orqali mavzu bo‘yicha ma‘lumotlar to‘plash, to‘plangan ma‘lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to‘liq o‘zlashtirishga oid o‘zgarish, qo‘shimcha, tuzatishlarni belgilash;

– bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha to‘plangan bilimlarga ishlov berish.

Ta‘lim jarayoni sxolastik xarakterga ega. Unda kutilgan va kutilmagan, rejalashtirilgan, favqulotda va tasodifiy hodisalar ham uchrab turadi. O‘rganilgan bilimlarga ishlov berish jarayonida ham joriy nazorat natijalariga asoslanib loyihaga yangi o‘zgarish, qo‘shimcha va tuzatishlar kiritiladi;

– bo‘lim yoki mavzu bo‘yicha umumiy xulosalar chiqarish, chiqarilgan xulosalarni murakkab o‘quv holatlariga tatbiq qilish, oraliq nazorat natijalariga ko‘ra mavzu yoki bo‘lim bo‘yicha axborot to‘plash, to‘plangan axborotlarga ishlov berish jarayonlarida o‘quvchi-talabalar erishgan yutuqlarini tahlil qilish, o‘quvchi-talabalarning bilim va malakasi, ijodiy faoliyat tajribasidagi kamchiliklarini ko‘rsatish, guruhdagi har bir o‘quvchi-talabaga yakuniy nazoratgacha bajariladigan qo‘shimcha topshiriqlarni berish, o‘quv materialini yanada atroflicha o‘zlashtirishga rag‘batlantirish;

– yakuniy nazoratning asosiy vazifasi o‘quvchi-talabalarning ma‘lumot va ta‘lim mazmuni elementlarini etalon darajasida o‘zlashtirishlarini aniqlash, etalon darajasidan past o‘zlashtirgan o‘quvchi-talabalarni ogohlantirish, qo‘shimcha topshiriqlar berish kabilardan iborat.

Zamonaviy pedagogik texnologiya ta‘lim maqsadini aniq o‘rnatishdan boshlab, uning natijalarini baholashgacha bo‘lgan bosqichlarning har biri uchun ijodiy faoliyatni talab etadi. Pedagog

faoliyatining texnologiya darajasini prof. N. Saidaxmedov quyidagi mezonlar asosida alohida ajratib ko'rsatgan:

1. Tashxislangan maqsad – o'quvchi-talaba tomonidan didaktik jarayon mahsuli sifatida o'zlashtirilgan aniq o'lchamli tushunchalar, amallar va faoliyat turlari.

2. Ta'lim mazmunini o'quv elementlari yordamida bayon qilishda abstraksiya pog'onalari va axborotlarni o'zlashtirish darajasining hisobga olinishi.

3. O'quv materiallarini o'zlashtirish bosqichlarining yetarlicha mantiqiy qat'iyonligi – didaktik jarayon tuzilmasiga mosligi.

4. O'quv jarayoniga yangi vositalar va axborotlashtirish usullarining joriy etilishi.

5. O'qituvchining qoidabop (algoritmli) va erkin, ijodiy faoliyatidagi mumkin bo'lgan chetga chiqish chegarasining ko'rsatilishi.

6. O'quvchi-talaba va o'qituvchi faoliyatida shaxsiy sabablarning ta'minlanishi (erkinlik, ijodiyot, kurashuvchanlik, hayotiy, kasbiy mohiyat va boshqalar).

7. O'qitish jarayonining har bir bosqichida kommunikativ munosabatlarning, axborot texnikalari bilan muomala qilishning maqsadga muvofiqligi.

Yuqorida berilgan ko'rsatkichlar loyihalangan o'quv jarayonining texnologik darajasini to'liq ifodalaydi, amalda joriy etilishi esa pedagogni yuqori malakali mutaxassisga aylantiradi, talabaning nufuzini ham birmuncha oshiradi va ijodiy faoliyatni rivojlantirishning yangi qirralarini ochadi.

O'quv maqsadlari pedagogik jarayonni tashkil etuvchi qismlarining eng muhimi, yetakchisi bo'lib hisoblanadi. Pedagogik jarayon, o'zining qanchalik murakkabligi va davomiyligidan qat'iy nazar, u eng avvalo maqsadni aniqlashdan boshlanadi. Pedagogik jarayonning boshqa tashkil etuvchi qismlari (tamoyil, mazmun, uslub, vosita, shakl) belgilangan maqsadga bo'ysunadilar, ular maqsadga muvofiq holda tanlanadilar va o'zaro uyg'unlashtiriladilar. **Pedagogik maqsad** bu, pedagog va talabaning hamkorlikdagi faoliyati natijasini oldindan tasavvur etishdir.

An'anaviy didaktikada ham ko'pchilik olimlar (Yu.K. Babanskiy, V.S. Bezrukova, P.D. Galperin, I.Ya. Lerner, V.V. Krayevskiy, M.I. Mahmutov, N.F. Talizina va boshqalar) tomonidan o'quv maqsadlarini

belgilash usullari, ularni aniqroq ifodalash shakllari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borganlar va bu masalalar bo'yicha ma'lum tajriba ham to'plangan. Jumladan, zamonaviy darsning ta'lim berish, tarbiyalash va talaba shaxsini kamol toptirish maqsadlarini aniqlash va ularga erishish yo'llari bo'yicha ma'lum darajada nazariy va amaliy ma'lumotlar mavjud. Lekin pedagogik texnologiya tarafdorlari eng avvalo an'anaviy o'quv jarayonini, aniqrog'i o'quv maqsadlarining o'ta noaniq belgilanishini va ularga erishganlikni o'lchab bo'lmasligini qattiq tanqid qildilar.

Haqiqatan ham, o'qituvchi qanday natijaga erishishni hohlaydi? Bir qarashda bu savolga javob berish osonga o'xshaydi. Biror fan yoki uning bo'limini o'qitishda o'qituvchi o'z oldiga uni talabalarga tushuntirishni, mazmunini o'zlashtirilishini va buning natijasida talabalar uni amalda qo'llay olishlariga erishishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Lekin, «tushunish», «o'zlashtirish», «anglash», «qo'llash» degani nimani bildiradi? Qo'yilgan maqsadga erishilganligini o'qituvchi qanday aniqlashi mumkin? Agar talabaning qo'yilgan maqsadga erishgani yoki erisha olmaganligini aniqlash usuli mavjud bo'lsa, o'qituvchi qo'llagan uslublarining to'g'riligiga, o'z mehnati samarasiga ishonishi yoki talabalar qanday yordamga muhtoj ekanligi haqida ishonchli ma'lumot olish imkoniyatiga ega bo'lar edi.

Pedagogik texnologiya tarafdorlari aynan mana shu holat – odatdagi o'qitish jarayoni maqsadlari noaniq bo'lib, o'qitish natijalarini o'lchab bo'lmasligini qattiq tanqid ostiga olgan edilar.

Biroq, an'anaviy pedagogikadagi bu holatni har qanday tanqid ham birdaniga o'zgartirilmadi, chunki o'quv yurti (u bilan birga o'qituvchi ham) ijtimoiy talabni o'ta umumlashgan holda oladi. Demak, jamiyat ta'lim tizimiga umumiy tarzda talab qo'yar ekan, undan kelib chiqadigan o'quv yurti vazifalari, shuningdek, fanlar dasturlaridagi o'quv maqsadlar ham umumiy tarzda bayon etilishi tabiiydir. Shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga ta'lim standartlarining qabul qilinishi, ularda tayyorlanayotgan kadrlarga qo'yiladigan yagona talablarning aks ettirilganligi natijasida o'qitish maqsadlarini aniqlashtirishga erishilmoqda.

Biz fanning maqsad va vazifasidan kelib chiqqan holda, o'quv maqsadlarini fan (kurs) va uning bo'limlari darajasida aniqlashtirish

bilan chegaralanamiz. Chunki, aynan mana shu joyda o'quv jarayoni texnologik usulda loyihalash bevosita namoyon bo'ladi. Va aynan shu darajada o'qituvchi fan va uning bo'limlari ustida ishlab, o'quv maqsadlarini aniqlaydi va ular asosida o'quv jarayonini tashkil etadi.

Endi, pedagogik amaliyotda mustahkam o'rin olgan o'quv maqsadlarini aniqlashning quyidagi an'anaviy usullari haqida to'xtalamiz:

1. Maqsadlarni o'rganiladigan o'quv materialining mazmuni orqali aniqlash. Bu – faqat bitta dars yoki bir necha darslarda o'tiladigan materialni o'rgatishga ishora qilish xolos, unda o'quv jarayonini tashkil etish uchun aniq bir yo'nalish yo'q. Shuningdek, bunday shaklda ifodalangan maqsadlarga erishilganlik yoki erishilmaganlikni ham aniqlab bo'lmaydi. Boshqacha aytganda, bunday usulda belgilangan o'quv maqsadlari o'quv jarayonini tashkil etishning amaliy (amalga oshiruvchi) qismi ham bo'la olmaydi. Shuning uchun ham pedagogik texnologiya tarafdorlari bunday o'quv maqsadlarni o'ta noaniq deb hisoblab, tanqid qilganlar.

2. O'quv maqsadlarni o'qituvchi faoliyati orqali aniqlash. O'quv maqsadlarini bunday usulda aniqlash, o'qituvchining shaxsiy faoliyatiga qaratilgan bo'lib, ishdagi tartib va tushuntirish haqida taassurot qoldiradi xolos. O'qituvchi o'quv maqsadlarini olinadigan natijaga taqqoslash imkoniyatiga ega bo'lmagan holda harakat qiladi, chunki o'quv maqsadlari bu usulda aniqlanganda olinadigan natijaning o'zi aniq ifodalanmaganligi ko'rinib turibdi.

3. O'quv maqsadlarini talabaning intellektual, hissiy sohaga oid ichki rivojlanish jarayonlari orqali aniqlash. Bunday o'quv maqsadlari o'quv yurti fan yoki fanlar sikli darajasidagi umumiy maqsadlarni ifodalaydilar, lekin ular hatto dars yoki darslar turkumi maqsadlarini ham anglatmaydilar.

4. O'quv maqsadlarini talabalar xatti-harakati va faoliyati orqali belgilash. Bir qarashda o'quv maqsadlarini bunday ifodalashda darsni rejalash va o'tkazishga aniqlik kiritilganga o'xshaydi. Biroq, bu usulda ham eng muhim ko'rsatkich o'qitishdan kutiladigan natija e'tibordan tushib qolganga o'xshaydi. Lekin bu

natija, talabaning o'z shaxsi rivojlanishi tomon ichki siljishi bo'lib, u talabaning u yoki bu faoliyatida o'z aksini topadi.

Pedagogik texnologiya tarafdorlari taklif etgan o'quv maqsadlarini aniqlash usuli, o'zining yuqori darajadagi aniqlash-tirish imkoniyatiga ega bo'lishi bilan ajralib turadi. O'quv maqsadlari talabaning ishonchli o'lchash va tashqaridan bilib olish mumkin bo'lgan xatti-harakatida ifodalanib, ular o'qitish natijalari orqali shakllantiriladi. Shu bilan birga, talabalarning bu xatti-harakatlarini o'qituvchi yoki ekspert aniq kuzatib baholashi ham mumkin bo'ladi.

Albatta, bu samarali g'oya dastlab ko'p qarshiliklarga uchradi. Qanday usul bilan o'qitish natijasini talaba hatti-harakatlariga o'tkazish mumkin? Bu o'tkazishda qat'iy bir xil ma'noni qanday saqlab qolish mumkin? Bu kabi muammolar asosan quyidagi ikki xil usul bilan hal etilganligini qayd qilib o'tamiz.

1. O'quv maqsadlarining shunday tizimini yaratish kerakki, uning ichida o'quv maqsadlarining toifalari va darajalari ketma-ketligi aniq belgilangan bo'lsin. O'quv maqsadlarining bunday tizimi **pedagogik taksonomiya** deb ataladi.

2. O'quv maqsadlarini ifodalash uchun shunday aniq va tushunarli tilni topish kerakki, o'qituvchi bu til orqali maqsadlarni aniq ifodalaydigan bo'lsin.

Demak, o'quv maqsadlarini belgilashga yuqorida qayd qilingan aniqlik kiritish, pedagogik texnologiyaning odatdagi o'qitish usullaridan tubdan farq qiluvchi dastlabki, eng muhim jihatlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

O'quv maqsadlarini o'ta aniq belgilanishi, unga erishganlikni yaqqol nazorat qilishga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, talaba, shaxsini rivojlanib borayotganlik darajasini hamda o'qituvchi faoliyatidagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlab, ularni bartaraf qilish demakdir.

V. Okon tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, pedagogik maqsadlarni aniqlashga uch xil yondashish mumkin:

a) pedagogik maqsadlar bir yoki bir necha o'quv maqsadlari tavsifi orqali ifodalanadi, lekin ular turkumlarga ajratilmaydi;

b) o‘quv maqsadlari turkumlarga ajratilib, ularni yozma tafsiloti bayon etiladi. MDH mamlakatlari pedagogikasida keng qo‘llanilayotgan, mashg‘ulotning ta‘lim berish, tarbiyalash va shaxsni kamol toptirish maqsadlarini belgilash bunga yaqqol misol bo‘lishi mumkin. O‘quv maqsadlari bu usulda ifodalanganda maqsadlar o‘zaro taqqoslashga qulay bo‘lib, faoliyatni bu maqsadlarga erishishga yo‘nalganligi ta‘minlanadi, lekin ularga erishganlik haqida yaxlit tasavvurga ega bo‘lish uchun imkoniyat bo‘lmaydi;

c) o‘quv maqsadlarini, ularni alohida qismlarga ajratib aniqlashtirish bo‘lib, u jahon pedagogikasida keng tarzda ommalashgan. Bunday yondashuvga asosan o‘quv maqsadlarining har bir alohida qismlariga erishilganlikni aniq o‘lchash mumkin. O‘quv maqsadlari tizimini yaratib, o‘zaro bog‘liqlik ketma-ketligida joylashtiriladi, ya’ni ularning taksonomiyasi tuziladi.

Taksonomiya tushunchasi (grekcha-tartib bilan joylashtirish), biologiya fanidan olingan. Obyektlarni, ularning tabiiy o‘zaro bog‘liqligiga asoslanib va toifalari murakkablashib boradigan ketma-ketlikda (ya’ni iyerarxik) joylashtirib turkumlash va tizimlashtirish – **taksonomiya** deb ataladi.

Pedagogik maqsadlarni bunday sxema bo‘yicha tuzishga birinchi marta AQSH olimlari e’tibor berganlar. Ikkinchi jahon urushidan so‘ng kollejlarga kirish imtihonlarini qabul qilish qo‘mitasining bir guruh pedagog va psixologlari mashhur psixolog B. Blum rahbarligida pedagogik maqsadlarni qat’iy ifodalash va tartiblashtirish bo‘yicha ko‘p yillik izlanishlar olib bordilar.

1956-yilda «taksonomiya»ning birinchi qismi nashrdan chiqdi. Unda o‘quv maqsadlarini kognitiv (bilish) sohada ifodalanishi bayon etilgan edi. O‘quv maqsadlarining bu tizimi keng xalqaro miqyosda mashhur bo‘lib ketdi. Uni o‘qitishni rejalashtirish va natijasini baholashda qo‘llay boshladilar. Bu tizim-fan (kurs)larni tajribaviy baholashda asosiy qurol bo‘lib hisoblandi.

1-jadval

B. Blum taksonomiyasi kategoriya (mezon)lari

<i>№</i>	<i>Mezonlar</i>	<i>Mazmuni</i>
1.	<i>Bilish</i>	<i>Bilimlardan xabardor bo'lish, ularni o'zlashtirish, yodda tutish, qayta yodga olishni ifodalaydi</i>
2.	<i>Tushunish</i>	<i>Bilimlar yuzasidan fikrlash, mushohada yuritish, nazariy holatdan amaliyotga ko'chish mantig'ini o'zlashtirish</i>
3.	<i>Qo'llash</i>	<i>Bilimlarni amaliyot (amaliy haraktlar)da qo'llash</i>
4.	<i>Analiz</i>	<i>Mavjud bilimlarga tayangan holda yaxlit, bir butun obyekt, hodisa, voqelik va jarayonni tarkibiy elementlarga ajratgan holda o'rganish, juz'iy xulosa chiqarish</i>
5.	<i>Sintez</i>	<i>Mavjud bilimlarga tayangan holda ayrim, alohida tarkibiy elementlar asosida yaxlit, bir butun obyekt, hodisa, voqelik va jarayon to'g'risida umumiy xulosa chiqarish</i>
6.	<i>Baholash</i>	<i>Shaxsning nazariy bilim hamda amaliy ko'nikma, malakalarga egaligini baholash</i>

B. Blum taksonomiyasining mazmuni va uning o'qituvchi uchun qanday amaliy yordam berishi haqida to'xtalamiz. Avvalo, o'quv maqsadlariga muvofiq bo'lgan shaxs faoliyati sohalarini tavsiflab o'taylik.

1. **Kognitiv (bilishga oid) soha.** Bu – o'qilgan materialni eslab qolish va uni takroran aytib berishdan boshlab, to o'zlashtirilgan bilimlarni to'la anglab, ularni oldin o'rganilgan g'oya, uslub va harakat usullari bilan uyg'unlashtirib tasavvur etish hamda bilimlarni egallashgacha bo'lgan muammolarni hal etilishini o'z ichiga oladi.

Ekspertlar bahosi hamda B. Blum va uning xodimlarini ta'kidlashlaricha, o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijasida adabiyotlar tahlili, dasturlar, darsliklar, dars berish amaliyotidagi o'quv maqsadlarining aksariyati kognitiv sohaga tegishli bo'lishi aniqlangan. Lekin shunga qaramasdan, Blum taksonomiyasida ayrim kamchiliklar ham mavjud ekanligini e'tirof etish lozim. Avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, u muhim didaktik omillar ko'nikma va malaka

tushunchalarini chetlab o‘tadi. Blum bu tushunchalardan foydalanadi, lekin ularni rivojlantirmaydi, ijodiy fikrlash muammosi ham hal etilmagan, aynan bu Gilford taksonomiyasida o‘zining to‘la ifodasini topgan. Blum taksonomiyasida «qaror qabul qilish» va uning amaliy natijasi bo‘lgan «faoliyat» aks etmagan. Shuningdek, «tahlil» va «sintez» toifalari, «tushunish»dan keyin joylashtirilgan. Vaholanki, biror tizim to‘g‘risida to‘la tushunchaga ega bo‘lish uchun avvalo, uning qismlari va ular orasidagi bog‘lanishni (tahlil), shuningdek uning qismlari qay tartibda o‘zaro bog‘lanib yaxlitlikni tashkil etishni (sintez) aniqlash zarur bo‘ladi.

2-jadval

Kognitiv (bilishga oid) sohaga oid taksonomiyalar

Muallif	Taksonomik toifalar					
Blum va boshqalar 1956-yil	Bilish	Tushunish	Qo‘llash	Tahlil	Sintez	Baholash
Gilford 1967-yil	1. Bilish 2. Xotira		4. Konvergent, yaratuvchanlik	3. Divergent, yaratuvchanlik		5. Baholash
Mak Gyur 1969-yil	1. Bilish	2. Umumlashtirish	3. Oddiy muammoni halqilish	4. Murakkab muammoni hal qilish	6. Sintez	5. Baholash
Gronland 1970-yil	1. Bilish	2. Tushunish	3. Qo‘llash	4. Fikrlash qobiliyati		
Vandeveld 1975-yil	1. Bilish	2. Tushunish	3. Qo‘llash	4. Tahlil	5. Yaratuvchanlik	6. Baholash
D. Xeynot 1977-yil	1. Takrorlash	2. Konsepsiya yaratish	3. Qoidalarni qo‘llash	4. Divergent tafakkur	5. Muammoni hal qilish	

Blum taksonomiyasining yuqorida qayd qilingan ba’zi kamchiliklari ko‘pgina yangicha taksonomiya yaratuvchilar e’tiborida bo‘ldi. Lekin ular yetarli darajada muvaffaqiyatga erisha olmagan bo‘lsalarda, yaratilgan taksonomiyalarning yutuq va kamchiliklarini taqqoslash uchun quyidagi jadvalga murojaat qilamiz.

Bu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ba’zi taksonomiyalarda Blum taksonomiyasining aynan o‘zini yoki uning bir qismini takrorlanadi

xolos. L.Vandeveld taksonomiyasida esa faqat «sintez» toifasi «yaratuvchanlik» bilan almashtirilgan xolos. Ayrim taksonomiya yaratuvchilar «muammoni hal qilish»ga ham alohida e'tibor berganlar. Bu yo'nalishda Gilford boshqalarga nisbatan chuqurroq izlanib, konvergent muammo bir necha variantli yechimga ega bo'lgan hollarni aks ettiradigan tafakkur turlarini ajratib ko'rsatadi. Gilford bu ikki operatsiyadan tashqari inson qobiliyatlarining uch omili: bilish, xotira va baholashni ham farqlab ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, Gronland taksonomiyasidan boshqa birorta taksonomiyalarda tafakkur alohida toifa sifatida ko'rsatilmagan, barcha mualliflar esa, qiziquvchanlik va motiv kabi o'zgaruvchanlikni chetlab o'tganlar. Shuning bilan bir qatorda ularning hammasi bilimga, uni egallash va tushunishga alohida e'tibor berganlar. Xotiraga faqat Gilfordgina o'zgaruvchi sifatida qaragan, uning taksonomiyasidagi «yaratuvchanlik» tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Kognitiv sohada yaratilgan taksonomiyalarni taqqoslar ekanmiz, bu sohada Blum taksonomiyasidan mukammalrog'i yaratilmaganligini alohida e'tirof etish lozim.

2. Affektiv (hissiyotli-qadriyatli) soha. Unga oddiy idrok qilish, qiziqish, qadriyatlar yo'nalishlari va munosabatlarni o'zlashtirishga tayyor bo'lishdan boshlab, to talabani atrof-dunyoga nisbatan hissiy-shaxsiy munosabatda bo'lishini shakllantiruvchi maqsadlar kiradi. Qiziqish va moyillikni, u yoki bu kechinmalarga hamdard bo'la olish, voqealarga bo'lgan munosabat, uni anglash va faoliyatda namoyon bo'lishini shakllantirish maqsadlari ana shular jumlasidandir. Yuqoridagi jadvalda ko'rganimizdek, zamonaviy taksonomiyalarda yakuniy natijani bevosita o'lchash uchun, unga erishishga olib boruvchi yo'llar va bosqichlarni ajratib ko'rsatish, ya'ni «yomon bo'lsa ham yo'l afzal» qabilida ish tutish zarur ekan. Affektiv sohada yakuniy natijaga olib boruvchi oraliq bosqichlarni ajratib ko'rsatish birmuncha murakkabdir, chunki bu sohada asosan ko'p variantli (divergent) o'zgaruvchilar amal qiladilar. D. Kratvol, V. Blum va B. Masiilar 1956-yilda yaratgan taksonomiya, affektiv (hissiyot) soha maqsadlarini o'ziga xos, «jarayonli» qamrab olishga urinishlardan eng muvaffaqiyatlisi bo'lib hisoblanadi. Uning mavjud besh qismi quyidagicha ifodalanadi:

I. Idrok etish:

- 1) anglash,
- 2) idrok qilishga istak vujudga kelishi va yoki unga tayyor bo'lish,
- 3) ixtiyoriy diqqat.

II. Ta'sirga javob berish:

- 1) bo'ysunuvchi tarzda javob berish,
- 2) ixtiyoriy tarzda javob berish,
- 3) ta'sirga javob berishdan mamnuniyat hosil qilish.

III. Qadriyatli yo'nalishlarni o'zlashtirish:

- 1) qadriyatli yo'nalishlarni qabul qilish (fikir paydo bo'lishi),
- 2) qadriyatli yo'nalishlarni afzal ko'rish,
- 3) qadriyatli yo'nalishlarga sodiqlik, ishonuvchanlik.

IV. Qadriyatli yo'nalishlarni tashkil etish:

- 1) o'z munosabatini baholash, qadriyatli yo'nalishlar tizimini yaratish.

V. Qadriyatli yo'nalishlar yoki ular majmuini faoliyatda aks etishi:

- 1) umumiy ko'rsatmalar berish,
- 2) qadriyatli yo'nalishlarni to'la o'zlashtirish va ularning faoliyatda aks ettirilishi.

Bu taksonomiya, subyekt tomonidan muhit yoki san'at asarlaridagi estetik ildizlarni, ularning ta'siri javob berish (II) orqali ongiga singdirib olish (I), baholash (III) va bu baholashni tashkil etish (IV) - qadriyatli yo'nalishlar tizimi va dunyoqarashni tanlay olishni aks ettiradi (V). Bu yerda yaqqol ifodalangan ikkita umumiy darajani ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) biror ta'sirga javob berishni tanlashga tayyor bo'lish va uni qabul qilish darajasi,
- 2) to'la o'zlashtirish darajasi. U qadriyat yo'nalishini baholash, tashkil etish va mustahkamlashni qamrab oladi.

Mualliflar, hissiyotli jarayonning bunday tarkibiy tuzilishini yaratishda «internalizatsiya» biror xulqni dastlab yuzaki, so'ngra esa uni to'la his etib o'zlashtirish tushunchasini ishlatganlar. Qadriyatlarning bunday, asta-sekin, borgan sari yuqori darajaga ko'tarilib o'zlashtirilishi natijasida, ular mustahkam ishonchga aylanadilar. O'zbekiston yoshlarini mustaqillik mafkurasi va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning bosqichma-bosqich olib borilayotganligi bunga yaqqol misoldir. 1964-yildan so'ng bir necha olimlar (Vilson, Vilyams, Gronlund, Smit) tomonidan ham affektiv sohaga oid

taksonomiyalar yaratilgan. Lekin ular Kratvolning yuqorida bayon etilgan taksonomiyaga sezilarli o'zgartirish kirita olmaganlar. Shunday bo'lsada, Kratvol taksonomiyasida ham ayrim kamchiliklar mavjud. Xususan, unda subyektning estetik va ahloqiy mamnuniyat hosil qilgandagi ichki kechinmalari o'z ifodasini topmagan. Bu holat polyak filosofi R.Ingardenning 1957-yillarda olib borgan tadqiqotlarida aniqlangan.

4. **Psixomotor (harakatga oid) soha.** Bu sohaga, u yoki bu harakat (motorli) faoliyatda manipulyatsiya (harakat yo'nalishlarini tez va chaqqon o'zgartirish), asab-muskullarni muvofiqlashtirib boshqarish (koordinatsiya)ni shakllantirishga oid maqsadlar kiradi. Bu o'rta maktabdagi o'quv maqsadlarining juda oz qismini qamrab oladi xolos. Yozuv, og'zaki nutq malakalari hamda jismoniy tarbiya va mehnat (kasb) ta'limi doirasidagi malakalar ana shular jumlasidandir. Lekin, kasb-hunar kollejlarda talabalarga kasb o'rgatish jarayoni maqsadlarini aynan shu maqsadlar tashkil qiladi. Psikomotor sohasiga oid yaratilgan taksonomiyalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

3-jadval

Psixomotor sohasiga oid taksonomiyalar.

Muallif	Taksonomik toifalar				
Simpson 1966-yil	1. Idrok	2. Harakatga tayyorlik	3. Boshqarila- digan faoliyat	4. Avtomat- lashtirish	5. Majmualashgan faoliyat
Deyv 1969-yil			1. Nusxa olish 2. Mani- pulyatsiya	3. Aniqlik 4. Koor- dinasiya	5. Avtomatlashti- rish, to'la o'zlashtirish
Beldvin 1971-yil	1. Idrok	2. Sozlanish	3. Boshqariladi- gan faoliyat	4. Mexanizm	5. Majmualashgan faoliyat
Bruner 1973-yil		1. Niyat		2. Asab tizimining moslashuvi	3. Faoliyat modeli

Jadvalda ko'rsatilgan to'rtta taksonomiyadan ikkitasi – Simpson va Beldvin taksonomiyalari deyarli bir-biriga o'xshashdir. Ularda faoliyatning birinchi bosqichi fikran idrok qilish bo'lib, u ikkinchi bosqichda fikran va hissiyotli sozlanishga, uchinchi bosqichda esa,

biror kimni rahbarligida faoliyat ko'rsatishga olib keladi. To'rtinchi bosqichda pirovard natijada majmuilashgan faoliyatni shakllanishiga imkon yaratuvchi avtomatlashgan faoliyatni anglatadi. Deyv dastlabki ikki bosqichni chetda qoldirib, nusxa ko'chirishni esa harakatlarni avtomatlashtirish va to'la o'zlashtirishning dastlabki bosqichi deb hisoblaydi. Bruner modelida idrok e'tiborga olinmagan, faoliyat niyatlarni tanlashdan so'ngra asab tizimini moslashuvi, undan keyin esa axborotlarni anglash yo'li bilan faoliyatni to'la tashkil etish ta'minlanadi.

O'quv maqsadlarining qat'iy va ishonchli tizimini yaratishni faqat nazariyotchi olimlarni qiziqtiradigan mavhum (abstrakt) vazifa deb hisoblab bo'lmaydi. Maqsadlarning aniq, tartibli va iyerarxik turkumini yaratish, eng avvalo, amaliyotchi pedagoglar uchun juda muhimdir. Buning sabablari quyidagicha:

1. O'quv jarayonida e'tiborni asosiy maqsadga qaratish. O'qituvchi taksonomiyadan foydalangan holda nafaqat o'quv maqsadlarni, balki asosiy vazifalarni, bundan keyingi faoliyatining tartibi va borishini ham belgilashi mumkin.

2. O'qituvchi va talabalar hamkorlikdagi faoliyatining aniqligi va oshkoraligi. Aniq o'quv maqsadlari o'qituvchi uchun talabalarga, ularning umumiy faoliyatidagi asosiy yo'nalishlarni tushuntirish, muhokama qila olish va ixtiyoriy qiziquvchi shaxslar (ota-onalar, tekshiruvchi) uchun ham aniq va tushunarli bo'lishini ta'minlash imkoniyatini beradi.

3. O'qitish natijalarini baholash andozasi (etalon)ni yaratish. Faoliyat natijalari orqali aniq ifodalangan o'quv maqsadlari, ularni ishonchli va xolisona baholash imkoniyatini yaratadi. Bunday etalon faqat o'qituvchi tomonidan yaratilishi shart emas. Uni talabalar bilan hamkorlikda (demokratik) yaratish ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Demak, o'quv maqsadlari taksonomiyasi jahon pedagogikasida fundamental izlanishlar natijasida vujudga kelgan. U o'quv maqsadlarini belgilashning eng ilg'or usuli bo'lib e'tirof etilgan.

Taksonomiya tuzish ham nazariyotchi olimlar, ham amaliyotchi pedagoglar faoliyati samarasini oshirishning muhim omillaridan biri bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston pedagoglari bu usulni qay darajada tezroq egallar ekanlar, ular respublikamiz ta'lim tizimini jahon

pedagogikasini ilg'or tajribalari bilan uyg'unlashuviga shu darajada jadalroq o'z hissalarini qo'shgan bo'ladilar.

B. Blum rahbarligida amerikalik pedagog-olimlar ishlab chiqqan o'quv maqsadlari taksonomiyasi butun jahon pedagogikasida keng tarqalgan. Shu bilan birga g'arbda D. Gilford va R. Gagne, Rossiyada A.Ya. Galperin va A.M. Matyushkin, Polshada esa Ch.S. Nosal va M. Obara taksonomiyalari ham ko'pchilikning alohida e'tiborga sazovor bo'lganligini ta'kidlab o'tildi. B. Blum yaratgan o'quv maqsadlari taksonomiyasi bilishga oid soha sferasiga tegishlidir. Unda bilim olish jarayoni: bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez (umumlashtirish) va baholash kabi oltita toifalarga ajratib ko'rsatiladi. Bu toifalarning har biri uchun alohida bilish jarayonlari mazmuni ishlab chiqilgan. Bilim olish jarayoni darajalarining saralanish va joylashtirish ketma-ketligini kuzatar ekanmiz, taksonomiya yaratuvchilari intellektual faoliyatning barcha toifalarini to'laroq va aniqroq qamrab olishga intilganliklarini anglash mumkin.

Bu esa, taksonomiya o'quv maqsadlarining faqat axborot berishga asoslangan odatdagi usulda belgilashga nisbatan takomillashgan, ilg'or usul ekanligidan dalolat beradi.

O'quv maqsadlari taksonomiyasining nisbatan mukammal ishlab chiqilgan va keng ko'lamda qo'llanadigan kognitiv sohasi quyidagi jadvalda berilgan.

4-jadval

Kognitiv (bilishga oid) sohadagi o'quv maqsadlar toifalari (Blum taksonomiyasi)

O'quv maqsadlarining asosiy toifalari	O'quv maqsadlariturlaridan namunalari
<p>1. BILISH</p> <p>Bu toifada o'tilgan materialni eslab qolish va takroran so'zlab (ko'rsatib) berishni anglatadi. Mazmuni turlicha aniq dalillardan boshlab, to yaxlit nazariyalargacha bo'lishi mumkin. Bu toifaning umumiy belgisi tegishli ma'lumotlarni eslab qolishdir.</p>	<p>TALABA</p> <p>qo'llaniladigan iboralarni biladi, aniq dalillarni biladi, ish-harakat tartibi uslublarini biladi, asosiy tushunchalarni biladi, qoida va tamoyillarni biladi.</p>

<p style="text-align: center;">2. TUSHUNISH</p> <p>Quyidagilar o‘tilgan material ahamiyatini tushunish qobiliyatining ko‘rsatkichlari bo‘lish mumkin: materialni bir shakldan ikkinchi shaklga o‘zgartirish, bir «til»dan ikkinchi «til»ga aylantirish (masalan og‘zaki shakldan matematik shaklga). Shuningdek, talaba tomonidan materialni tushuntirib berilishi va qisqacha bayon qilinishi (interpretatsiya) yoki hodisa va voqealarning bundan keyingi borishini tasavvur etishi (oqibati va natijasini oldindan aytib berishi) ham tushunish ko‘rsatkichlari bo‘ladi.</p>	<p style="text-align: center;">TALABA</p> <p>Dalillar, qoida va tamoyillarni tushunadi, og‘zaki materialni talqin qila oladi, sxema, diagramma, grafiklarni talqin qila oladi, og‘zaki materialni matematik shaklda ifodalay oladi, mavjud ma’lumotlar asosida kutilayotgan oqibat-natijani taxminan tasavvur eta oladi.</p>
<p style="text-align: center;">3. QO‘LLASH</p> <p>Bu toifa o‘qitilgan materialdan aniq sharoitlarda va yangi vaziyatlarda foydalana bilishni anglatadi. Bunga qoidalar, uslublar, tushunchalar, qonunlar, tamoyillar va nazariyalarni amalda qo‘llay olish kiradi. O‘qitishning bunday natijasi materialni tushunishga nisbatan ancha yuqori darajada egallashni talab qiladi.</p>	<p style="text-align: center;">TALABA</p> <p>Tushuncha va tamoyillarni yangi vaziyatlarda qo‘llaydi, qonun, nazariyalarni aniq amaliy vaziyatlarda qo‘llaydi, uslub yoki ish-harakat tartibini qo‘llay olishini namoyish qiladi.</p>
<p style="text-align: center;">4. TAHLIL</p> <p>Bu toifa materialni alohida qismlarga ajratishni bilishni anglatadi. Bunda uning tarkibiy tuzilishi aniq ko‘rinib turishi kerak. Bunga yaxlitlikni qismlarga ajratish, ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni aniqlash, yaxlitlikning tashkil etilish tamoyillarini anglash kiradi. Bu toifa o‘quv natijalarini tushunish va qo‘llashga nisbatan anchagina yuqori darajada ekanligi bilan xarakterlanadi.</p>	<p style="text-align: center;">TALABA</p> <p>Yashirin (noaniq) taxminlarni ifodalaydi, fikrlash mantig‘idagi xato va kamchiliklarni ko‘ra oladi, dalillar va sabablar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlaydi, bog‘lanishlarni tahlil qila oladi.</p>

<p style="text-align: center;">5. SINTEZ</p> <p>Bu toifa o‘zida yangilikni aks ettirgan yaxlitlikni vujudga keltirish uchun alohida qismlar kombinatsiyasini tuzishni anglatadi. Bunday yangi mahsulot-doklad, nutq faoliyat rejasi yoki umumlashtirilgan aloqalar majmui (mavjud ma’lumotlarni tartibga tushirish sxemasi) bo‘lishi mumkin. Unga mos o‘quv natijalari yangi sxema va tarkibiy tuzilishlar yaratishni o‘z ichiga olgan hamda ijodiy xarakterga ega bo‘lgan faoliyatni nazarda tutadi.</p>	<p style="text-align: center;">TALABA</p> <p>Materialning mantiqiy tuzilishini yozma matn shaklida baholaydi, xulosalarni berilgan kattaliklarga mosligini baholaydi, ichki mezonlardan kelib chiqqan holda, insho yozadi, tajriba o‘tkazish rejasini tuzadi, u yoki bu muammoni hal etish rejasini tuzishda boshqa (fan)larga oid bilimlardan foydalanadi.</p>
<p style="text-align: center;">6. BAHOLASH</p> <p>Bu toifa u yoki bu material (qonun, badiiy asar, izlanish natijalari)ning ahamiyatiga aniq maqsad nuqtayi nazaridan baho berishni anglatadi. Talaba mulohazalari mezoni ichki (tarkibiy, mantiqiy) yoki tashqi (belgilangan maqsadga muvofiq) bo‘lishi mumkin. Bu mezonlar talaba yoki o‘qituvchi tomonidan belgilanishi mumkin. Bu toifa oldingi (5 ta) o‘quv maqsadlarining barchasini egallanishini va ularga qo‘shimcha ravishda aniq belgilangan mezonlarga asoslanib baho bera olishni ham bilishni nazarda tutadi.</p>	<p style="text-align: center;">TALABA</p> <p>Materialning mantiqiy tuzilishini yozma matn shaklida baholaydi, xulosalarni berilgan kattaliklarga mosligini baholaydi, ichki mezonlardan kelib chiqqan holda u yoki bu faoliyat ahamiyatiga baho beradi, tashqi mezonlardan kelib chiqqan holda u yoki bu faoliyat ahamiyatiga baho beradi (munosabatini bildiradi).</p>

Ularni o‘zaro taqqoslab quyidagi fikrlarni aytish mumkin:

Kognitiv maqsadlarga bir yoki bir necha dars jarayonida erishish mumkin. Affektiv maqsadlar esa shaxs ichki rivojlanishiga bog‘liq bo‘lib, chuqurroq xarakterga ega. Unga qisqa vaqt ichida (ayniqsa, yuqori bosqichdagilarga) erishishni amalga oshirib bo‘lmaydi. Kognitiv maqsadlarni moddiylashtirish, ularni faoliyat turi ko‘rinishida ifodalash osonroqdir. Shuning uchun ham, affektiv maqsadlar

taksonomiyasi asosan tarbiya natijasini pedagogik tashhislashda qo'llaniladi, o'qitish texnologiyasiga oid ishlanmalar esa asosan kognitiv maqsadlar bo'yicha yaratiladi. Bir necha yillar davomida pedagogik maqsadlar taksonomiyasini takomillashtirish bo'yicha izlanishlar olib borilganligi natijasida: kognitiv, affektiv, psixomotor va operatsion-faoliyatli maqsadlar taksonomiyasining turli xil variantlari yaratilganligini aytib o'tdik. Lekin, bugungi kunda B. Blumning kognitiv sohadagi taksonomiyasi puxta ishlangan bo'lib, u nisbatan ommaviy tarzda yoyilgan. Uning amalida qo'llanishi ham mukammal o'rganilgan va u jahon pedagogikasida keng qo'llanilmoqda. Shuning uchun ham 1996-yilda YUNESKO Blum taksonomiyasining 40 yilligini xalqaro miqyosda nishonladi.

B. Blum taksonomiyasi yordamida o'qituvchi nafaqat o'quv maqsadlarini aniqlashtirishga, balki ularni o'zaro bog'liq bo'lgan qat'iy ketma-ketlikda joylashtirishga muvaffaq bo'ladi. O'quv maqsadlarining bunday ifodalanishi, o'qituvchi uchun talabalarga, ularning bilish faoliyati holatini tushuntirish, bu faoliyatni yakuniy natija tomon aniq yo'nalish olishga undashi uchun imkoniyat yaratadi. Demak, o'zlashtirish monitoringi vujudga keladi. Bu taksonomiya test topshiriqlari tuzuvchilar uchun o'quv material elementlarini o'quv maqsadlarining qaysi toifasiga muvofiqligini aniqlashga ham qulaylik yaratadi. Bu taksonomiyani qo'llash natijasida identifikatsiyalanuvchi o'quv maqsadlarini aniqlash mumkin bo'lmagan darajalarda, ularni nisbatan umumlashgan shaklda ifodalab, test topshiriqlari tuzish imkoniyati yaratiladi. Yoki, avval o'quv maqsadlari taksonomiya toifalari bo'yicha umumiyroq shaklda aniqlanib, so'ngra ularga mos keluvchi va yakuniy natijani yaqqolroq ifodalovchi fe'l tanlanib, so'ngra test topshiriqlarini tuzish mumkin.

O'quv fani maqsadlarini bu taksonomiya asosida aniqlashtirish ikki bosqichda bajariladi. Birinchi bosqichda, fan o'qitilishining umumiy maqsadi aniqlanadi, ikkinchi bosqichda esa kundalik va joriy o'quv faoliyatining maqsadlari aniqlanadi. Qismlarga ajratib aniqlashtirilgan o'quv maqsadlarini jadval shaklida rasmiylashtiriladi: ustunda fanning bo'limlari, qatorida esa talabaning bu bo'limlarni o'zlashtirishdagi intellektual faoliyatining asosiy turlari joylashtiriladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyani muntazam tahlil qilib borish, loyihalashtiruvchi vositalarning eng zarurini tanlash metodlarining

maqsadga muvofiqligini aniqlay bilish (ta'lim metodlari), olinishi zarur bo'lgan natijani oldindan tahlil qilish (maqsadlarning amalga oshishiga erishish), o'quv jarayonining yaxlitligini ta'minlash kabi tamoyillarga asoslanadi. Pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilish, ayniqsa, xorijiy davlatlardagi pedagogik texnologiyalar tajribalaridan foydalangan holda tizimlashtirilgan ta'lim jarayonining zamonaviy pedagogik texnologiya tizimini vujudga keltirish borasidagi amalga oshiriladigan ishlarni umumlashtirish va hayotda qo'llash uchun quyidagi tadbirlarga amal qilish maqsadga muvofiqdir:

1. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari – o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talabalar o'rtasida: o'quv rejasini ishlab chiqish, ya'ni o'qituvchi (pedagog) bo'lim va bobni o'rganish rejasini tuzar ekan, ushbu rejada o'quvchi-talaba va o'qituvchi (pedagog) faoliyati o'z ifodasini topmog'i lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiya tamoyillaridan biri bo'lgan o'quv mehnatining o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba o'rtasida izchil rejalashtirilgan taqsimoti o'qituvchi (pedagog)dan ta'lim jarayonini izchil boshqarishni talab qiladi.

2. Fanning ichki bog'lanishi va fanlararo bog'lanish imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish. Har bir o'rganiladigan kichik va yirik o'quv birliklari avval o'rganilganlarga tayanadi. Bunda fanlararo bog'lanishlar va o'quvchi-talabalarning tayyorgarlik darajalarini bilish ham muhim tomonlardan biridir. Demak, o'quvchi-talabani yangi bo'lim, bobni o'rganishga olib kirishda undagi mavjud bilimlarga tayanish, agar mavjud bilimlar yangi bobni, bo'limni o'rganishga yetarli bo'lmasa, oraliq tayyorgarlik olib borish va shundan keyingina bilimlarni o'rganishning navbatdagi bosqichiga o'tish mumkin.

3. O'quv birliklarini (mezonlarini) belgilash. O'quv birliklari o'quvchi-talaba o'rganishi lozim bo'lgan tushunchalar, ta'riflar, qoidalar, qonunlar, hodisalar, voqealardan iborat bo'lib, ular orasidagi mantiqiy bog'lanishning ta'minlanishi shu bob yoki bo'limning o'zlashtirilishiga olib keladi. O'qituvchi (pedagog) bob, bo'lim uchun ajratilgan soatlarda o'quvchi-talabalar o'rganishi lozim bo'lgan mezonlar hisoblanib, o'quvchi-talaba bilimini baholashning chegaraviy qiymati aniqlab olinadi. O'quv rejasini tuzishda o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talabalar bilishi kerak bo'lgan o'quv birliklarini bo'limlar, boblar bo'yicha aniqlaydi va ularga mustaqil topshiriq sifatida bo'limni o'rganishdan oldin vazifa qilib beradi.

4. Tashxisiy tahlil. O‘quvchi-talabalar bilimidagi notekisliklarni aniqlash, ularni to‘ldirib va navbatdagi o‘zlashtirish bosqichiga ko‘tarish maqsadida tashxislash amalga oshiriladi. Tashxislash quyidagi maqsadlarni amalga oshiradi:

- o‘quvchi-talabalar o‘zlashtirish darajasini tashxislash;
- ular bilimidagi yetishmovchiliklarning oldini olish;
- aniqlangan yetishmovchiliklarni to‘ldirish maqsadida maxsus topshiriqlar ishlab chiqish;
- maxsus topshiriqlarning bajarish soatlarini belgilash;
- yakuniy tashxisiy tahlil qilish.

Tashxis ta‘lim texnologiyasining asosiy elementlaridan biri hisoblanib, asosiy o‘zlashtirishdagi kamchiliklar soatini aniqlash, har bir o‘quvchi-talabaning bilim darajasini aniqlash, rejaning borishiga tuzatishlar kiritish yo‘li bilan ta‘lim jarayonining natijasi kafolatlanganligini ta‘minlaydi.

5. Tuzatish kiritish. Bo‘lim yoki bobning o‘zlashtirilish darajasining tashxisiy tahlili natijasi 50%dan kam ko‘rsatkichni bersa, o‘qituvchi (pedagog) ta‘lim jarayonining borishiga tuzatish kiritishi shart.

6. Qayta to‘ldirish (nuqsonlarni yo‘qotish). Qayta tuzatish kiritilish (korreksiya)dan maqsad olingan bilimlardagi kamchiliklarni bartaraf etishdan iborat. Kamchiliklarni bartaraf etish to‘ldirish asosida amalga oshiriladi.

7. Kutilishi lozim bo‘lgan natijani olish. Bu element zamonaviy pedagogik texnologiyalarning markaziy g‘oyasi hisoblanadi. Pedagogik texnologiya ta‘lim jarayoni natijasi kafolatli bo‘lishini talab qilar ekan, jarayon borishidan ko‘zda tutilgan maqsad amalga oshirilishi va natijali bo‘lishining rejalashtirilishini o‘qituvchi (pedagog)lar oldiga vazifa qilib qo‘yadi.

Ta‘lim texnologiyasi asosida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar an’anaviy pedagogik amaliyotdan qator xususiyatlariga ko‘ra farq qiladi:

- mashg‘ulotlar o‘quvchi-talabalarning o‘quv maqsadlarini oydinlashtirishdan boshlanadi;
- ta‘lim-tarbiya jarayoni oldindan qayd etilgan natijaga mo‘ljallab tashkil etiladi;

- har bir o‘quvchi-talaba o‘z faoliyati xususiyatlariga mos keladigan sur’atda ishlaydi;
- jamoa a’zolarining har biri o‘zlari erishgan natijalaridan tez-tez ogohlantirilib turiladi, erishilgan natija ta’limning har bir bosqichida etalonga birlashtirib turiladi;
- natija o‘quvchi-talabalarning asosiy o‘quv maqsadlariga ko‘ra aniqlanadi;
- o‘quv materialini to‘liq o‘zlashtirgan o‘quvchi-talaba keyingi mavzuni o‘rganishga o‘tadi;
- etalondan past o‘zlashtirgan o‘quvchi-talabalar uchun ta’lim o‘xshash sharoitlarda takrorlanadi;
- o‘quvchi-talaba uchun o‘qish-o‘rganish harakatiga teng maqsadlarni amalga oshirishdan boshlanadi;
- o‘quvchi-talaba harakatga teng maqsadlardan oraliq maqsad – bilimlarga, undan umumiy o‘quv maqsadiga qarab boradi;
- harakatga teng maqsaddan umumiy o‘quv maqsadiga qarab borish, o‘qish-o‘rganishning davriyligini ta’minlaydi;
- yakuniy (nazorat) baho o‘quv kursi to‘liq o‘rganilgach chiqariladi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Pedagogik maqsad deganda nimani tushunasiz?
2. Taksonomiya nima?
3. B. Blum taksonomiyasini izohlang.
4. Kognitiv (bilishga oid) sohadagi o‘quv maqsadlari nimani ifodalaydi?
5. Affektiv (hissiyotli-qadriyatli) sohadagi o‘quv maqsadlari nimani ifodalaydi?
6. Psixomotor (harakatga oid) sohadagi o‘quv maqsadlari nimani ifodalaydi?

2-BOB. TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

4-MAVZU. TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISHDA FAOL METODLARI.

Reja:

- 1. Ta'lim metodlari tasniflari.**
- 2. Reproduktiv ta'lim metodlari.**
- 3. Faol va interfaol metodlar.**
- 4. Ta'lim metodlarini tanlashga ta'sir etuvchi omillar.**

Tayanch ibora va atamalar: ta'lim metodlari, reproduktiv ta'lim, faol metodlar, interfaol metodlar, usul.

Ta'lim berishda o'qitish metodlari asosiy o'rinni egallaydi. **Metod**-yunoncha atama bo'lib, usul, yo'l degan ma'noni anglatadi, ya'ni maqsadga erishish yo'lini bildiradi. **Ta'lim metodlari** deganda o'qituvchi va tahsil oluvchilarning yagona maqsadga erishish borasidagi o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarini tushunmoq kerak.

Metodlar (usullar) har qanday axborotni (maqsadni) uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab quyidagi sinflarga ajratiladi:

- so'z orqali ifodalanadigan (og'zaki bayon qilish) metod;
- ko'rgazmali metod;
- amaliy metod.

Ta'lim jarayonida talabalarni o'zlashtirish, fikrlash jarayonini tashkil etish bo'yicha esa quyidagi metodlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- o'qitishning ma'ruza (suhbat) metodi;
- o'qitishning amaliy ishlar metodi;
- laboratoriya ishlari metodi;
- mustaqil ishlar metodi;
- reproduktiv-evristik metod;
- ilmiy-tadqiqot metodi;
- o'qitishning muammoli-izlanish metodi;
- o'qitishning induktiv va deduktiv metodi.

Axborotni soʻz orqali yetkazish (ogʻzaki bayon qilish) va qabul qilishga qaratilgan birinchi guruh metodlariga: hikoya, suhbat, maʼruza kabilarni kiritish mumkin.

Pedagogik amaliyotda quyidagi metodlar – ogʻzaki metod (ogʻzaki bayon, tushuntirish, suhbat), kitob bilan ishlash (instruktiv materiallar), koʻrgazmali metod (koʻrgazmalar, kino, videofilm, kuzatuv), amaliy metod (mashqlar, laboratoriya, amaliy ishlar)lardan keng foydalaniladi.

Didaktik vazifalarga bogʻliq holda quyidagi metodlar qoʻllaniladi: – bilimlarni hosil qilish, koʻnikma va malakalarni shakllantirish, bilimlarni qoʻllash, mustahkamlash, bilim, koʻnikma va malakalarni tekshirish.

Taʼlim oluvchilarning oʻquv faoliyatiga mos ravishda ikki metod ajratiladi va ular 2 guruhga birlashtiriladi: reproduktiv va muammoli izlanish metodlari.

Oʻqitishning *reproduktiv va muammoli-izlanish metodlari* eng avvalo, oʻquvchi-talabalarning yangi tushuncha, hodisa va qonunlarni bilishdagi ijodiy faolliklari darajasini baholash asosida qismlarga ajratiladi.

Reproduktiv metodlar birinchi navbatda, oʻquvchi-talabalarning oʻquv materiallarini mustahkamroq eslab qolishlarini taʼminlash, bilishga doir faoliyatni bevosita boshqarish, kamchiliklarni tez aniqlash uchun amaliy koʻnikma va malakalarni tarkib toptirish maqsadida qoʻllaniladi.

Hikoya qilish usuli reproduktiv tuzilganda oʻqituvchi qoidalarni, dalillarni, tushunchalarning taʼrifini tayyor holda beradi, u asosiy eʼtiborini mustahkam oʻzlashtirib olinishi zarur boʻlgan asosiy tomonlarga qaratadi.

Maʼruza ham xuddi shunday tarzda tuziladi: oʻqituvchi muayyan ilmiy maʼlumotlarni bayon qiladi, doskaga tegishli yozuvlarni bitadi, tinglovchilar esa ularni qisqacha yozib oladilar.

Taʼlim metodini 3 ta asosiy guruhga boʻlishimiz mumkin:

1. Oʻquv bilish va oʻquv ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish metodi.
2. Oʻquv faoliyatiga qiziqtirish va ragʻbatlantirish metodi.
3. Taʼlim oluvchilar oʻquv faoliyati samaradorligini nazorat qilish va oʻz-oʻzini nazorat qilish metodi.

Metodlarning har bir turi guruhlarga bo‘linadi va o‘z navbatida, ularning ham alohida metodlari bor, bular esa ta‘lim jarayonining quroli hisoblanadi.

O‘quv bilish va o‘quv ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish metodiga quyidagilar: suhbat, ko‘rgazmali va amaliy metod, o‘qituvchi boshchiligida induktiv yoki deduktiv, reproduktiv yoki produktiv yo‘nalishlardagi metodlar kiradi.

O‘quv faoliyatiga qiziqtirish va rag‘batlantirish metodiga: o‘quv bilish va o‘quv ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilish hamda o‘qish faoliyatiga qiziqtirish metodlari kiritilgan.

O‘qitish jarayoni murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, nihoyatda xilma-xil va turli xarakterdagi omillarga bog‘liq. O‘qituvchi o‘qitish usullarining bitmas-tuganmas xazinasiga ega. O‘qitish usullarini har xil tasniflarini tahlil qilmay, ularning ba‘zilariga to‘xtalib o‘tamiz.

1. O‘qitishda talabning harakatlari tavsifiga ko‘ra:
 - a) faol usullar
 - b) sust usullar
2. O‘quv ishining turlariga qarab:
 - a) bilimlarni o‘zlashtirishning dastlabki usuli
 - b) bilimlarni takomillashtirish usuli
 - c) bilimlarni tekshirib ko‘rish va baholash usuli
3. O‘quv materiallarini uzatich va idrok etish manbalariga qarab:
 - a) og‘zaki usullar
 - b) ko‘rgazmali usullar
 - c) amaliy usullar

O‘qitish usullari o‘quv jarayonining amalga oshirish, ya‘ni o‘qitish va o‘qish usullari bo‘lganligidan, har bir usulga o‘qituvchi faoliyati va talabalar faoliyati nuqtayi nazaridan qarash kerak. Shuning uchun ham, ta‘lim usullarini o‘quv materiallarini uzatich va idrok etish manbalari bo‘yicha quyidagicha guruhlaymiz.

Og‘zaki usullar. Agar talabalar asosiy o‘quv axborotini o‘qituvchining o‘quv mulohazalari va isbotlari jarayonida yoki darslik mavzulari asosida olsalar, bunday usullar og‘zaki usullar jumlasiga kiradi (tushuntirish, hikoya, suhbat va h.k.).

5-jadval

Ta'lim usullari va ulardagi faoliyat algoritmlari

<i>Og'zaki usullar</i>	<i>Ko'rsatmali usullar</i>	<i>Amaliy usullar</i>
<p>A) <i>Suhhat; maqsadni tushuntirish talabalarga muammoli savol berish, talabalarning javoblarini muhokama qilish.</i></p> <p>B) <i>O'quv adabiyoti bilan mustaqil ishlash; maqsadni tushuntirish; Topshiriqning mazmuni va talabalarning ish tartibini aniqlash, talabalar ishiga rahbarlik qilish, yakun yasash.</i></p> <p>D) <i>Ovoz yozishdan va radio, televidiniyedan, multimedia resurslaridan foydalanish; maqsadni tushuntirish kompyuter, texnika va multimedia vositalarini boshqarish; talabalarni idrok etishiga rahbarlik qilish va yakun yasash.</i></p>	<p>A) <i>Ko'rgazmali o'quv adabiyotlari, rasmlar va chizmalarni, videotasvirlar, multimedialar, tajribaviy mehnat usullarini namoyish qilish; maqsadni tushuntirish; topshiriqni aniqlashi texnika vositalaini boshqarish, tajribalarni amalda ko'rsatish.</i></p> <p>B) <i>Talabalarning obyekt vajarayonning mustaqil kuzatishlari; maqsadni tushuntirish, kuzatish obyektlarini aniqlash; talabalarning kuzatishlariga rahbarlik qilish, yakun yasash.</i></p>	<p>A) <i>Laboratoriya va amaliy ishlar; maqsadni tushuntirish, talabalar ishini, tartibini va mazmunini aniqlash hamda rahbarlik qilish; yakun yasash;</i></p> <p>B) <i>Mashqlar; maqsadni tushuntirish; talabalarning ishini tartibini va mazmunini tushuntirish; yakun yasash.</i></p> <p>D) <i>Talabalarning ijodiy ishlari; maqsadni tushuntirish, muammo qo'yish; talabalar ishiga rahbarlik qilish va yakun yasash.</i></p>

Og‘zaki usullar qo‘llash jarayonida ko‘rgazmali qurollardan foydalanish mumkin. Ammo ular yordamchi rol o‘ynaydilar.

Bayon darsda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish yoki foydalanmasligiga bog‘liq bo‘lmagan holda tuziladi.

Og‘zaki usullardan foydalanishning muvaffaqiyat ko‘rsatkichlari – talabalarning yangi bilimlarni eslab qolishlari va takror aytib bera olishlaridir. Og‘zaki usullarda talabalar o‘qituvchi mulohazalari jarayonini takrorlaydilar, unga taqlid qiladilar.

Talaba o‘qituvchining tushuntira olish mantiqiga qanchalik yaqinlashsa, materialni shunchalik muvaffaqiyatliroq o‘zlashtiradi.

Og‘zaki usullardan yangi materialni o‘rganish paytida foydalaniladi va bu o‘rganish fanlarni egallashning boshqa usullari bilan qo‘shib olib borilsagina ular ta’limda yaxshi samara beradi.

Ko‘rgazmali usullar deganda, ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan ko‘rgazmali qurollar va texnika vositalariga ko‘p darajada bog‘liq bo‘lgan o‘quv materialini o‘zlashtirish shakllari tushuniladi.

Ta’limning ko‘rgazmali vositalari bilimlarni o‘rganish va o‘zlashtirish xarakterini belgilaydi.

Asosiy maqsad dars mazmuni, albatta. O‘qituvchi esa qo‘shimcha tuzatish kiritishi mumkin, xolos. Ta’limning bunday usullaridan foydalanilganda, talabalarning bilish faoliyati ko‘rgazmali vositalar yordamida shakllanadigan yoki esga tushiradigan hissiy obrazlarga, tasavvurlarga bog‘liq bo‘ladi. Ko‘rgazmali qurollar bilimlarni bir tizimga solish va boyitishda, shuningdek, talabalarning fikr yuritish faoliyatini faollashtirishda yordam beradi.

Ta’limning ko‘rgazmali usullari talabalarning bilish faoliyatida obrazli va mantiqiy, konkret va abstrakt, hissiy va aqliy jihatlarining nisbatini chuqur tushunishni talab etadi.

Amaliy usullar. Mashqlar, mustaqil topshiriqlar, amaliy va tajriba-sinov ishlari asosida o‘quv materialini egallash shakllari ta’limning amaliy usullari jumlasiga kiradi. Ana shu usullar yordamida amaliy ko‘nikma va malakalar shakllantiriladi. Bunday ko‘nikmani shakllantirish jarayoni o‘quv faoliyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ko‘nikmalarni egallashning muvaffaqiyati uni shakllantirish sharoitiga bog‘liq.

Birinchi shart – ko‘nikma nima maqsadda shakllantirilishini anglashdir. Har qanday ko‘nikma-avtomatlashgan darajaga yetkazilgan harakatlar sistemasidir. Agar talaba o‘quv materialini o‘zlashtirishda ularning ahamiyatini tushunmasa, bu harakatlarni shakllantirish qiyin bo‘ladi.

Ikkinchi shart – mashqlarning tizimli bo‘lishi. Odatda, ko‘nikmalarni egallashdagi kamchiliklarga o‘quv mashqlari tizimini tashkil etish va o‘tkazishdagi kamchiliklar sabab bo‘ladi, ya’ni mashqlarni o‘tkazish uchun kerakli vositalar bilan ta’minlanmaganligi.

Uchinchi shart – amaliy harakatlarni anglagan holda bajarish. Talabalar harakatlarning muayyan fikriy rejasiga asoslanishlari, ish jarayonlarining izchilligini yaxshi tushunishlari zarur. Ularni mexanik tarzda takrorlashga va yodlab olishga yo‘l qo‘ymaslik kerak.

To‘rtinchi shart – dastlabki amaliy harakatlar va jarayonlarga puxta tayyorlanish. Ular ongli ravishda reja asosida bajarilsa, ko‘nikma tezroq, muvaffaqiyatliroq shakllanadi. Buning uchun talabalar nazariy bilimlarni yaxshi egallashlari kerak.

Beshinchi shart – mashqlarni mustaqil bajarish va o‘zini o‘zi nazorat qilish. Talaba ko‘nikmani mustaqil bajara boshlaganida u o‘z harakatlarini nazorat qiladi. O‘qituvchi talabaga o‘z-o‘zini nazorat qilish usullarini o‘rgatishi zarur.

Oltinchi shart – bajarilgan mashqlar, amaliy ishlar tahlili va ularni baholash. O‘quv ko‘nikmalari va malakalarida ijobiy va salbiy jihatlar bo‘ladi. Talabalar yo‘l qo‘yadigan tipik xatolar namoyon bo‘ladi. Lekin sinfda yaxshi ishlarni namoyish qilish, rag‘batlantirish kerak. Ijobiy namuna asosida o‘qitish afzalroqdir.

Agar ko‘nikmani shakllantirish shartlariga rioya qilinsa, o‘qitishning amaliy usullari o‘quv materialining muvaffaqiyatli egallanishiga olib keladi.

Keyingi yillarda pedagogika fani va amaliyotida ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda faollashtirishga yo‘naltirilgan faol usullarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Shunday samarali usullardan biri muammoli o‘qitishdir. Muammoli o‘qitish deganda, mashg‘ulotlarda pedagog tomonidan yaratil-

ladigan muammoli vaziyatlar va talabalarning ularni yechishga qaratilgan faol, izlanuvchan, mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning natijasida talabalar puxta kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Talabalarning mashg'ulotlarga faol qatnashishi yoki qatnashmasligi o'qituvchiga bog'liq. Lekin talabalarni darsga jalb etish maqsadida o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan har qanday urinish yetarli darajada samara bermasligi mumkin. Bunday darslarni muammoli tarzda o'tish talabalarning darsga qiziqishini orttiradi. Bunda har bir talaba darsning mohiyatini tushunib olishi uchun uning oldiga o'qituvchi tomonidan ma'lum bir muammo qo'yilishi kerak. Qo'yilgan muammoning talabalarda qay darajada intilish uyg'otishi uning xarakteriga bog'liq. Bunda har bir talaba o'z oldiga qo'yilgan muammoning mohiyatini chuqur anglab, uni yechishga harakat qilishi kerak. O'qituvchi esa bu jarayonni kuzatib boradi, tegishli maslahat berib yo'nalishlarni ko'rsatadi.

Zamonaviy darslarning xarakterli tomoni ham shunda. Muammoli o'qitishni boshqarish pedagogik mahoratni talab etadi, chunki muammoli vaziyatning paydo bo'lishi individual holat bo'lib, tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuvni talab etadi.

Muammoli darslarning yana bir xarakterli tomoni, bu usulni qo'llash talabalar bilimini o'stirish bilan birga ularda shu fanga qiziqish ham uyg'otadi.

Muammoli vaziyat yaratishning quyidagi uslubiy yo'llari mavjud:

- mavzu bo'yicha ziddiyatli holat paydo qilinadi va talabalarga yechim yo'llarini izlash taklif etiladi;
- muammoli holatga turlicha baho berish taklif etiladi;
- nazariy va amaliy topshiriqlardagi muammolar aniqlanadi;
- taqqoslash, umumlashtirish va xulosalar chiqarish;
- aniq savollar qo'yiladi.

Ta'limning muammoli-izlanuvchan uslublari amalda bilimni so'z orqali ifodalash, ko'rgazmali va amaliyotlar yordamida bajariladi. Bunda o'quv materialini muammoli bayon qilish uslubini qo'llash, amaliy muammoli-izlanuvchan ishlarini, hatto tadqiqot tipidagi amallarni bajarish to'g'risida so'z yuritish mumkin.

O‘quv materialini muammoli uslub yordamida o‘tish tuzilgan muammoli ma’ruza uslubi orqali bilim bayoni davomida mulohaza yuritish, isbotlash, umumlashtirish, dalillarni tahlil qilish, talaba fikrini qamrab olish, uni faollashtirish kabi usullardan foydalanishni ko‘zda tutadi.

Muammoli ta’lim uslublaridan biri evristik va muammoli izlanuvchan suhbat hisoblanadi. Bunda o‘qituvchi (pedagog) talabalar oldiga qator izchil va o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan savollarni qo‘yadi. Talabalar ularga javob berganda qandaydir shakllarni aytib, ularning to‘g‘riligini isbotlashga harakat qiladilar. Shu bilan birga, mustaqil ravishda yangi mavzularni o‘zlashtirishga harakat qiladilar. Agar evristik suhbatda taxminlar yangi mavzuning faqat biror qismiga aloqador bo‘lsa, muammoli-izlanuvchan suhbatda talabalar muammoli vaziyatning butun bir tizimini hal qiladilar. Shuning uchun ham, bu suhbatning farqi shartli bo‘lib faqatgina muammoli vaziyatda qo‘llanish tadbirlariga taalluqlidir.

Ta’limning muammoli-izlanuvchan uslublarida ko‘rgazmali qo‘llanmalar esda saqlashni faollashtirish maqsadida emas, balki darsda muammoli vaziyatni yaratadigan amaliy masalalarni qo‘yish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, keyingi paytda rasmlar va chizmalar tizimi ko‘rinishida muayyan o‘quv vaziyatlari tasvirlarining ko‘rgazmali qo‘llanmalar ko‘p tayyorlanmoqda. Bu usulda talabalarning mustaqil fikrlashining ustuvor ko‘rinishlarini aniqlash oson ko‘chadi.

Muammoli-izlanuvchan uslublar ko‘proq ijodiy bilish faoliyati ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida qo‘llaniladi. Ular talabalarning mavzuni chuqur anglashiga, mustaqil egallashiga yordam beradi. Bu uslublar, ayniqsa, quyidagi hollarda samarali qo‘llaniladi: o‘quv jarayonida tushuncha, qonun va nazariya kabilarni shakllantirish ko‘zda tutilganda, daliliy axborotni ma’lum qilish, mehnat faoliyatining laboratoriya – tajriba-sinov uquvi va ko‘nikmalarini hosil qilishda, o‘quv materialining mazmuni prinsipial jihatdan yangi bo‘lmay, ilgari o‘rganilganining mantiqiy davomi bo‘lsa, uning asosida talabalar yangi bilimni qidirish uchun mustaqil qadam tashlasa, mazmun hodisadagi sabab-oqibat va boshqalarga olib kelsa.

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li bu, mashg'ulotlar interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblanmoqda. Ta'lim jarayonida interfaol metodlarning o'rinli maqsadga muvofiq qo'llanilishi qanday samaralarni kafolatlaydi?

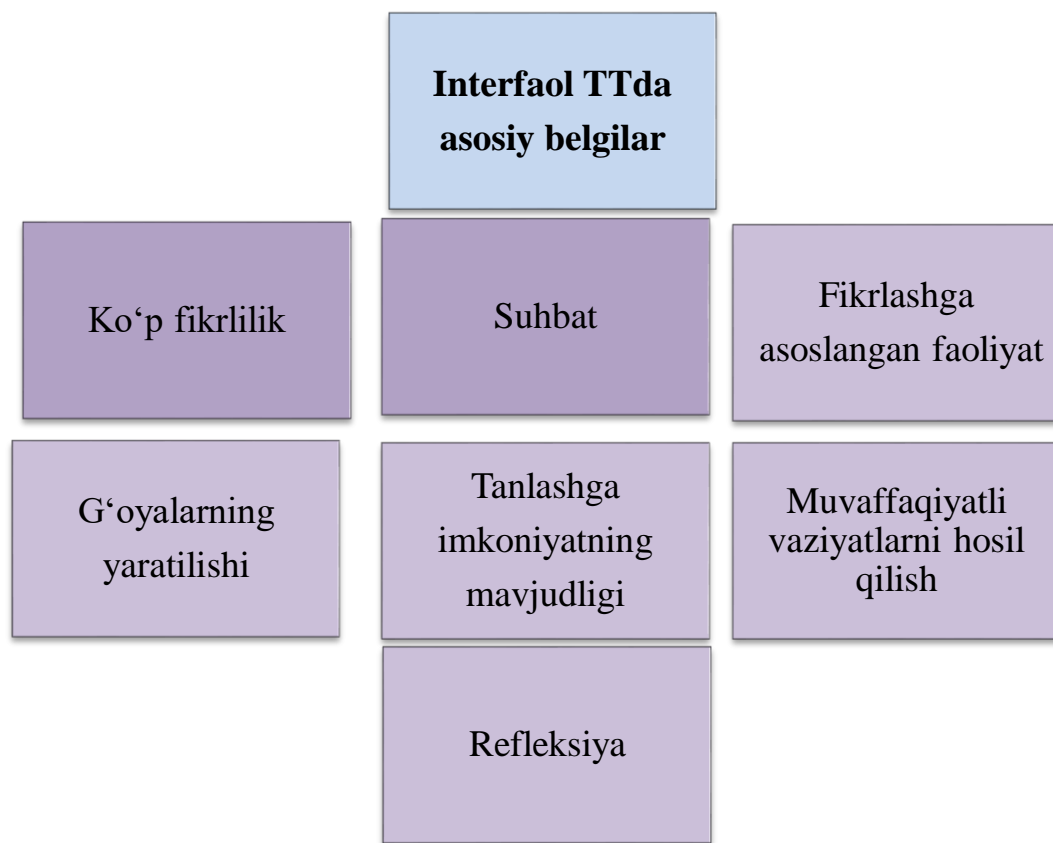
“Interfaol” tushunchasi, ingliz tilida “interact” (rus tilida “ИНТЕРАКТИВ”) tarzida ifodalanib, lug'aviy nuqtayi nazardan “inter”–o‘zaro, “act” – harakat qilmoq kabi ma'nolarni anglatadi.

Interfaol ta'lim – talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim. Interfaol TT ni qo'llash jarayonida talabalar:

- guruh yoki jamoa bilan hamkorlikda ishlash;
- tengdoshlar orasida o'z g'oyalarini erkin bayon qilish bilimlarini hech qanday ruhiy to'siqlarsiz namoyon etish;
- muammoni hal qilishga ijodiy ruhiy yaqinlikka erishish;
- o'z ichki imkoniyat va qobiliyatlarini to'liq namoyon qilish;
- fikrlash, fikrlarni umumlashtirish va ular orasidagi eng muhimlarini saralash;
- o'z faoliyatini nazorat qilish va mustaqil baholash;
- o'z imkoniyatlarini va kuchiga ishonch hosil qilish;
- turli vaziyatlar harakatlanish va murakkab vaziyatlardan chiqish ko'nikmalarini o'zlashtirish kabi imkoniyatlarga ega bo'ladi;

Interfaol TT:

- talabalar bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi;
- ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisini rag'batlantiradi;
- har bir talabaning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;
- o'quv materialining samarali o'zlashtirilishi uchun qulay sharoit yaratish;
- talabalarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirilishini ta'minlaydi;

1-rasm. Interfaol ta'lim texnologiyalarida asosiy belgilar.

Interfaollik – talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklari. Mantiqiy nuqtayi nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatini olib borishlarini ifodalaydi.

Mantiqiy nuqtayi nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatining olib borishlarini ifodalaydi.

Ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlari asosida aniqlanadi: didaktik maqsad asosida; ta'lim mazmuni asosida; o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida; o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida.

Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim: zamonaviy didktikaning yetakchi g'oyalari, ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning umumiy maqsadlari, o'rganilayotgan fan mazmuni

va metodlari, mavzularning o'ziga xosligi va umumdidaktik metodlarni saralashga qo'yilgan talablarning o'zaro aloqadorligi; muayyan dars materialining maqsadi, vazifalari va mazmuni; u yoki bu mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt; o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish imkoniyatlari, darajasi; o'quvchilarning darsga tayyorgarlik darajasi; o'quv muassasalari, auditoriyaning moddiy ta'minlanganlik darajasi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi; o'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatleri; o'quv muassasalarida fanlararo hamkorlikning o'rnatilganligi. O'qituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda og'zaki, ko'rgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini, nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlarini tanlash borasida aniq yechimlar qabul qiladi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Ta'lim metodlari deganda nimani tushunasiz?
2. Metodlar (usullar) har qanday axborotni (maqsadni) uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab qanday sinflarga ajratiladi?
3. Ta'lim jarayonida talabalarni o'zlashtirish, fikrlash jarayonini tashkil etish bo'yicha qanday metodlarni ajratib ko'rsatish mumkin?
4. Didaktik vazifalarga bog'liq holda qanday metodlar qo'llaniladi?
5. Reproaktiv metodlarga misollar keltiring.
6. Interfaol ta'lim deganda nimani tushunasiz?
7. Interfaol ta'limning imkoniyatlari nimalardan iborat?
8. Biror metodni tanlang. "T-sxemada" uni ifodalang.

5-MAVZU. TA'LIM JARAYONINI LOYIHALASHTIRISHDA INNOVATSIYALAR.

Reja:

- 1. Ta'lim jarayonida innovatsiya tushunchasi.**
- 2. Ta'lim jarayonida innovatsiya turlari.**
- 3. Ta'lim jarayonida innovatsiyalarni paydo bo'lishi, rivojlantirishi va amaliyotga joriy etish algoritmi.**

Tayanch ibora va atamalar: innovatsiya, innovatsiya jarayoni, innovatsion faoliyat, ta'lim jarayoni, mustaqil ijodiy faoliyat.

Innovatsiya (inglizcha innovation) yangilik kiritish, yangilikdir.

A.I. Prigojin innovatsiya deganda, muayyan ijtimoiy birlikka tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.

Pedagogik innovatsiya deb, o'quv tarbiya jarayonini va uning natijalarini yaxshilashga xizmat qiluvchi yangiliklar tizimiga aytiladi. Pedagogik innovatsiyalar tashabbuslar va yangiliklar asosida tug'ilib, ta'lim mazmunining rivoji uchun istiqbolli bo'ladi, shuningdek ta'lim tizimining rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Innovatsiya inglizcha so'zdan olingan bo'lib, "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. Innovatsiya – tizimning ichki tuzilishini o'zgartirish demakdir.

Innovatsion jarayonlar ham stixiyali, shuningdek, ongli boshqarilishi mumkin. Yangilik kiritish – bu eng avvalo, tabiiy va sun'iy o'zgarishlar jarayonini boshqarish funksiyasi. Shuning uchun ta'limdagi innovatsion jarayon bu, ta'limdagi o'zgarishlarni boshqarish jarayoni demakdir.

Innovatsiya jarayoni bosqichlari:

1. Yangi g'oya tuzilishi yoki yangilik konsepsiyasini paydo bo'lish bosqichlari.
2. Ixtiro qilish, ya'ni yangilik yaratish bosqichi.
3. Yaratilgan yangilikni amaliy qo'llay bilish bosqichi.
4. Yangilikni keng tatbiq etish bosqichi.
5. Muayyan sohada hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o'zining yangiligini yo'qotadi, uning samara beradigan

muqobili paydo bo‘ladi.

6. Yangi muqobillik asosida, almashtirish orqali yangilikning qo‘llanish doirasining qisqatirish bosqichi.

O‘qituvchining innovatsion faoliyati o‘z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi.

Ta‘lim jarayonida qo‘llaniladigan o‘qitish metodlaridagi innovatsiyani quyidagi metodlarda ko‘rishimiz mumkin:

1. Aktiv (faol) metod, bu metod talaba yoshlarni dars jarayonida faollashuviga, ma‘lum bir holat va voqelikga nisbatan fikrlashga, mulohaza yuritishga undaydi.

2. Passiv metod, bu metod dars jarayonida talabalarda o‘rganiyotgan mavzu bo‘yicha bir tomonlama tushuncha hosil bo‘lishiga olib keladi.

3. Interaktiv metod, bu metodni maqsadi dars jarayonida o‘qituvchi va talabalarni birgalikdagi faol xatti-harakatlariga asoslanadi.

Dars shaklida innovatsiyani quyidagi ko‘rinishi mavjud:

a) standart dars – dars ichidagi struktura o‘zgarmaydi.

b) nostandart dars – dars ichidagi struktura o‘zgaradi.

d) virtual dars ya‘ni, masofadan o‘qitish.

Pedagogik yangilik o‘z mohiyatiga ko‘ra ommaviy tajribalar mulki bo‘lib qolishi lozim. Pedagogik yangilikni dastlab ayrim o‘qituvchilarning faoliyatiga olib kiriladi. Keyingi bosqichda - sinalgandan va obyektiv baho olgandan so‘ng pedagogik yangilik ommaviy tatbiq etishga tavsiya etiladi.

O‘qituvchining innovatsion faoliyatiga nisbatan yondashuvlari:

1. Gumanistik yondashuv – insonga oliy qadriyat va ijtimoiy taraqqiyotning birdan-bir maqsadi sifatida qaraydi. Innovatsion faoliyatga gumanistik yondashuv insonning o‘zining yangilik yaratish jarayoniga bag‘shida qilishi, uning tomonidan yaratilgan pedagogik qadriyatlar majmuasini anglatadi.

2. Akmeologik yondashuv – akmeologiya yunoncha “oliy nuqta, o‘tkir, gullagan, yetuk, eng yaxshi davr” degan ma‘nolarni bildiradi. Akmeologiya-insonning yetuk aqliy rivojlanishi, shaxsiy hamda ijodiy rivojlanishida ulkan muvaffaqiyatga erishish uchun kerak bo‘lgan obyektiv-subyektiv omillarning texnologiyalarini ishlab chiqadi.

3. Kreativ yondashuv atamasi AQSHda XX asrning 60-yillarida paydo bo‘ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi-yangi ko‘nikmalar hosil qilish qobiliyati, hislatini bildiradi.

4. Refleksiv yondashuv - (lotincha refleksiya - ortga qaytish) subyektning o‘z ichki psixik tuyg‘u va holatlarini bilish jarayoni sifatida qaraladi.

Innovatsiyani joriy etish jarayoni quyidagilar:

- Inkoretish
- Qarshilik
- Tadqiq etish
- Kengaytirish
- An’anaviylashtirish

Innovatsion faoliyatda eng muhim masalalardan biri – o‘qituvchi shaxsidir. O‘qituvchi-novator sermahsul ijodiy shaxs bo‘lishi, kreativlikni, keng qamrovli qiziqish va mashg‘ullikni, ichki dunyosi boy, pedagogik yangiliklarga o‘ch bo‘lishi lozim. Ijod, ijodiylik, bunyodkorlik, yaratuvchanlik murakkab, ruhiy jarayon bo‘lib, u avvalo, o‘qituvchilarning fikrlashi, dunyoqarashi, mustaqil faoliyat ko‘rsatishi, xotirasi, diqqati, irodasi bilan chambarchas bog‘langan. Sharqning buyuk mutafakkirlaridan al-Farobiy: “ijodiy tafakkur shunday ulug‘ fazilatki, inson uni egallash, uchun boshqa hamma fazilatlarini ishga solishi kerak”, – deydi.

O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida yangi ijtimoiy munosabatlarga faol kirisha oladigan, demokratik, huquqiy tamoyillarga asoslangan erkin fuqarolik jamiyat qurishda o‘zining insonparvarlik burchi va kasb mas’uliyati bilan yashay oladigan yetuk shaxslarni tarbiyalash dolzarb muammo hisoblanadi. Har qanday mehnatning muvaffaqiyati va samarasi uni tashkil etishga, bu mehnatni uyushtirishga ta’sir etadigan shart-sharoitlarga, faoliyatni amalga oshirish yo‘llariga bog‘liq.

O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish deganda, pedagogik jarayonni boshqarish uchun pedagogika, psixologiya fanining eng so‘nggi yutuqlaridan foydalangan holda o‘z ishini ijodiy tashkil etib yangiliklarni yaratish tushuniladi. O‘qituvchi mehnati uning vaqti bilan bog‘liq bu ishning muvaffaqiyati vaqtdan umumli foydalanish, o‘zining imkoniyatlarini to‘la hisobga olish, o‘quv tarbiya jarayonida

o'zini namoyon etish va o'zining kimligini, qanday ekanini, nimalarga qodir ekanligini tasdiqlash bilan bog'liq.

O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish, birinchi navbatda, o'zining ijodiy imkoniyatlariga ishonish demakdir. O'qituvchi ta'lim jarayonini to'la tasavvur etishi kerak, uning, qonuniyatlarini, bolani bilish imkoniyatlarini yaxshi anglashi kerak.

Pedagogik mehnat natijasi o'quvchilarni mustaqil ishlay olishi, isbotlay olishi, tahlil qila olishidir.

Mehnatni ilmiy asosda tashkil etishda namoyon bo'ladigan 3ta asosiy belgilar quyidagilar:

1. Vaqtdan imkon qadar samarali foydalanish.
2. Mehnat va dam olish uchun yaratilgan qulay shart-sharoitlardan samarali foydalanish, uni tashkil etish.
3. Barcha imkoniyatlarni ishga solgan holda mehnat qilishi uchun sotish va har tomonlama g'amxo'rlik qilish.

Pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etishda o'qituvchining kun tartibi va ish joyi muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'zi uchun eng optimal yuqori unum beradigan kun tartibini topa olishi kerak.

Pedagogik mehnatning samarasi, maqsadi va faoliyat vazifasiga ko'ra bilishda va aniqlay olishdir. Shundagina uni ilmiy tashkil etish mumkin bo'ladi. Bu pedagog mehnatini ilmiy tashkil etishning birinchi tamoyilidir.

Ikkinchichi tamoyili faoliyat uslubini belgilash.

Uchinchi tamoyili pedagogik mehnatni ilmiy tashkil etishda, texnikadan vosita sifatida samarali foydalanish tushuniladi. Bu tamoyil ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan pedagogik texnika va texnik vositalar yig'indisi ko'zda tutiladi.

To'rtinchi tamoyili ta'lim-tarbiya ishini rejalashtirish hisoblanadi. Reja ta'lim-tarbiya faoliyatini tartibga solish, uning modelini yaratish, tayanch sxemalarini topish masalalaridan tashkil topadi. Shular aniqlansa, o'qishda rivojlanish, tarbiyalash jarayoni yengillashadi. Pedagogik mehnatni nazorat qilish va hisobga olish prinsipi o'qituvchi ishini muntazam va rejali kuzatib borish, undan yutuq va kamchiliklarni aniqlash ko'zda tutiladi. Pedagogik nazorat obyektivlik, omilkorlik, samaradorlik, muntazamlilik va oshkorlikni talab qiladi. O'qituvchi mehnatini nazorat qilish va hisobga olishning muntazamligi, izchilligi quyidagilardan tashkil topadi

A) O‘quv materiallari va tarbiyaviy tadbirlarga tayyorlashini o‘zi tomonidan nazorat qilinadi;

B) Darsdan tashqari vaqtlarda ta’lim tarbiya nazorat qilishi va o‘zini nazorat qilishi;

D) O‘qituvchining darsdan tashqari vaqtini nazorat qilishi;

E) Ota-onalar va jamoatchilik bilan bajariladigan ishlarni nazorat qilish;

F) O‘zi ustida ishlashni nazorat qilish.

O‘qituvchi o‘z ustida ishlar ekan, kasb-kor malakasini oshirish bo‘yicha aniq maqsadga muvofiq tavsiya va ko‘rsatmalarga ehtiyoj sezadi, ular esa izchil bir tizimga solinmagan. Ma’lumki, o‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonining subyekti sifatida tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorat va shaxs sifatleri bilan o‘quvchilarning ahloqi, odobi va ma’nan rivojlanishlari komil inson bo‘lib tarbiyalanishlarga bevosita ta’sir etadi.

O‘qituvchining o‘z malakasini uzluksiz takomillashtirib borish asosan quyidagi yo‘nalishda bo‘ladi, ya’ni:

– kasb-kor tayyorgarligi (o‘zi o‘qitadigan fani bo‘yicha nazariy, uslubiy salohiyati);

– pedagogik mahorat (pedagogik va psixologik bilimlarni egallaganlik darajasi);

– pedagogik mahorat (pedagog qobiliyat, texnika, takt va muomiala madaniyati);

– shaxs sifatleri.

O‘qituvchi mustaqil malaka oshirish jarayonida faqat o‘zining nuqson yoki kamchiliklarini tuzatish emas, balki pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish uchun fan va amaliyot yangiliklarini faoliyatga tatbiq etadi, sinab ko‘radi. Shu bilan umum pedagogik saviyasining yangi sifat o‘zgarishiga erishadi.

Demak o‘z ustida mustaqil ishlash pedagog uchun shaxsiy ijodiy faoliyat hisoblanadi. O‘qituvchining pedagogik faoliyati va o‘z malakasini uzluksiz oshirib borish muammolari bilan bog‘liq bo‘lgan ilmiy taqdiqotlar, o‘z kasbining ustasi ijodkor pedagoglarning amaliy faoliyatlarini o‘rganish, tahlil etish xulosalariga asoslansak, shaxsiy ijodiy faoliyat yoki o‘z umum pedagogik malakasini uzluksiz takomillashtirish bosqichlarini taxminan quyidagicha belgilanishi mumkin

1. O‘z nazariy-uslubiy, pedagogik-psixologik tayyorgarlik darajasi, pedagogik mahorat, imkoniyatlar va shaxs sifatlarini tahlil qilish (o‘z-o‘zini diagnostikalash).

2. O‘z-o‘zini diagnostikalash natijalari asosida qiyinchilik va muammolarni umumlashtirish, o‘z kasb-kor mahoratini takomillashtirish yo‘nalishlarini va ochiq maqsad vazifalarini belgilash.

3. Maqsad va vazifalar darajasida o‘z pedagogik mahoratini takomillashtirish vosita va usullarini tanlash, shaxsiy ijodiy faoliyat dasturi yoki o‘z ustida mustaqil ishlar rejasini tuzish.

4. Shaxsiy ijodiy faoliyat reja va dastur asosida o‘z umumpedagogik mahoratini takomillashtirish.

5. O‘z kasb-kor mahorati va ijodiy o‘rish jarayonini vaqti-vaqti bilan o‘rganish (o‘z-o‘zini qayta diagnostikalash), tahlil etish, mustaqil ijodiy faoliyatga o‘zgartirish, tuzatishlar (kerak bo‘lganda) kiritish.

6. Mustaqil ijodiy faoliyat natijalarni umumlashtirish, ularni ijodiy faoliyatning maqsad va vazifalar bilan tahlil etish, istiqbolli yo‘nalishlarini belgilash.

Albatta, shaxsiy faoliyatni tashkil etishda o‘qituvchi mustaqil harakat qiladi. Shunga qaramasdan yuqorida bayon etilgan targ‘ibot (struktura) shaxsiy ijodiy faoliyat jarayonining izchilligini ta‘minlaydi.

O‘qituvchining o‘z ustida mustaqil ishlashi, o‘z kasb-kor mahoratini takomillashtirishiga bo‘lgan ehtiyoji jamiyatning maktab, o‘qituvchi, uning shaxsiga nisbatan talab va e‘tiborining o‘sishi yoki ta‘lim-tarbiyaga bo‘lgan yangicha ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Ta‘lim-tarbiya tizimidagi yangiliklar, shaxsiy tadbirlar, istiqbolli yo‘nalishlar o‘qituvchi oldiga hal etishi zarur bo‘lgan yangi vazifalarni ko‘ndalang qo‘yadi va undan doimiy izlanishu, ijodkorlikni talab qiladi.

Demak, o‘qituvchi o‘z shaxsiy faoliyati yoki kasb-kor mahoratini mustaqil takomillashtirishi ishini tashkil etishda, eng avvalo, jamiyatning maktabga qo‘ygan yangi ijtimoiy buyurtmasi nuqtayi nazaridan yondoshadi.

Mustaqil ijodiy faoliyatning aniq yo‘nalishlari va mazmunini belgilashda o‘qituvchi ularni o‘z-o‘zini diagnostikalash pedagogik faoliyatni yaxlitligicha tahlil etish, o‘qituvchiga o‘z muammo va qiyinchiliklarni aniq belgilash imkonini beradi. Shuning uchun ham

o'qituvchilar uchun o'z-o'zini baholashda obyektiv bo'lish, diagnostikalash vosita va usullarini bilish, eng asosiysi, o'zini bilmagan o'zгани bila olmaydi qabilida ish tutishlari maqsadga muvofiq.

O'qituvchilar asosan malaka oshirish kurslari va kursdan kursgacha bo'lgan davrda mustaqil bilim olish bilan umum pedagogik mahoratlarini takomillashtiradilar.

Malaka oshirish kurslarida o'qish va mustaqil bilim olish bir-birini to'ldirib o'qituvchining nazariy, uslubiy tayyorgarligini, pedagogik mahoratini uzluksiz amalga oshirish haqida shaxsiy ijodiy faoliyat izchilligini ta'minlaydi.

Malaka oshirish kursi tugallanishida tinglovchi kursdan keyingi topshiriqni oladi. O'qituvchining keyingi bosqichini kursdan kursgacha bo'lgan davrdagi ijodiy mavzusi bo'lib uning shaxsiy ijodiy-faoliyati mazkur muammoni hal etishga yo'naltiriladi.

Shaxsiy-ijodiy faoliyat mavzusini tanlash va belgilashda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq: mavzuning o'qituvchi imkoniyati, qiziqishi va tayyorgarlik darajasiga mos bo'lishi, o'qituvchi ishlaydigan tizimning ehtiyoj va muammolari bilan mutanosibli, o'qituvchi faoliyatining istiqbolligi bilan bog'liqligi, oddiy mohiyatga ega bo'lishi. Shaxsiy ijodiy faoliyat har bir o'qituvchining o'ziga xos bo'lib, uning individual-pedagogik malaka va ko'nikmalarini shakllantiradi. O'qituvchining shaxsiy ijodiy faoliyatini shunday tashkil qilish kerakki, uning natijalari ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligiga ijobiy ta'sir etsin.

O'qituvchi ijodiy faoliyat rejasini tuzishida nimalarga asoslanishi kerak?

Rejalashtirish o'qituvchining o'z kasb-kor tayyorgarligi, pedagogik mahorati va shaxs sifatlarini diagnostikalashdan boshlanadi.

Shaxsiy ijodiy mavzu (muammo)ni belgilashda o'qituvchi albatta o'zi ishlayotgan maktab muammosidan kelib chiqishi kerak.

Shaxsiy ijodiy faoliyat muammosi aniqlangandan so'ng, shaxsiy reja tuziladi.

Rejada quyidagi bo'limlar bo'lishi tavsiya etiladi:

- Ijtimoiy-iqtisodiy va mafkuraviy savolni oshirish.
- Pedagogik va psixologik bilimlar.
- Mutaxassislik bo'yicha nazariya va uslubiy tayyorgarlik.

– Umummadaniy tayyorgarlik.

Shaxsiy ijodiy reja asosida bajarilgan ishlar maxsus kundaliklarga qayd etilib, ular mazmun-mohiyatini qisqacha yozib beriladi.

Shaxsiy ijodiy reja berilishlarida quyidagi manbalardan foydalaniladi:

- pedagogik, psixologik, uslubiy manba va adabiyotlar;
- ilg‘or pedagogik tajribalar;
- mavzuga tegishli ilmiy-tadqiqot ishlari;
- Ilmiy-uslubiy tadbirlar (seminar guruhiiy maslahat, konferensiya, pedagogik o‘qish) va h.k.

Shaxsiy ijodiy rejada belgilangan ishlarni amalga oshirish o‘qituvchining o‘z-o‘zini nazorat qilish malakasi rejasini to‘liq bajarilishi va ijobiy faoliyat samaradorligini ta‘minlaydi. Bundan tashqari o‘qituvchining mustaqil faoliyati rahbar, rahbar o‘rinbosarlari, uslubiy xizmat tizimi xodimlari tomonidan ham nazorat qilinishi va maqsadga yo‘naltirilishi darkor. Bunday nazoratda, avvalo, o‘qituvchiga uslubiy va amaliy yordam berish nazarda tutiladi.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Innovatsiya qanday so‘zdan olingan, nima degan ma‘noni anglatadi?
2. Innovatsion texnologiya turlarini ayting.
3. Innovatsion texnologiyalarning mohiyati va ularning turlarini ayting.
4. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash mahorati nimalarga bog‘liq?
5. Ta‘lim jarayonida qo‘llaniladigan o‘qitish metodlaridagi innovatsiyani qaysi metodlarda ko‘rish mumkin?
6. Dars shaklida innovatsiyani qanday ko‘rinishi mavjud?
7. Innovatsiyani joriy etish jarayonini aytib bering.
8. Innovatsiya jarayoni bosqichlarini ayting.
9. O‘qituvchining innovatsion faoliyatiga nisbatan qanday yondashuvlari mavjud?

3-BOB. RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM TEXNOLOGIYALAR ASOSLARI

6-mavzu. Muammoli ta'lim mohiyati.

Reja:

- 1. Muammoli vaziyatlarni paydo bo'lishining psixologik asoslari.**
- 2. Muammoli vaziyat va masalalar turlari.**
- 3. Muammoli ta'limni tashkil etishda "6 shlyapa" texnologiyasidan foydalanish.**
- 4. Muammolarni yechishga qaratilgan organayzerlar.**

Tayanch ibora va atamalar: muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, muammoli dars, grafikli organayzer, muammoli usul.

Muammoli ta'lim texnologiyalari o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. *Muammoli ta'limning asosi* – insonning fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarni aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim o'quvchi-talabalarning tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini o'stirishda jiddiy ahamiyatga ega.

Muammoli ta'limning bosh maqsadi – o'quvchi-talabalarning muammoni to'liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o'rgatishdan iborat. Muammoli ta'limni amaliyotda qo'llashda asosiy masalalardan biri o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq muammoli vaziyat yaratishdan iborat.

Turli o'quv fanlari bo'yicha o'qituvchilar darslar jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko'zda tutishlari kerak.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

- O'qituvchi o'quvchi-talabalarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntiradi va uni yechish yo'lini topishni taklif etadi;
- Bir masalaga doir turli nuqtayi-nazarlarni bayon qiladi;
- Hal etish uchun yetarli bo'lmagan yoki ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan yoki savolning qo'yilishi noto'g'ri bo'lgan masalalarni yechishni taklif etadi va boshqalar.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari:

1. O'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi;
2. O'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini o'quvchi-talabalar bilan birgalikda topadi;
3. O'quvchi-talabalarning o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullar:

- muammoni turli nuqtayi nazardan o'rganish, tahlil qilish;
- solishtirish, umumlashtirish;
- faktlarni aniqlash va qiyoslash;
- vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;
- o'quvchi-talabalarning aniq savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli ta'lim texnologiyasi juda qadim zamonlardan shakllanib kelmoqda. Jumladan, Qadimgi Gretsiyada muammoli savol-javoblar, Qadimgi Hindiston va Xitoyda muammoli bahs-munozaralardan keng foydalanilgan. Muammoli ta'limni amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog J.Dyui 1894-yilda Chikagoda tashkil etilgan tajriba maktabida qo'llagan. XX asrning 60-yillarida bu yo'nalishda tadqiqotlar olib borildi. 70-80-yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi.

Muammoli ta'limning asosiy g'oyasi bilimlarni o'quvchi-talabalarga tayyor holda berish emas, ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo'yicha o'quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o'zlashtirilishini ta'minlashdan iborat.

O'zbekistonda muammoli ta'limni qo'llash bo'yicha bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish asosida o'quvchi-talabalarda ziyraklik, hozirjavoblik sifatlari hamda go'zal nutq tarkib toptirilgan.

Muammoli-qidiruv uslublari muammoli ta'lim jarayonida qo'llanadi. Bu usulblardan foydalanishda o'qituvchi (pedagog), avvalo, muammoli vaziyat yaratadi, savollar qo'yadi, masala va topshiriqlarni taklif qiladi, muammoli vaziyatni yechishga qaratilgan muhokamani uyushtiradi, xulosalarining to'g'riligini tasdiqlaydi. O'quvchi-talabalar oldingi bilim va tajribalariga asoslanib muammoli vaziyatni hal qilish yo'llari to'g'risidagi takliflarini aytadi va oldin olgan bilimlarini umumlashtiradi, muammoli vaziyatni yechishning eng oqilona variantini tanlaydi. Bu uslub o'quvchi-talabalarning

bilimga qiziqishlarini oshiribgina qolmay, ularda fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

O'quv materialini muammoli uslub yordamida o'tish muammoli tuzilgan ma'ruza uslubi orqali bilim bayoni davomida mulohaza yuritish, isbotlash, umumlashtirish, faktlarni tahlil qilish, o'quvchi-talaba fikrini o'z ortidan ergashtirish, uni faolroq qilish kabi usullardan foydalanishni ko'zda tutadi.

Muammoli-qidiruv uslublari ko'proq ijodiy bilim faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida qo'llanadi. Ular o'quvchi-talabalarning bilimni chuqurlashishiga, mustaqil egallashiga yordam beradi. Bu uslublar ta'lim jarayonida tushuncha, qonun va nazariya kabilarni shakllantirish ko'zda tutilganda, faktik axborotni ma'lum qilish, mehnat faoliyatining laboratoriya tajriba o'quv ko'nikmalarini hosil qilishda, o'quv materialining mazmuni prinsipial jihatdan yangi bo'lmasdan, ilgari o'rganilganining mantiqiy davomi bo'lsa, uning asosida o'quvchi-talabalar yangi bilimni qidirish uchun mustaqil qadam tashlasa, mazmun hodisadagi sabab-oqibat va boshqalarga olib kelsa samarali qo'llanadi. Muammoli-qidiruv uslublari ko'proq o'qituvchi (pedagog)lar o'quvchi-talabalarni muammoli vaziyatni yechish faoliyatiga tayyorlagan hollarda qo'llanadi. Shuning uchun bu uslub o'zini ilmiy-tadqiqot ishlariga bag'ishlagan talaba yoshlarga asqotadi.

Oliy o'quv yurtlarida o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishning muhim sharti mazkur jarayonga tizimli yondashuv sanaladi va o'qituvchilarga quyidagi dars turlari tavsiya etiladi:

1. Ma'ruza mashg'ulotlari.
2. Seminar darslari.
3. Modulli dars.
4. Muammoli darslar.
5. Munozarali darslar.
6. Didaktik o'yinli darslar.
7. Sinov darslari.

Mazkur darslarning o'ziga xos jihati dars davomida vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarga asoslanadi.

Muammoli ta'lim deyilganda, o'qituvchi (pedagog) rahbarligida muammoli vaziyat yuzaga keltirilib, mazkur muammo o'quvchi-talabalarning mustaqil faoliyati natijasida bilim, ko'nikma va

malakalarni ijodiy o'zlashtirish va aqliy faoliyatni rivojlantirishga imkon beradigan ta'lim jarayonini tashkil etish nazarda tutiladi. Shuningdek, muammoli o'qitishning mohiyatini o'qituvchi (pedagog) tomonidan o'quvchi-talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalari, muammolari va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarishni tashkil etadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltiradi.

Muammoli ta'limning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq:

- o'quv materialini murakkablashtirish;
- o'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish;
- ta'lim jarayonini o'yin, mehnat faoliyati bilan uyg'unlashtirish;
- o'qituvchi (pedagog) tomonidan muammoli metodlardan o'z o'rnida samarali foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lish;
- muammoli vaziyatni hal etish yuzasidan muammoli savollar zanjirini tuzish va mantiqiy ketma-ketlikda o'quvchi-talabalarga bayon etish.

Muammoli metodlar muammoli vaziyatlarni vujudga keltirib, o'quvchi-talabalarning muammoni hal etishi, murakkab savollarga javob topishi jarayonida alohida obyekt, hodisa va qonunlarni tahlil qilish ko'nikmalari va bilimlarini faollashtirishga asoslangan bo'lishi kerak.

Muammoli vaziyat muayyan pedagogik vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi, hamda o'rganilgan mavzular xususiyatlaridan kelib chiqib, bunday vaziyatlarni yaratishning maxsus usullarini ishlab chiqish zarur. O'qitishda muammoli vaziyat shunchaki «fikir yo'lidagi kutilmagan to'siq» bilan bog'langan aqliy mashaqqat holati emas, balki u bilish maqsadlarini maxsus taqozo qilgan aqliy taranglik holatidir. Bunday vaziyat negizida avval o'zlashtirilgan bilim yangi yuzaga kelgan vazifani hal qilish uchun aqliy va amaliy harakat usullari yotadi. Bunda har qanday mashaqqat muammoli vaziyat bilan bog'liq bo'lmasligi, ya'ni yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lanmasa, aqliy mashaqqat muammoli bo'lmaydi. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda o'quvchi-talaba mashaqqat talab qilgan tushuncha yoki faktning unga avval va ayni vaqtda

ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki yashirin aloqalarini anglab yetadi. Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilar:

- o'quvchi-talabada notanish bo'lgan faktning mavjudligi;
- vazifalarni bajarish uchun talabaga beriladigan ko'rsatmalar, yuzaga kelgan bilish mashaqqatini hal qilishda ularning shaxsiy manfaatdorligi.

Muammoli vaziyatlarni hal etishda o'qituvchi (pedagog) o'quvchi-talabalar faoliyatini fikr yuritishning mantiqiy operatsiyalari: tahlil, sintez, taqqoslash, analogiya, umumlashtirish, tasniflash va xulosa yasashga yo'naltiradi.

Muammoli vaziyatlardan o'quv jarayonining barcha bosqichlarida: yangi mavzu bayoni, mustahkamlash va bilimlarni nazorat qilishda foydalanish mumkin. Muammoli vaziyatlar tizimi muvaffaqiyatli yaratilgan hollarda mazkur mavzuni muammoli dars shaklida o'tish tavsiya etiladi. O'qitish jarayoniga muammoli darslarni qo'llash uchun o'qituvchi (pedagog) quyidagi masalalarni hal qilishi kerak bo'ladi:

- o'quv dasturi bo'yicha qaysi mavzularni muammoli dars shaklida o'tish mumkinligini;

- mavzu matnidagi masalalar bo'yicha muammoli vaziyatni keltirib chiqaradigan savollar, topshiriqlarni aniqlash, bunda didaktikaning ilmiylik, sistemalilik, mantiqiylik, ketma-ketlik, izchillik tamoyillariga amal qilishi;

- o'quvchi-talabalar bilish faoliyatini faollashtirish va boshqarishni ta'minlaydigan vosita va usullarni aniqlashi, ulardan o'z o'rnida va samarali foydalanish yo'llarini belgilashi zarur.

O'qituvchi o'rganilayotgan bob va mavzularning didaktik maqsadi, ta'lim mazmunidan kelib chiqqan holda yuqori samara beradigan mashg'ulot turini belgilaydi, o'quv yili boshidan taqvim mavzularini rejalashtiradi.

Oliy o'quv yurtlarida zamonaviy ta'lim texnologiyasi, muammoli o'qitish, tadqiq etish, muammoni hal etishdir. Ta'lim texnologiyasi esa, rivojlanayotgan ta'lim jarayonini, muammoli o'qitish vazifasini faol o'rganish jarayonini rag'batlantirish, tadqiqot ishlarini olib borish va tafakkur etish usulini tarbiyalashdan iboratdir. Muammoli o'qitish jarayoni shaxsning ijodiy faoliyatini tarbiyalash maqsadlariga mos oliy o'quv yurtlari ish amaliyotida muammoli o'qitish bilan birgalikda

illyustratsiyali tushuntirish, axborot-ma'lumot va dasturlashgan ta'lim texnologiyalaridan keng foydalaniladi.

Muammoli o'qitish jarayonida o'quvchi-talabani mustaqillik roli reproduktiv o'quv usullariga solishtirib qaraganda ancha samarali bo'ladi. Muammoli o'qitishning maqsadi o'quvchi-talabalar bilan ishlash jarayonida ta'lim-tarbiya masalalari, muammo va savollariga javob qidirish, ularni hal etish yo'llari bilan yangi bilimlarni o'zlashtirishni, o'quvchi-talabalar o'quv faoliyatida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va hal etishi bo'yicha o'qituvchi (pedagog)lar ularda qiziqish uyg'ota olishidan iborat.

Professor N. Azizxo'jayeva muammoli vaziyatning ma'nosini quyidagicha ta'riflagan, ya'ni muammoli vaziyat o'quvchi-talabalarga ma'lumotlar, bilimlar bilan yangi dalillar, hodisalar, vaziyatlar orasidagi dialektik qarshiliklar bo'lib, ularni tushunib olish uchun ilgari olgan bilimlarining yetishmasligidir. Bu qarama-qarshiliklar (tushunmovchiliklar) ijodiy bilimlarni o'zlashtirish uchun harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim jarayonida muammoli vaziyat xususiyati quyidagilardan iborat:

- o'quvchi-talabalar uchun noma'lum yangilik mavjudligi;
- muammolarni o'zlari hal etishlari;
- shaxsiy qiziqish va ehtiyojlari yuzaga kelgan tushunmovchiliklarni o'zlari o'rganishga harakat qilishlari;
- nima noma'lum ekanligini bilib, ma'nosini tushunib, uni hal etishga intilish kabilar.

Yuzaga kelgan muammolarni tahlil qilib fikr yuritish, o'quvchi-talabalarining mustaqil aqliy faoliyatini rivojlantirishning muhim talablaridandir. Bunday fikr yuritish o'quvchi-talabani shu narsani anglay olmaganligini tushunib yetib, bu gapning ma'nosiga jiddiy ravishda e'tibor berishga qaratadi.

Muammoli ta'limni tashkil etish va olib borishda o'qituvchi (pedagog) o'zining ta'lim-tarbiya berishdagi faoliyatini aniq tushunib yetishi ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi (pedagog) o'quvchi-talabalarga tayyor fikr bermay, balki ularning izlanishiga to'g'ri yo'nalish berishi lozim. O'quvchi-talabalar mashg'ulotlarda va kundalik hayotda uchraydigan voqea, xabar, hodisa va turli dalillarni o'zlari tahlil qilib, mustaqil fikrga ega bo'lishni maqsad qilib qo'yishlari kerak. Shuningdek, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlaridagi

muammoli ta'lim o'quvchi-talabalarning izlanish faoliyati, bilim va malakalarni chuqur egallab olishini, tevarak-atrofdagi o'zgarishlarga bo'ladigan qarashiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatish imkoniyatini ham yaratib beradi.

O'qituvchi (pedagog) muammoli ta'lim tizimida o'quvchi-talabalarning o'quv-izlanish faoliyatini shunday tashkil etadiki, ularning diqqati yuzaga kelgan qiyinchilik va kamchiliklarni hal etishga, turli axborotlarni mustaqil tahlil qilish, yechimini topish, umumlashtirish va xulosalar chiqarishga, olgan bilim va malakalarini keyingi duch keladigan vaziyatlarda qo'llay olishga qaratilgan bo'lishi lozim. Demak, buning natijasida o'quvchi-talabalarda mustaqil fikr yuritish, bilim olish, yangidan-yangi maqsadlarni qo'yish, yangicha fikrlashni o'rganish hamda tafakkurining rivojlanishi va qobiliyatning shakllanishiga imkon beradi. O'quvchi-talabalar muammoli ta'lim jarayonida o'quv materiallarini muammoli vaziyat sharoitida o'rganishlari, tegishli ma'lumotlarni mustaqil tahlil qilishlari, berilgan o'quv masalalarini, farazlarini oldinga surib, ularni isbot qilish yo'llari bilan yechishlari, ta'lim jarayonini o'zlashtirishda aql bilan harakat qilishlari ularning intellektual faoliyatlarini oshiradi.

Muammoli darslarda o'qituvchining faoliyati, avvalo, mavzu, mazmunidan kelib chiqqan holda o'quv muammolarini aniqlash, muammoli vaziyatlar tizimini yaratish, o'quvchi-talabalar oldiga o'quv muammolarini yuqori ilmiy va metodik saviyada qo'yish, darsda mazkur o'quv muammolaridan samarali foydalanishga erishish, o'quvchi-talabalar faoliyatini muammolarni hal etishga yo'naltirishdan iborat bo'ladi.

O'quvchi-talabalarning faoliyati muammoli vaziyatlarni idrok etish, hal qilish usullarini izlash, muammoni tahlil qilib, taxminlarni ilgari surish va ularni ilmiy, mantiqiy nuqtayi nazardan asoslash, tekshirish va xulosa chiqarishdan iborat bo'ladi. Hozirgi zamon muammoli darslarning didaktik maqsadi quyidagilardan iborat:

– o'quv muammolarini hal etishda o'quvchi-talabalar tomonidan avval o'zlashtirgan bilimlarini ijodiy qo'llab, yangi bilimlarni egallash ko'nikmalari;

– bilimlarni ijodiy o'zlashtirish va amalda qo'llash malakalari;

– izlanuvchanligi, qiziqishi, motivlari, mantiqiy tafakkuri, ijodiy faoliyati, aqliy kamoloti, zakovatini rivojlantirishdan iborat.

Muammoli mashg'ulotda muammoli vaziyat bo'lishi nazarda tutiladi va an'anaviy darsning hamma bosqichlarini o'z ichiga oladi: uy vazifasini tekshirish, maxsus og'zaki mashqlar, o'quvchi-talabalar oldiga dars maqsadini qo'yish, yangi o'quv materialini tayyorlash va uni o'rganish, yangi va ilgari o'rganilgan materialni bog'lab mustahkamlash, mashg'ulotni yakunlab, uyga vazifa berish kabilar. Muammoli mashg'ulotlarda yangi o'rganilayotgan qonun-qoidaga oid faktlar to'plash, ularni bir-biri bilan taqqoslash va tahlil qilish, bilimlarni o'rganish va mustahkamlash jarayoni parallel ravishda olib boriladi.

Ta'limda muammoli o'qitishning uch sharti mavjud:

1. Muammoli ta'limni tashkil etishda o'quv materiallarini tizimli, tartib bilan rivojlantirish.

2. Vazifa berilganda uni yechish usullarini tanlash imkoniyatini berish.

3. O'quvchi-talaba bilim olishni maqsad qilib qo'yishi va maqsadiga erishishi uchun o'z bilimlarini to'g'ri baholay olishi.

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatni yuzaga keltirishda bir qator didaktik maqsadlar ham ko'zda tutiladi, ya'ni;

- o'quvchi-talabalar diqqati o'quv materialiga tortiladi;
- o'quvchi-talabalarda fanga nisbatan qiziqish uyg'otish;
- ularning o'zlashtirish faoliyatini jonlantirish;
- ularning oldiga aqliy faoliyatni rivojlantiruvchi masalalar qo'yish;

- o'quvchi-talabalar o'rganishi mumkin bo'lgan bilimlar yetarli darajada emasligini dalillarga asoslangan holda ko'rsatish;

- o'quv materiallarini tahlil etishga o'rgatish;
- o'qitishdagi muammolarni hal etishning yo'llarini topishda ularga ko'mak berish.

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar bir necha turga bo'linadi:

1. O'quvchi-talabalar o'z oldilarida turgan masalaning yechimini topa olmaydi, muammoli savol yuzaga kelganda unga o'z vaqtida javob bera olmaydi, yangi mavzuni tushunishda ancha qiyinchiliklarga duch keladi.

2. O'quvchi-talabalar oldin egallagan bilimlarini yangi sharoit va vaziyat yuzaga kelganda qo'llay olmaydilar.

3. Ularning muammoni nazariy yo'l bilan hal etish va bu tanlangan usulni amalga oshirishi o'rtasida qarama-qarshiliklar vujudga keladi.

4. O'quvchi-talabalar amalda bajargan topshiriq natijalari bilan o'zlarining nazariy jihatdan tushunib yetishlari o'rtasida bilimlarining yetishmasligi ham muammoli vaziyatlar yuzaga kelishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonida muammoli o'qitish samarali, maqsadga muvofiq bo'lishi uchun uni o'quv jarayoni, o'quv-tarbiya ishlari asosining bir qismiga aylantirish zarur. Muammoli ta'lim yordamida talabalarda o'quv muammolari va mutaxassislik masalalarini yechishga tadqiqiy yondashish, mustaqil tarzda o'rganish mahoratini shakllantirishni tarbiyalaydi.

Shunday qilib, muammoli ta'lim o'quvchi-talabalarning bilim tizimlari va aqliy hamda amaliy faoliyatlarida samarali o'zlashtirishga yordam beradi, o'zlashtirgan yangi bilimlaridan kelajakdagi vaziyatlarda unumli foydalana olish, ta'lim muammolarini yecha olish, mustaqil izlanishga o'rgatish, ijodiy tajribaga ega bo'lish va uni rivojlantirish, ta'lim jarayonining vazifalarini tahlil qilish, muammoli ta'limni aniqlash imkoniyatlarini ochib beradi.

“6 shlyapa” metodi, kreativ fikrlash texnologiyasi bo'lib, uning asoschisi Edvard de Bono (1933y) 2005-yilda Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan, ijodiy va konseptual fikrlash sohasida dunyo miqyosida tanilgan olim, Garvard, London, Oksford va Kembridj universitetlarida ta'lim bergan.

“6 shlyapa” usuli bu, insonning o'z fikrlash jarayonini ma'lum bir vaziyatlarda 6 xil tartibda (maishiy, biznes yoki pedagogik faoliyatda) namoyon etishidir.

“6 shlyapa” konsepsiyasi bu sodda, lekin samarali metod bo'lib, eng yaxshi fikrlay olish imkonini beradi.

Bono fikrlashni bir-biridan farq qiladigan olti ko'rinishini ajratib, ularni olti xil rangdagi shlyapada ifodalaydi. Shlyapani “kiyish” fikrlashni aniqlaydi, uni “almashtirilishi” fikrlash yo'nalishini o'zgarishini ifodalaydi.

O'ylash jarayonining alohida qismlari aniq bo'lsa, fikrlash shunchalik yorqin va mahsuldor bo'ladi. Real hayotdagi vaziyatlarni namuna sifatida qo'llagan holda doktor de Bono fikrlash shlyapalarini qanday samarali qo'llash mumkinligini ssenariysini ishlab chiqadi.

Edvard de Bono konsepsiyasi dunyoning yirik korporatsiyalarida qoʻllanilmoqda.

“Olti shlyapa” asosida parallel (lateral) fikrlash gʻoyasi yotadi. Anʻanaviy fikrlashda biz kengaytiramiz, muhokama qilamiz....

Parallel fikrlash deganda nima tushuniladi?

Bu yondosh, lateral, konstruktiv boʻlib, unda turli nuqtayi nazarlar va yondashuvlar toʻqnashmaydi, balki birlashadi. Olti shlyapa-guruhli fikrlash mashqi usulidir.

Guruhli fikrlashning xususiyatlari: Nega murakkab muammolarni hal etish aksariyat hollarda jamoaviy emas, individual amala oshiriladi. Jamoaning barcha aʼzolarining salohiyatidan maksimal darajada samarali foydalanishga nima halaqit beradi.

Parallel fikrlash tamoyillari: Jamoadagi kommunikatsiyani qanday yaxshilash mumkin.

Olti shlyapa konsepsiyasi: Fikrlashning qanday turlari mavjud. Nima uchun bu turlarning barchasini qoʻllash lozim. Jamoaviy fikrlashni qanday tashkil etish va amalga oshirish mumkin.

Olti shlyapani ketma-ketlikda qoʻllash: Fikrlash turlarining samarali ketma-ketligi qanday boʻladi. Jamoaviy fikrlash usulidan qanday foydalanish kerak.

Olti shlyapani individual qoʻllash: vaziyatga “boshqacha nazarda” qarash bilan qanday qilib tez samarali yechim topish mumkin.

Shlyapani tizimli qoʻllash: jamoaviy fikrlashni qanday boshqariladi.

Nega endi “Olti shlyapa?”

Birinchidan, olti shlyapaning har biri oʻzining oʻziga xos rangiga ega boʻlib, ularning har birini boshqalaridan oson ajratib olish imkonini beradi. Shuning uchun, shlyapalarni almashtirish bilan biz “oʻz fikrlarimiz orkestrida dirijyorlik (boshqaruvchilik) qilamiz”, ularga kerakli yoʻnalishni beramiz.

Ikkinchidan, shlyapani kiyish va yechish juda oson, shuning uchun “aqliy” shlyapani kiyish insonga tinch holatga oʻtish, maʼlum fikriy jarayonlarni bajarishda aniq yoʻnalishni olishga yordam beradi.

Uchinchidan, “Fikrlash shlyapasi” parallel fikrlashdan foydalanish va befoyda turli bahslar bilan vaqtni yoʻqotmaslik, hamsuhbat bilan oʻzaro kelishish, hamfikrlilikka olib keladi.

Muhimi, ushbu metod o‘yin qoidasini aniqlashtirish, bu qoidalarni o‘rganish esa bilimlarni o‘zlashtirishning samarali shakllaridan biridir.

Olti shlyapa metodida fikrlash uning rangida ifodalanadigan oltita turli rejimda taqdim etiladi.

Qizil shlyapa – tuyg‘ular, sezgi, hissiyotlar va oldindan sezgilar. Tuyg‘ularni oqlashning hojati yo‘q. Men bunga qanday qarayman?

Oq shlyapa – axborot, ma‘lumot, savollar. Bizda qanday ma‘lumot bor? Bizga qanday ma‘lumot kerak?

Qora shlyapa – ehtiyotkorlik, xulosa, baholash. Bu rostmi? Bu ishlaydimi? Kamchiliklari qanday? Bu yerda nima bo‘ldi?

Sariq shlyapa – foydalar. Nima uchun bunga arziydi? Qanday afzalliklari bor? Nima uchun buni qilish mumkin? Nima uchun u ishlaydi?

Yashil shlyapa – ijodkorlik, turli xil g‘oyalar, yangi g‘oyalar, takliflar. Mumkin bo‘lgan yechimlar va harakatlar qanday? Muqobil variantlar qanday?

Moviy shlyapa – fikrlashni tashkil etish, fikrlash haqida o‘ylash. Biz nimaga erishdik? Keyinchalik nima qilish kerak?

Edvard de Bononing “Oltita fikrlovchi shlyapa” texnologiyasi tinglovchilarda rivojlanishiga imkon beradi:

- ijodiy fikrlash;
- tanqidiy fikrlash;
- bag‘rikenglik.

Fikrlash imkoniyatlari:

- Qizil shlyapa: hamdard bo‘ling
- Oq shlyapa: aniq faktlarni bilib oling
- Qora shlyapa: barcha xavflarni hisobga oling
- Sariq shlyapa: mavjud vaziyatda imkoniyatlarni toping
- Yashil shlyapa: aqliy hujum va ko‘plab yechimlarni topish
- Moviy shlyapa: almashtirish.

Grafikli organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko‘rgazmali taqdim etish vositasi hisoblanadi. Bu esa o‘z ichiga quyidagi usullarni qamrab oladi:

- Mavzuga oid ma‘lumotlarni tarkiblashtirish, o‘rganilayotgan tushunchalar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqliklarni o‘rnatish usul va vositalari: “Klaster”, “Toifalash jadvali”, “Insert”, “B/B/B” jadvali va boshqalar;

- Mavzuga oid ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalari: "T-jadvali", "Venn diagrammasi", "Zinama-zina" va boshqalar;

- Mavzuga oid qo'yilgan muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalari: "Nima uchun?", "Baliq skeleti", "Piramida", "Nilufar guli" sxemalari, "Qanday?" ierarxik diagrammasi, "Kaskad" tarkibiy-mantiqiy sxema va boshqalar.

KLASTER GRAFIK ORGANAYZERI

Klaster (Klaster – tutam, bog‘lam) – axborot xaritasini tuzish yo‘li; barcha tuzilmaning mohiyatini markazlashtirish va aniqlash uchun qandaydir biror asosiy omil atrofida g‘oyalarni yig‘ish.

Grafik organayzerning turi, ahamiyati va xususiyatlari: bilimlarni faollashtirishni tezlashtiradi, fikrlash jarayoniga mavzu bo‘yicha yangi o‘zaro bog‘lanishli tasavvurlarni erkin va ochiq jalb qilishga yordam beradi.

O‘quv faoliyatini tashkillashtirishning jarayonli tuzilmasi:

1) o‘quvchilar klasterni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Yozuv taxtasi yoki katta qog‘oz varag‘ining o‘rtasiga asosiy so‘z yoki 1-2 so‘zdan iborat bo‘lgan mavzu nomi yoziladi;

2) birikma bo‘yicha asosiy so‘z bilan uning yonida mavzu bilan bog‘liq so‘z va takliflar kichik doirachalar "yo‘ldoshlar" yozib qo‘shiladi. Ularni "asosiy" so‘z bilan chiziqlar yordamida birlashtiriladi. Bu "yo‘ldoshlarda" "kichik yo‘ldoshlar" bo‘lishi mumkin. Yozuv ajratilgan vaqt davomida yoki g‘oyalar tugagunicha davom etishi mumkin.

3) muhokama uchun klasterlar bilan almashinadilar.

Klasterni tuzish qoidasi:

1. Aqlingizga nima kelsa, barchasini yozing. G‘oyalari sifatini muhokama qilmang faqat ularni yozing.

2. Xatni to‘xtatadigan imlo xatolariga va boshqa omillarga e’tibor bermang.

3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozishni to‘xtatmang. Agarda aqlingizda g‘oyalar kelishi birdan to‘xtasa, u holda qachonki yangi g‘oyalar kelmaguncha qog‘ozga rasm chizib turing.

TOIFALASH JADVALI

Toifa – xususiyat va munosabatlarni muhimligini namoyon qiluvchi (umumiy) alomat. Ajratilgan alomatlar asosida olingan ma'lumotlarni birlashtirishni ta'minlaydi. Tizimli fikrlash, ma'lumotlarni tuzilmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Toifalarni jadval ko'rinishida rasmiylashtiradilar. G'oyalarni/ma'lumotlarni toifaga mos ravishda bo'ladilar. Ish jarayonida toifalarning ayrim nomlari o'zgarishi mumkin. Yangilari paydo bo'lishi mumkin. Ish natijalarining taqdimoti.

INSERT JADVALI

Grafik organayzerning turi, ahamiyati va xususiyatlari: mustaqil o'qish vaqtida olgan ma'lumotlarni, eshitgan ma'ruzalarni tizimlashtirishni ta'minlaydi; olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash, chetga chiqish, kuzatish. Avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

O'quv faoliyatini tashkillashtirishning jarayonli tuzilmasi:

1) o'quvchilar insert jadvalini to'ldirish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida o'zlari to'ldiradilar;

2) o'qish jarayonida olingan ma'lumotlarni matnda belgilangan quyidagi belgilarga muvofiq alohida o'zlari jadval ustunlariga "kiritadilar" va tizimlashtiradilar:

“V” – men bilgan ma'lumotlarga mos;

“-“ – men bilgan ma'lumotlarga zid;

“+” – men uchun yangi ma'lumot;

“?” – men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab tiladi.

V	+	-	?

2-rasm. Insert jadvali.

«B-B-B» JADVALI – BILAMAN/ BILMOQCHIMAN/ BILIB OLDIM

Grafik organayzerning turi, ahamiyati va xususiyatlari: mavzu, matn, bo‘lim bo‘yicha izlanuvchilikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, tuzilmaga keltirish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘quv faoliyatini tashkillashtirishning jarayonli tuzilmasi:

1) jadvalni tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida yoki kichik guruhlarda jadvalni rasmiylashtiradilar;

2) “Mavzu bo‘yicha nimalarni bilasiz?” va “Nimani bilmoqchisiz?” degan savollarga javob beradilar (oldindagi ish uchun yo‘naltiruvchi asos yaratiladi). Jadvalning birinchi va ikkinchi bo‘limlarini to‘ldiradilar;

3) ma‘ruzani tinglaydilar, mustaqil o‘qiydilar;

4) mustaqil yoki kichik guruhlarda jadvalning uchinchi bo‘limini to‘ldiradilar.

B-B-B JADVALI		
Bilaman	Bilmoqchiman	Bilib oldim

3-rasm. «B-B-B» jadvali.

VENN DIAGRAMMASI

Venn diagrammasi bir-birini kesadigan ikki yoki undan ortiq doiralarda qo‘llaniladi, ular o‘rtasida yozish uchun yetarli joy qolishi kerak. U g‘oyalarni zidlash uchun ishlatilishi yoki ularning umumiy xususiyatlarini ko‘rsatib berishi kerak.

Grafik organayzerning turi, ahamiyati va xususiyatlari: tizimli fikrlash, solishtirish, taqqoslash, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

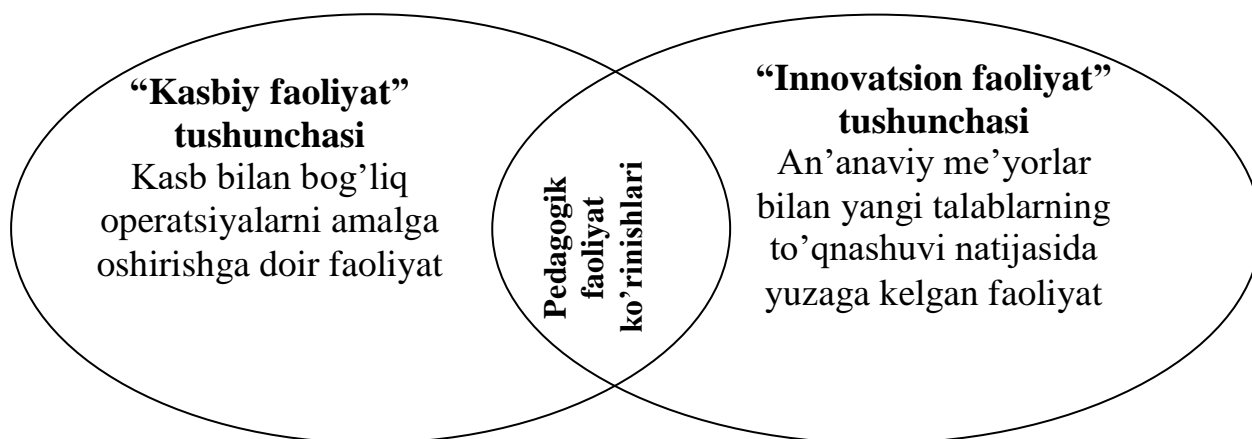
O‘quv faoliyatini tashkillashtirishning jarayonli tuzilmasi:

1) o‘quvchilar Venn diagrammasini tuzish qoidasi bilan tanishadilar. Alohida yoki kichik guruhlarda Venn diagrammasini tuzadilar va kesishmaydigan joylarni to‘ldiradilar;

2) juftliklarga birlashadilar, o‘zlarining diagrammalarini taqqoslaydilar va to‘ldiradilar;

3) doiralarni kesishuvchi joyida, ikki-uch doiralar uchun umumiy bo‘lgan, ma’lumotlar ro‘yxatini tuzadi.

4-rasm. Venn diagrammasi.

«T-SXEMA» usuli

T – sxema munozara vaqtida qo‘shaloq javoblar (ha-yo‘q, tarafdor-qarshi) yoki taqqoslash, zid javoblarni yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi. Masalan; ta’limning an’anaviy va noan’anaviy shakli haqidagi matn o‘qiganidan so‘ng, birinchi guruh T – chizmani chizib, uning chap tomoniga an’anaviy ta’limning afzalliklarini berilgan vaqt davomida ko‘rsatib berishadi. So‘ngra shuncha vaqt ichida bu fikrga qarshi bo‘lgan fikrlarni, ya’ni an’anaviy ta’limning kamchiliklarini ko‘rsatib o‘tishadi.

Ikkinchi guruh xuddi shunday chizmada noan’anaviy ta’limning afzallik va kamchiliklarini tahlil qiladi. Guruhlarning chizmalari taqqoslanib, so‘ngra butun guruh bilan T – chizma tuziladi va muhokama etiladi.

Buni quyidagi shaklda berish mumkin:

Ta'limning an'anaviy shakli		Ta'limning noan'anaviy shakli	
<i>Afzalligi</i>	<i>Kamchiligi</i>	<i>Afzalligi</i>	<i>Kamchiligi</i>

5-rasm. «T – SXEMA» jadvali.

O'z- o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Muammoli ta'limning asosi nimadan iborat?
2. Muammoli ta'limning maqsadini ayting.
3. Muammoli vaziyat yaratish usullarini sanab bering.
4. Muammoli vaziyatni hal etish darajalarini aytib bering.
5. Mutaxassislik faningizga oid muammoli vaziyat yarating.
6. Grafikli organayzerlar nima?
7. Grafikli organayzerlar ta'lim jarayonida nima maqsadda qo'llaniladi?
8. Grafikli organayzerlarga misollar keltiring.

7-mavzu. Differensial ta'lim texnologiyalari.

Reja:

- 1. Differensial ta'lim ta'riflari va uning ahamiyati.**
- 2. Mazmun bo'yicha differentsiatsiyaning turlari.**
- 3. Differentsion ta'limni tashkil etishning shartlari.**
- 4. Inklyuziv ta'lim.**

Tayanch ibora va atamalar: differensial ta'lim, tashqi differentsiatsiya, ichki differentsiatsiya, individuallashtirish.

Ma'lumki, hozirda oliy ta'lim muammolaridan biri bu: bir tomondan talabalarning individual xususiyatlarini e'tiborga olish zarurati, ikkinchi tomondan an'anaviy ta'lim jarayoni doirasida o'qitishni individuallashtirishni amalga oshirish imkoniyatining mavjud emasligidir.

Kompetentli-yo'naltirilgan kasb-hunar ta'limi talabalarda umumkasbiy bilim, ko'nikma, malakalarni va maxsus ixtisoslik qobiliyatlarini shakllantirishi lozim bo'ladi. Bu zamonaviy mehnat bozorining talabi bo'lib, har bir o'quv fani vositasida shaxsning intellektual resurslarini kengaytirishni nazarda tutadi.

Hozirda keng tarqalgan an'anaviy ta'lim jarayoni mazmunning uzluksizligi, "chiziqli" joylashuvi va ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishning ma'lum usullariga asoslangan. Bunda bir tomondan, o'rganilayotgan fanning ayrim mavzulari o'rtasidagi mantiqiy bog'lanish ta'minlanadi, ikkinchi tomondan, talabalarni rivojlantirish emas, jarayonda ma'lumotlarni olish muhim bo'lib qoladi. Darhaqiqat, ta'lim jarayonining o'zi amalda individual xususiyatlarni e'tiborga olmaydi, natijada talabaning fikrlashi yetarli darajada shakllanmaydi.

Shu tariqa quyidagi xulosaga kelish mumkin: oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini e'tiborga olmaslik mutaxassislar ta'limi sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bu yo'nalishda olib borilgan ishlar bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki xil qarashlar, ya'ni ta'limni umumiyashtirish va uni individuallashtirishni birlashtirishga urinishga, ya'ni ta'lim jarayonini differentsiallashtirishga olib keldi.

Boshqacha aytganda, differensiallashtirish o‘quv faoliyatini individuallashtirish muammosini hal etish imkonini beradi va bu bilan ta’limga individual va guruhli yondashuvlarning o‘zaro birlashuvini amalga oshirishga yordam beradi.

Hozirda, asosan, umumta’lim maktablarida ta’lim jarayonini differensiallashtirish masalasiga bag‘ishlangan bir qator diqqatga sazovor ishlar mavjud (I.M. Osmolovskaya, V.V. Firsov, T.I. Kutovaya, V.M. Monaxov, N.L. Kurileva, S.V. Eremin va boshqalar). Ammo oliy kasb-hunar ta’limida bu masalaga bag‘ishlangan ishlar sezilarli darajada kamligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Chunonchi, barcha tadqiqotchilar, ta’lim jarayoniga differensiallashtirishni tatbiq etar ekan, an’naviy ta’lim jarayonida uzviylikni saqlagan holda differensial ta’lim “o‘zining rivojlanishi, muntazam va asta-sekin rivojlanishi imkoniyati, doimiy o‘zgaruvchi sharoitlarga tez moslashishi imkoniyati”ni ta’minlashini ta’kidlaganlar.

Xo‘sh, differensiallashgan ta’lim o‘zi nima? Dastavval, “differentsiatsiya” so‘zining ma’nosini izohlab ko‘raylik. Falsafiy ensiklopedik lug‘atda differentsiatsiyaga quyidagicha izoh beriladi (lotincha “differentia”- farq, farqlash) “yaxlit rivojlanishning qismlarga, darajalarga bo‘linishi, ajralishi bilan bog‘liq bo‘lgan rivojlanish jarayonining bir tomonidir. “Differentsiatsiya” atamasi fanda Spenserdan boshlab keng qo‘llanilgan. U differentsiatsiya va integratsiyani materiyaning soddadan murakkabga biologik, psixologik va ijtimoiy darajada umumiy rivojlanishini muhim momenti sifatida qaraydi”.

Ta’limni differensiallashtirish masalasi uzoq yillarda vomida tadqiq etilib (Yu.K. Babanskiy, E.Ya. Golant, I. Unt, N.S. Purisheva, V.M. Monaxov, V.A. Orlov, V.V. Firsov va boshqalar), bu tushuncha batafsil tahlil etilgan bo‘lsada, pedagogik adabiyotlarda differentsiatsiya tushunchasi, uning mezonlari, uning mavjudlik shakllarini tadqiq etish masalalari bo‘yicha yagona yechim mavjud emas.

Ba’zi mualliflar differensiallashni ommaviy auditoriyadagi ayrim o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish sifatida tushuntirishsa (V.A. Ganzen, V.I. Zagvyazinskiy, L.YU. Obrazsova, N.I. Remizova va boshqalar), boshqalari esa uni jamoa ichidagi ta’lim oluvchilar

guruhi bilan ishlash sifatida (A.A. Budarniy, T.I. Kutovaya, M.A. Melnikov va boshqalar) tushuntiradi.

Differetsiatsiya mezonlari bo'yicha qarashlar ham turlichadir. Tadqiqot maqsadiga bog'liq holda uni turlicha belgilari bo'yicha ajratilgan: ta'lim oluvchilarning layoqati yoki layoqatsizligi, bilim darajasi, o'rganish darajasi, mustaqilligi darajasi, qiziqishlari, kasbiy faoliyatni loyihalashtirish va boshqalar.

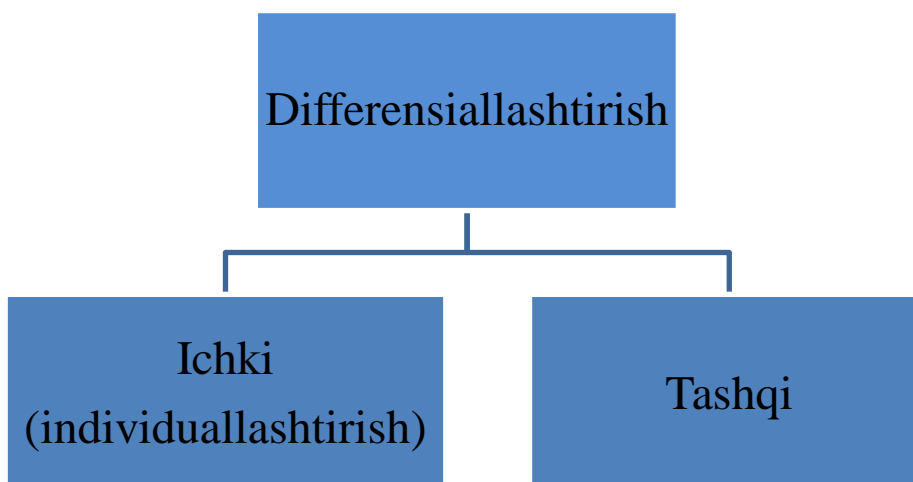
Differensiallashgan ta'lim maqsadini shakllantirishda ham bir xillik mavjud emas, garchi ko'pchilik, differensiallashgan ta'limni qo'llash guruh tarkibini "tenglashtirish"ni ta'minlashi lozim deb hisoblaydi.

Ta'lim jarayonini differensiallashtirishning maqsadi har bir ta'lim oluvchi uchun uning xususiyatlarini e'tiborga olish, uning qobiliyatlari, layoqatlarini rivojlanishi, ularning ta'lim mazmunini o'zlashtirishi jarayonida bilish, ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirilishi uchun maksimal darajada sharoit yaratilishi hisoblanadi.

Ta'lim jarayonini differensiallash ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ta'lim mazmunini, o'qitish va natijalarni tahlil qilish metodlarini ishlab chiqilishidan iborat bo'lib, u fanni yetarli darajada o'zlashtirish imkonini beradi.

Ta'limni differensiallashtirish deganda biz ta'lim oluvchilarni alohida guruhlarga ajratilishi asosidagi ta'limni qurishni tushunamiz. Har bir alohida guruhni ma'lum bir individual-psixologik xususiyatdan kelib chiqqan holda xarakterlanadigan ta'lim oluvchilar tashkil etadi. Differensiallash mezoni sifatida rivojlanish darajasi va bilish jarayonining sifat xarakteristikalari, motivatsiyalari, qobiliyatlari, shuningdek, psixodinamik, xarakter va ijtimoiy-psixologik xususiyatlardan foydalanish mumkin.

Ta'limni differensiallashtirish va individuallashtirishga oid tadqiqot ishlarini chuqur tahlil etgan holda N.S. Purisheva "differensiallashtirish" va "individuallashtirish" tushunchalarini aniqlashtirishga oid turlicha yondashuvni aks ettiruvchi sxemani taklif etadi. Bu sxemada tasvirlangan so'nggi model diqqatga sazovordir.

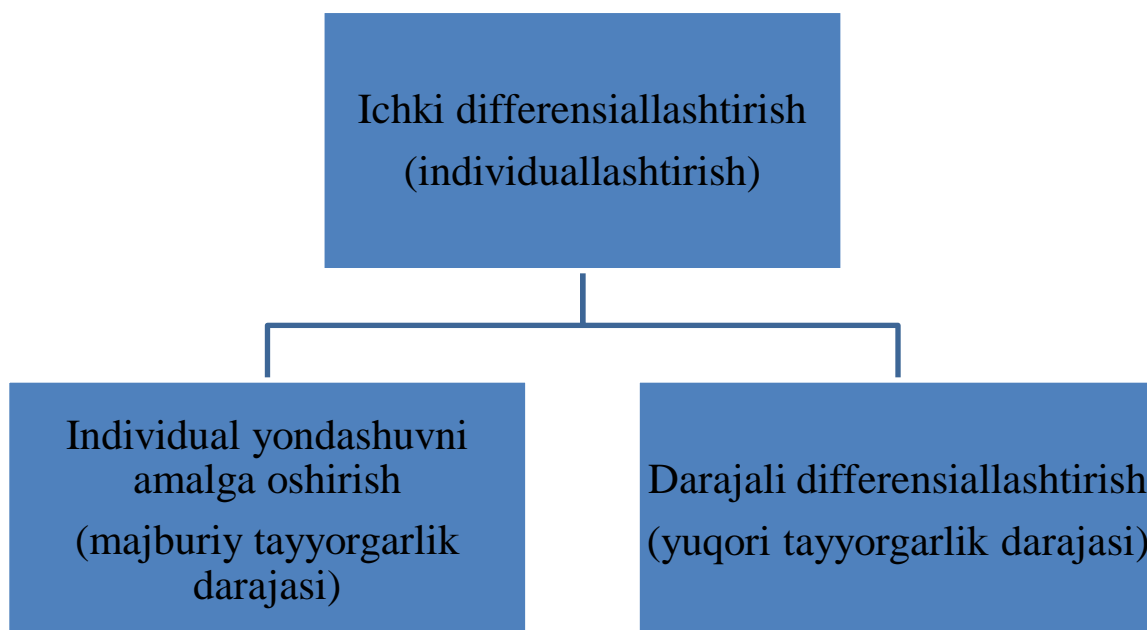

6-rasm. Differentiallashtirish modeli.

Biz, muallif singari, bu model ichki differentsiallashtirish yordamida talabalarning individual xususiyatlarini e'tiborga olishni amalga oshirilishga imkon berishini yanada yaqqol namoyon bo'lishini ta'kidlamoqchimiz.

Birinchi navbatda, bizni ichki differentsiallashtirish ko'proq qiziqtiradi, sababi tashqi differentsiallashtirish ta'lim muassasasida amalga oshirilgan, talabalar tanlagan kasbiga muvofiq holda turli yo'nalishlarda ta'lim olishadi.

Ichki differentsiallashtirishning quyidagi sxemasi N.S. Purisheva tomonidan taklif etiladi:

7-rasm. Ichki differentsiallashtirish tarkibi.

Sxemadan ko‘rinib turibdiki, ichki differensiallashtirish nafaqat ta’lim oluvchilarning individual xususiyatlarini e’tiborga olishning an’anaviy shakli (ta’lim oluvchilarga individual yondashuv), balki darajali differensiallashtirish shaklida ham amalga oshirilishi mumkin.

Ichki differensiallashtirish deganda odatdagi guruhlarda talabalarning individual xususiyatlarini e’tiborga olish doirasida o‘qitish amalga oshiriladigan ta’limni tashkil etilishi tushuniladi. Ularning barchasi bir xil o‘quv rejasi, dasturlari va qo‘llanmalari bilan ishlaydi, faqat o‘qituvchi individual metodlar, shakllar va ta’lim vositalari hamda nazorat usullarini qo‘llaydi. Bunda turli darajadagi bilish faoliyatlarini amalga oshirish uchun akademik guruh ichida kichik guruhlarni tashkil etish mumkin. “Mazkur yondashuv asosida ichki differensiallashtirish ta’limni individuallashtirish deb ataladi”.

Ichki differensiallashtirishning asosiy maqsadi “ta’lim jarayoni va ta’lim oluvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini muvofiqlashtirish, har bir o‘quvchining psixik rivojlanishini ta’minlovchi shart-sharoitlarni yaratish” hisoblanadi.

Darajali differensiallashtirish qo‘llaniladigan ta’lim, ta’lim oluvchilarning o‘z individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda o‘quv materialini o‘zlashtirilishining murakkablik darajasini mustaqil va ixtiyoriy tanlash imkonini beradi.

Darajali differensiallashtirish o‘zlashtirishning bir nechta darajasini nazarda tutadi: tayanch (majburiy tayyorgarlik darajasi) yuqori va yuqori (har ikkisi minimaldan yuqori bo‘lgan talabalardan iborat darajani ifodalaydi), va yoki tayyorgarligi yaxshi bo‘lgan talabalarning imkoniyatlari va qiziqishlariga muvofiq keladigan, yoki qobiliyati sust bo‘lgan talabalar uchun “rivojlanishining yaqin doirasi” hisoblanadigan. Ta’lim oluvchilarning ushbu darajalardagi harakati ixtiyoriy bo‘lib, talabaga “muntazam ravishda rivojlanishning yaqin doirasida, ta’limning individual maksimal kuchli darajada bo‘lishi keng” ta’minlanishi imkonini beradi.

Ta’lim jarayonida darajali differensiallashtirishni amalga oshirishda tayanch darajani – majburiy tayyorgarlik darajasini ajratish muhim bo‘lib, undan kelib chiqqan holda materialni o‘zlashtirishning yuqori darajasini shakllantirish mumkin bo‘ladi.

Tayanch bilim darajasi oliy ta'limning ma'lum har bir tayyorlov yo'nalishi bo'yicha davlat ta'lim standarti asosida belgilanib, har bir ta'lim oluvchi uchun taalluqli bo'ladi.

Yuqori murakkablikdagi daraja nazariy materiallarni nisbatan kengroq qo'llashni talab etuvchi topshiriqlarni o'z ichiga oladi, shuningdek, u yoki bu masalani yechishda ma'lum bo'lgan algoritmlar chegarasidan chiqishni ham nazarda tutadi.

Yuqori daraja yetarli darajada murakkabligi bilan ajralib turadigan hamda tayyor yechish algoritmi mavjud bo'lmagan topshiriqlarni bajarilishini nazarda tutadi.

Ammo shuni ta'kidlash lozimki, taklif etilayotgan barcha darajalar uchun talablar, shuningdek, ularni baholash shartlari va mezonlari ta'lim oluvchilar uchun tushunarli tarzda bayon etilishi kerak. Shundan kelib chiqib ular topshiriqlarning murakkablik darajasini o'z qobiliyatlariga muvofiq holda ixtiyoriy tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa har bir ta'lim oluvchining tayanch darajadan past bo'lmagan nazariy material hajmini to'laqonli olish imkonini beradi.

Bundan tashqari, turli darajalar uchun talablarning ochiqligi turli murakkablik darajadagi ta'lim mazmunini ixtiyoriy anglangan holda individual tanlashi uchun asos bo'ladi, talabaga uning xususiyatlari va qiziqishlarini e'tiborga olgan holda to'la rivojlanishi uchun muvofiq keladigan individual ta'lim traektoriyasini tanlashini ta'minlaydi.

Shunday qilib, ichki differensiallashtirish har bir ta'lim oluvchining individual xususiyatlarini e'tiborga olish imkonini beradi, ularni rivojlanish darajasiga muvofiq keladigan talablar, topshiriqlar, metodlar va ta'lim shakllarini talab etadi, fanni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshishi va o'z-o'zini baholashda talabalarning faollashishiga ko'maklashadi, shuningdek, individual ta'lim traektoriyasini yaratilishini ta'minlaydi.

O'z- o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Ta'limni differensiallashtirish deganda nimani tushunasiz?
2. Ta'limni differensiallashtirish masalasi qaysi olimlar tomonidan tadqiq qilingan?
3. Ichki differensiallashtirish nima?
4. Darajali differensiallashtirishning mazmunini tushuntiring.
5. Ta'limni differensiallashtirish qanday imkoniyatlarga ega?
6. Darajali differensiallashtirish o'zlashtirishning qanday darajalarini nazarda tutadi?

8-MAVZU. KEYS STADI METODINING KONSEPTUAL ASOSLARI.

Reja:

- 1. Keys stadi metodning tadqiq etishning nazariy asoslari.**
- 2. Keys stadi tuzilishi va turlari.**
- 3. Ta'lim jarayonida keys stadi namunasini loyihalashtirish bosqichlari.**

Tayanch ibora va atamalar: keys-stadi, vaziyat, texnologiya, muammoli vaziyat, keys turlari, keysolog.

Keys-stadi (inglizcha case – to‘plam, aniq vaziyat, stady – ta’lim) keysda bayon qilingan va ta’lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo‘naltiradigan aniq real yoki sun’iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan ta’lim uslubidir.

Keys – bu real xayotning «bir bo‘lagi» (ingliz terminalogiyasida TRUE LIFE).

Keys – faqat vaziyatni to‘g‘ri yoritish emas, balki vaziyatni tushuntirish va baholashga imkon beradigan yagona ma’lumot kompleksi.

Keysda aks etgan vaziyat, bu real yoki sun’iy hodisani institutsional tizimda ma’lum vaqtda hayotda yuzaga kelishini aks ettiradi.

Keysda bayon qilingan vaziyat institutsional tizimda (shu o‘rinda va keyinchalik – korxonada) diskret (ayni shu) vaqtda tashkiliy hayotdagi tipik muammolarni qayta yaratadigan real yoki sun’iy qurilgan hodisalarning ideal tarzdagi in’ikosidan iboratdir.

Muammoli vaziyat. Bunda subyektning hozirgi sharoitda yoki kelgusida maqsadiga erishishiga xavf tug‘diruvchi vaziyat tushuniladi

U ilk marta Garvard universitetining huquq maktabida 1870-yilda qo‘llanilgan edi. 1920-yilda Garvard biznes-maktabi o‘qituvchilari yuristlarning o‘qitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni ta’limning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur o‘qitish uslubi keng tatbiq etila boshladi.

Keysolog faoliyati mazmuni:

- Keysning o‘quv kursi tuzilmasidagi o‘rnini belgilash.
- Uning ta’lim maqsadini to‘liq ifoda etish.

Keysning talabalarning ta’limdagi yutuqlari natijalari uchun «mas’uliyat zonasi»ni aniqlash: o‘zlashtirilishi, kengaytirilishi, rivojlantirilishi lozim bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalar ro‘yxati.

- Keys hayotiylik, kabinetli yoki ilmiy-tadqiqotchilik tusida bo‘lishi.

- Keys obyektini aniq shaxs (shaxslar) yoki korxonaga yoxud u ko‘p obyektli bo‘ladi.

- Faqat shundan keyin u institutsional tizimni tanlaydi (kabinetli keys uchun) yoki topadi (hayotiy yoki ilmiy-tadqiqotchilik keysi uchun).

Keys uchun axborot yig‘ish usullari:

Intervyu, suhbat, o‘rganish (arxiv hujjatlari, hisobotlarni), kuzatuv va h.k

Axborot yig‘ish vositasi: So‘rovnoma varag‘i, intervyu olish varag‘i, anketa, har xil jadvallar va boshqalar.

Axborot manbalari: statistik materiallar, hisobotlar; vaziyat obyektini faoliyati haqidagi ma’lumotnomalar, axborotlar; Internet; ommaviy axborot vositalari; korxonaga rahbarlari, uning ta’minotchilari va iste’molchilari, tarmoqdagi ekspertlar yoki turli investitsion fondlar tahlilchilari bilan muloqot; talabalarning o‘quv va diplom loyihalari, magistrlik dissertatsiyalari; ilmiy maqolalar, monografiyalar.

Keys matnini yozish. Hajmiga ko‘ra keys qisqa, o‘rta hajmda yoki yirik hajmda bo‘ladi.

Keysdagi muammoli topshiriq usullari

1-usul – muammo keysolog tomonidan yoritib beriladi.

2-usul – vaziyatdagi muammo aniq ko‘rsatiladi, lekin bunda vaziyatdagi bir zaruriy element to‘g‘risida ma’lumot berilmaydi (Masalan: hamkor to‘g‘risida).

3-usul – matnda vaziyatdagi subyektlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik aniq ko‘rsatilmaydi.

Keys strukturasi

I. *Pedagogik annotatsiya*

1. Keys mo'ljallangan predmet, bo'lim, mavzu, ta'lim darajasi, kursni ko'rsatib berish
2. Keysni maqsadlari (ta'lim maqsadlari, rejalashtiriladigan o'quv natijalari)
3. Keysni muvaffaqiyatli yechim uchun talabalar bilishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalar
4. Keysda real institutsional tizim faoliyati yoki keysolog tomonidan vaziyat su'niy modellashtirilgan to'g'risida ma'lumot
5. Ma'lumot olish uchun manbalar to'plami
6. Xususiyatlariga ko'ra keys tavsifi (syujet mavjudligi, keys obykti, materialni taqdim etish usuli, hajmi, tarkibiy xususiyatlari, o'quv topshirig'ini taqdim etish usuli, rasmiylashtirish usuli)
7. Qaysi o'quv predmetini o'rganish jarayonida foydalanish mumkin?

II. *Keys matni*

1. *Kirish*

O'z ichiga oladi:

- keysning dolzarbligini asoslash;
- o'rganiladigan maqsadni ko'rsatib berish;
- talabalar keysni yechish natijasida erishishlari mumkin bo'lgan o'quv natijalarini va ularning kelgusi professionalizmdagi ahamiyatini ko'rsatib berish;

Keys-topshiriqda shuningdek o'quv topshirig'i ham beriladi.

2. *Vaziyat*

- Ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat amaliy faoliyatni modellashtirish uchun zaruriy va yetarli miqdordagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, ularga quyidagilar kiradi:
 - vaziyatni diagnostikasi va tahlili,
 - muammoni asoslash,
 - muammoni hal etish uchun aniq fikrlarni loyihalashtirish;
- Jadval, chizma, grafiklar ko'rinishidagi statistik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi;
- Muammo quyidagi usullardan biri ko'rinishida berilishi mumkin:
 - 1) keysolog tomonidan tushuntirilishi;
 - 2) aniq yoritib berilishi;

3) aniq yoritib berilishi, lekin bunda vaziyatining zarur elementi to'g'risida ma'lumot yo'qligi;

4) qarama-qarshilik aniq bayon etilmagan.

- Keys savollari va topshiriqlari (berilishi – keysolog ixtiyoriga ko'ra) aniq ko'rsatiladi va keysning maqsadini aniq aks ettiradi.

III. Talabalar uchun uslubiy ko'rsatmalar

Quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Yechish algoritmi (trening keysining zarur elementi);
- yoki talabani keys bilan mustaqil ishlash instruksiyasi, mustaqil yoki guruh bilan;
- Vaziyatni tahlili varag'i;
- Talabalar uchun o'quv – uslubiy materiallar. Jumladan qisqa izohi, chizma, jadvallar. Bular hammasi talaba bilimini logik tizimga tushishiga olib kelishi uchun amalga oshiriladi.

IV. O'qituvchi-keysolog tomonidan keysni yechish varianti

O'z ichiga oladi:

- vaziyat tahlili va muammoni yechish;
- keysdagi savollarga javob berish.

O'z- o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Keys-stadi uslubining mazmunini tushuntiring.
2. Keysolog faoliyati mazmuni nimadan iborat?
3. Keys uchun axborot yig'ish usullarini ayting.
4. Keys strukturasi nimalar tashkil etadi?
5. Keysdagi muammoli topshiriq usullarini ayting.
6. Keys-stadi uslubining imkoniyatlari nimalardan iborat?

4-BOB. TA'LIM TIZIMIDA BAHOLASH VA NAZORAT ASOSLARI

9-mavzu. Loyiha metodining mazmuni

Reja:

1. Loyiha metodining maqsad va mazmuni.
2. O'quv loyihalar turlari.
3. Loyihalarni modellashtirish shartlari. O'quv loyihaning metodik pasporti.

Tayanch ibora va atamalar: loyiha metodi, loyiha turlari, ijodiy loyiha, axborotli loyiha, tadqiqotchilik loyihalari, loyiha bosqichlari.

Loyihaviy ta'lim pedagogika amaliyotida 300 yildan ortiq qo'llanilib kelmoqda.

Nemis pedagogi M. Knollning tadqiqotiga ko'ra, «loyiha» tushunchasining paydo bo'lishi XVI asrga taalluqli bo'lib, italiyalik me'morlarning me'morlikni fan deb e'lon qilib, uni o'quv fanlari darajasiga chiqargan holda o'z faoliyatlarini kasbga aylantirishga urinishlari bilan bog'liq.

- XVIII asr oxirida muhandislik kasblari paydo bo'lishi natijasida o'quv loyihasi dastlab Fransiya, so'ngra Germaniya, Avstriya, Shveysariyadagi, XIX asr o'rtalarida esa AQSHdagi texnika va sanoat oliy maktablarida tarqaldi.
- *Loyihalar usuli* «o'qitish usuli», didaktik toifa sifatida XIX asr boshlarida shakllandi. Bu davrda pragmatik pedagogika doirasida «erkin tarbiya» g'oyalari yuzaga keldi.
- Amerikalik pedagoglar V. Kilpatrik, E. Kollings va E. Parxerstning ishlarida rivojlantirildi, ular tahsil oluvchilarning nafaqat faol o'rganish faoliyati, balki birgalikdagi mehnat, hamkorlik asosidagi faoliyatini tashkil eta boshladilar.
- 1911-yilda AQSH Tarbiya byurosi «loyiha» atamasini qonunlashtirdi va u amerika pedagogikasida yanada mustahkamlana boshladi.

«Loyiha» atamasi ijtimoiy fanlar sohasiga texnika sohasidan o'tgan bo'lib, «**Loyiha** (lotincha-«projestus»dan tarjimada «oldinga

tashlangan») – aniq qoidalarga muvofiq u yoki bu soha holatini qayta qurishning asosiy g‘oyasini anglatadi.

Ta’lim ma’nosidagi loyihalashtirish o‘qituvchi tomonidan talabani muammoni izlash, uni hal etish bo‘yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkillashtirishdan to ommaviy baholashgacha bo‘lgan mustaqil harakat qilishini ta’minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o‘quv faoliyatidir.

Loyihaviy ta’limning muhim belgilari:

- Muammoga yo‘naltirilgan o‘quv izlanishini tizimli tashkilashtirish o‘quv muhitini yaratadi;
- Talabalarga ularni qiziqtirgan muammoni tadqiq qilish va uni hal etishda yo‘naltirish va yordam berishda o‘qituvchi o‘rnini belgilovchi o‘quv muhitini yaratadi;
- Fan bilimlarini mustahkamlashga va ularni rivojlantirishga yordam beruvchi o‘quv muhitini yaratadi;
- Talabalarga mustaqil harakat qilish (amaliyotga yo‘naltirilgan), aniq yakuniy natija olishni ta’minlovchi o‘quv muhitini yaratadi;
- Haqiqiy hayot bilan ta’limning mustahkam aloqasini o‘rnatadi.

Izlanuvchilik faoliyati xususiyatidagi o‘quv loyihalarning turlari:

1. ***Tadqiqotchilik loyihalari*** – bu ilmiy izlanish xususiyatiga ega bo‘lib, quyidagi ishlarni bajarish va aniqlash nazarda tutiladi:

- Muammoni dolzarbligi va ishlab chiqilganligini;
- Tadqiqot maqsadi;
- faraz, vazifalar;
- muammoni o‘rganish usullari;
- axborotni yig‘ish va tahlil qilish;
- tajriba o‘tkazish;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. ***Ijodiy loyihalar***

Hamkoriy faoliyatda ishlab chiqilgan yangi mahsulotni ijodiy shakldagi (ijodiy hisobot, ko‘rgazma, ishlab chiqarish xonalarini dizayni, videofilm, nashriy mahsulotlar – kitoblar, almanax, kompyuter sahifalaridagi jurnal, kompyuter dasturlari va b.) taqdimoti.

Ijodiy ish guruhi - bu (laboratoriyalar, ustaxonalar, konstruktorlik birlashmalari, redaksiyalar va boshqalar).

3. ***Axborotli loyihalar*** – o‘quv jarayoni yoki boshqa buyurtmachilar uchun muhim bo‘lgan axborotlarni yig‘ishga yo‘naltirilgan.

Loyihani ishlab chiqish turli manbalardan: monografiya, jurnal maqolalari, gazeta nashrlari, sotsiologik so'rovnomalar, elektron ma'lumotlarni izlash bilan bog'liq.

Loyiha natijasi – buklet, nashr, Internet sahifasi shaklidagi taqdim etilgan, tanlab olingan, tahlil qilingan, umumlashtirilgan, tizimlashtirilgan axborotdir.

Qo'llash sohasiga bog'liq ravishda o'quv loyihalarni turlari:

1. Ishlab chiqarishga oid (texnikaviy) va ijtimoiy loyihalar—bunda ishlab chiqarishning ijtimoiy tomonlarini (boshqaruv, uy-joy sharoitini yaxshilash va boshqa muammolarni) takomillashtirish uchun muhim bo'lgan muammolarni hal etish nazarda tutiladi.

2. Muammoni ishlab chiqish xususiyati bilan muvofiqlikdagi loyihalar:

➤ Nazariy va amaliyga yo'naltirilgan loyihalar (masalan: kasb ta'limi yo'nalishidagi talabalar pedagogika fanida tarbiyaga bo'lgan yondashuvlarni o'rganish asosida ijodiy guruhlarda o'zlarining shaxsiy tarbiyaning konsepsiyalarini ishlab chiqadilar).

➤ Amaliy xususiyatdagi loyihada aniq amaliy (kollej yoki aniq o'qituvchining buyurtmasi bo'yicha) muammoni hal etishga yo'naltiriladi (uslubiy loyiha). Bu loyihalar bitta loyihada o'z aksini topishi ham mumkin.

Masalan: “Kasbiy pedagogika” fani bo'yicha mashg'ulotda bajarilgan nazariy loyiha va kollejdagi tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etish va o'tkazishni o'rganish hamda tahlil qilishga yo'naltirilgan loyiha “Kasb-hunar ta'limi muassasalarida tarbiyaviy ishlar nazariyasi va amaliyoti” videofilmini tayyorlash bilan olib boriladi va bu o'quv materialisi sifatida qo'llaniladi.

O'quv fanlariga bog'liqlikda ishlab chiqiladigan loyiha turlari

➤ **Bir fanli loyiha**— bunda loyiha bir fan doirasida amalga oshiriladi.

➤ **Fanlararo loyiha**— bunda boshqa fanlar materialisi asosida aniq fan o'rganiladi.

➤ **Fan tashqarisidagi loyiha**—aniq fan doirasidan tashqarida amalga oshiriladigan ishlar nazarda tutiladi.

Fanlararo va fan tashqarisidagi loyihalar talabalarda faol, mahsuldor faoliyatni ta'minlaydi.

Davomiyligi, bajarish vaqti bo'yicha loyiha turlari:

➤ Qisqa muddatli loyiha – bu bir necha mashg'ulotlarda yoki talabalarning mustaqil ish jarayonida ishlab chiqiladi.

➤ O'rta muddatli loyiha – bu bir haftadan bir oygacha ishlab chiqiladi.

➤ Uzoq muddatli loyiha – bir va bir necha oygacha ishlab chiqiladi.

Aniq fanni o'rganishda qisqa muddatli loyiha qo'llaniladi.

Uzoq muddatli loyihalarga diplom va kurs ishlari taalluqli bo'ladi.

O'quv loyihaviy faoliyatning bosqichlari

- *Tayyorgarlik bosqichi:* loyihaga kirishish, loyiha faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish – *auditoriya* ishi.
- *Loyihani bajarish bosqichi* – *auditoriyadan* tashqari ish.
- *Yakunlovchi bosqich:* loyiha taqdimoti, talabalar mahsuloti va loyiha faoliyatining baholanishi, loyiha faoliyati refleksiya – *auditoriya* ishi.

1-bosqich – muammoni izlash yoki shakllantirish. Muammo manbasi bo'lib quyidagilar bo'lishi mumkin:

- Ishlab chiqarishga sayohat va uning faoliyatini tahlili, yechilmagan muammolarni aniqlash;

- O'qituvchi tomonidan aniq ijtimoiy va ishlab chiqarish vaziyatlari bayoni;

- O'quv jarayonini takomillashtirishga oid aniq vazifalar (uslubiy va didaktik vositalar, qo'llanmalar, tavsiyalar, talabalarni mustaqil ishlashlari uchun materiallar, alohida savol va mavzular bo'yicha videofilmlarni ishlab chiqish).

Bu bosqichda o'qituvchini asosiy vazifasi – talabalarni muammoni anglab yetishga olib chiqish, uni yechishga bo'lgan motivatsiyani va o'quv loyihaning mahsulini – aniq natijani olishni yaratish hisoblanadi.

2-bosqich – ijodiy guruhlarni shakllantirish, juftlikda va guruhli sharoitda amalga oshiriladi.

Loyiha turiga qarab (ijodiy laboratoriyalar, ijodiy ustaxonalar, konstruktorlik birlashmalar).

3-bosqich – o'quv loyiha ustida ishlashni rejalashtirish:

- Axborot manbalari aniqlanadi;
- Axborot yig'ish va tahlil qilish yo'llari aniqlanadi;
- Natijalarni taqdim etish yo'llari (hisobot, aniq mahsulot) aniqlanadi;
- Mahsulotni baholash mezonlari aniqlanadi;
- Ijodiy guruh vazifalari aniqlanadi.

4-bosqich–axborotni izlash va yig'ish, bunda asosiy talab turli manbalardagi axborotlar (adabiyotlarni o'rganish, anketalar, intervyu, so'rovnomalar, kuzatish, ommaviy axborot vositalarini o'qish va tahlil qilish) hisoblanadi.

5-bosqich – axborot tahlili, loyihani ishlab chiqish uchun olingan materiallarning hamkoriy muhokamasi amalga oshiriladi.

6-bosqich – loyihani rasmiylashtirish va taqdim etish. Natijalarni rasmiylashtirish turlicha bo'ladi: yozma hisobot, amaliy tavsiyanomalar (kompyuter variantida), videofilm, texnik qurilmani maketini tayyorlash.

7-bosqich – natijalarini tahlil qilish va baholash. Bunda:

- Loyiha mualliflarining o'z faoliyatlari natijalarini o'zi tahlil qilishi;
- Loyiha sifatini o'qituvchi va boshqa talabalarni baholashi.

Loyiha ishi to'g'risida hisobotga tayyorgarlik bo'yicha yo'riqnoma:

1. Taklif va tavsiya etayotgan loyihani tatbiq etishni isbotlovchi, xulosalar (1 betdan ko'p bo'lmagan matn asosida) ifodalanadi.

2. Hal etmoqchi bo'lgan muammo (5-6 so'z bilan) asoslanadi.

3. Loyiha maqsadi: u nima uchun yaratilishi, oxirgi mahsulni qanday bo'lishi va u kimga qaratilganligi (1-3 taklif orqali) ko'rsatiladi.

4. Loyiha vazifalar (qisqa va bir ma'noli) ifodalanadi.

5. Loyihaning ish rejasi (jadval) bayon etiladi.

6. Vazifani yechimi, natijalarini va loyihada bajarilgan ishlar ko'rsatiladi.

7. Taklif etgan loyiha mahsulini tatbiq etish imkonini tasdiqlovchi xulosalar shakllantiriladi.

8. Bajarilgan ish bo'yicha foydalanilgan manbalar ro'yxati tarkiblashtiriladi.

9. Baholanadi:

- loyiha sifati;
- loyiha ustida ishlash jarayoni: ishning natijaviyligi, qiyinchiliklar va uni yengib o‘tish yo‘llari.

10. Ilovalar tarkiblashtiriladi: loyiha ishtirokchilarining anketalari va loyiha ishining ish materiallari kiritiladi.

Loyihani MS Power Pointda taqdimotga tayyorlash bo‘yicha yo‘riqnoma:

1. MS Power Pointda taqdimotga tayyorlash jarayoni quyidagilardan iborat:

- Taqdimot turini tanlash;
- Taqdimotni umumiy rasmiylashtirishni tanlash;
- Slaydlarni mazmunli tomonlarini tanlash;
- Yangi slaydlarni qo‘shish;
- Slaydlarning belgilashni tanlash;
- Zarur bo‘lganda slaydlarni rasmiylashtirishni o‘zgartirish;
- Slaydlarni namoyish etish vaqtida turli ovozli animatsiyalarni yaratish.

2. Slaydlarni texnik namoyish etish quyidagi tavsiflarga javob berishi kerak:

- Slaydlar miqdori (8-12).
- Slaydlarni mazmunli ko‘rsatkichlari:
 - Birinchi slayd: loyiha nomi, muallif familiyasi, № o‘quv guruhi, yaratilgan kundan iborat;
 - Oxirgi slayd axborot manbasiga bag‘ishlangan;
 - Boshqa slaydlar loyiha mazmunini ixtiyoriy shaklda aks ettiradi.
- Slaydlar o‘z-o‘zidan ishlash tartibida namoyish ettiriladi.

3. Taqdimotni rasmiylashtirish qoidasi:

- Agarda, matn og‘zaki bo‘lsa, quyidagicha bo‘lishi zarur:
 - Yuqori axborotli;
 - bog‘lovchili;
 - aniq va qisqa;
 - oddiy sintaktikli (...quyidagilarga e‘tibor bering, quyida taqdim etilayotgan... ro‘yxatlar kabi aylantiruvchi kirish so‘zlari kamroq bo‘lishi) – bularni barchasini ma‘ruzachini o‘zi gapirishi mumkin. Oddiy tuzilgan gaplar o‘rni bilan tanishtiradi va yozuvni kattaroq qilishga imkon beradi;
- asosan termin va ta‘riflarda, tushunarli, mantiqiy, aniq bo‘lishi

zarur. Ommaga taqdim etishdan oldin matn tekshirib chiqiladi.

➤ Ovoz tiniq bo'lishi kerak. Taqdimotni ovozli qilish kerak emas, bunda sharhlovchini ovozini eshitib bo'lmaydi. Eng yaxshisi ma'ruzachini jonli ovozi hisoblanadi.

➤ *Rasmlar* aniq va yetarlicha kattaroq bo'lishi zarur. Rasmlarni o'lchami katta qilinmaydi, sababi sifat yo'qotiladi.

➤ *Videotasmalar* taqdimot oynasini uch qismini egallashi zarur. Rasmlar namoyishli bo'lishi kerak. Bezaklar chalg'itishi mumkin.

➤ *Jadvallar* ajratuvchi ma'lumotlarni, xuddi shunday aniq, ularning tagiga yirik yozuvlardan foydalangan holda nomlanishi zarur.

Jadvallarni haddan ziyod ma'lumotlar bilan to'ldirish kerak emas! Jadvalga qancha ko'p ma'lumotlar kiritilsa, ularni ekrandan qabul qilish qiyin bo'ladi.

Taqdimot boshlashdan avval auditoriyada o'tirganlarga jadval va rasm nusxalaridan tarqatish zarur.

➤ *Chizmalar* bir bo'limdan boshqa bo'limga aniq va mantiqiy ravishda o'tishga moslashtirilishi kerak. O'tish chiziqlari ekranda yaxshi ko'rinishi tekshirib chiqiladi.

Baholash mezonlari va ko'rsatkichlari:

Guruhli loyihada quyidagilar baholanadi:

- Loyiha mahsuli - ma'lumotnoma;
- hisobot;
- loyiha taqdimoti;
- og'zaki taqdimot.

O'z- o'zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Loyihaviy ta'limning vujudga kelishi to'g'risida ma'lumot bering.
2. Loyihaviy ta'limning muhim belgilarini ayting.
3. Izlanuvchilik faoliyati xususiyatidagi o'quv loyihalarning turlarini sanab bering.
4. Qo'llash sohasiga bog'liq ravishda o'quv loyihalarni turlarini ayting.
5. O'quv fanlariga bog'liqlikda ishlab chiqiladigan loyiha turlarini ayting.
6. Davomiyligi, bajarish vaqti bo'yicha loyiha turlarini ayting.
7. O'quv loyihaviy faoliyatning bosqichlarining mazmunini aytib bering.

10-MAVZU. HAMKORLIKDA ISHLASH TEKNOLOGIYALARI.

Reja:

- 1. Komanda (jamoada)da ishlash texnologiyasining tuzilishi.**
- 2. Hamkorlikda ishlash shakllari: mohiyati va mazmuni.**
- 3. O‘yin texnologiyalarning bosqichlari. “Zigzag” texnologiyasi asosida o‘quv jarayonini tashkil etish.**

Tayanch ibora va atamalar: hamkorlikda o‘qitish, hamijodkorlik, noan’anaviy dars, kichik guruhlarda ishlash, didaktik o‘yin texnologiyalari, o‘yin turlari, ishbilarmonlik o‘yini, o‘zlashtirish darajalari, tanqidiy fikrlash, interfaol usul.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari pedagogik jarayonni takomillashtirish va uni o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirishga asoslangan. Bu texnologiyalar ijodkor shaxsni shakllantirishga yo‘naltirilgan ijodiy muhitni yaratish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda o‘qitish mashg‘ulotlarining asosiy jarayonlari:

- Hamkorlikda fikr almashish;
- Suhbat;
- Tahlil;
- Munozara;
- Muzokara;
- Amaliy vazifalar bajarish;
- Biror narsani qurish (yasash);
- Masalalar yechish;
- va boshqalar.

Hamkorlikda o‘qitish mashg‘ulotlarini tashkil qilishda: o‘qituvchi-sinf, o‘qituvchi-kichik guruh, o‘qituvchi-katta guruh, o‘qituvchi-o‘quvchi, o‘quvchi-o‘quvchi (juftlikda ishlash), kichik guruh-kichik guruh, kichik guruh-sinf va boshqa tashkiliy shakllar qo‘llaniladi.

Hamkorlikda o‘qitish – bu o‘qituvchining ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilar guruhi, yakka o‘quvchi hamda butun sinf bilan o‘zaro samarali hamkorlikni tashkil qilishi bilan birgalikda, o‘quvchilarning ham o‘zaro qo‘llab-quvvatlovchi hamkorligini amalga oshirishdagi

instruktaj va interfaol jarayonlarni ifodalovchi ommalashgan iboradir. O'quvchilar hamkorlikda akademik topshiriqlar ustida, kichik guruhlarda ishlashadi va o'zlariga hamda o'z guruhlaridagi o'rtoqlariga birgalikda yordam berishadi. Umuman, hamkorlikda o'qitish metodlari quyidagi beshta xususiyatga ega:

1. O'quvchilar birgalikda, umumiy topshiriq yoki o'qitilayotgan faoliyat ustida ishlashadi, bu guruhiy ish orqali yaxshi o'zlashtiriladi.

2. O'quvchilar 2-5 a'zodan iborat tarkibda kichik guruhlarda birgalikda ishlashadi.

3. O'quvchilar umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o'rganish faoliyatini amalga oshirish uchun guruh tomonidan ishlab chiqilgan hamda ijtimoiy qabul qilingan xulq-atvor mezonlariga rioya qilishadi.

4. O'quvchilar ijobiy va mustaqil bo'lishadi. Umumiy vazifalarning yechimini topishga erishish yoki o'rganish faoliyati bo'yicha ishlarni tashkil etish, o'quvchilarning bir-birlariga ko'maklashishlari talab etilishini hisobga olgan holda tuzilgan bo'ladi.

5. O'quvchilar o'z ishlari natijasiga yoki boshqacha aytganda, o'qishga, ta'lim olishga, shaxsan mas'uliyatli va javobgardirlar.

Hamkorlikda o'qitish nima uchun kerak:

Hamkorlikda o'qitish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

- O'quvchilarning o'rganish jarayonini boyitadi;
- O'quvchilarga ular o'rtasida taqsim qilinib, o'zlashtirilgan kognitiv axborotlar to'plamini beradi;
- O'quvchilarda materialni o'rganishga ishtiyoq uyg'otadi;
- O'quvchilarning o'z shaxsiy bilim va dunyoqarashlarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi;
- Axborotlarni ikki tomonlama almashish samaradorligini oshiradi;
- O'quvchilarga mustaqil hayotga tayyorlanishlari uchun zarur bilimlarni beradi;
- Turli xil madaniyat va ijtimoiy-iqtisodiy guruhlar o'rtasida ijobiy o'zaro munosabatlarni oldinga suradi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyalari amalga oshiriladigan ayrim noan'anaviy dars shakllarini keltiramiz:

Matbuot konferensiyasi darsi – dars mavzusini savol-javoblar orqali o‘zlashtirish mashqi.

Quvnoqlar va zukkolar klubi darsi – qiziqarli savollar va ularga javoblar topish orqali mustaqil fikrlashni o‘rgatish mashqi.

Guruhlarda ishlash darsi – o‘quvchilarning bir nechta guruhlariga bo‘linib vazifalar bajarishini tashkil etish orqali bilimlarni mustahkamlash mashqi.

O‘zaro o‘qitish darsi – o‘quvchilarning dars mazmuni bo‘yicha matnning ayrim abzatslari yoki shunga o‘xshash kichik bo‘lakchalarini bir-birlariga tushuntirishlarini tashkil etish orqali mavzuni o‘zlashtirish darsi.

Tanlov darsi – sinfdagi o‘quvchilarning bir yoki bir nechta mavzu bo‘yicha oldindan tayyorgarlik ko‘rgan holdagi tanlovini tashkil etish, g‘oliblarni aniqlash darsi.

O‘quvchilar olib boradigan dars – dars mavzusini o‘quvchilar tomonidan tushuntirib berilishini tashkil etish orqali o‘quvchilar faolligini oshirish mashqi.

Juftlikda ishlash (binar) dars – o‘quvchilarning juft bo‘lib, dars mavzusini birgalikda o‘zlashtirishi yoki bir-birining bilimlarini mustahkamlashi darsi. Bunda zarur bo‘lganda juftliklar dars davomida turlicha o‘zgartirilishi mumkin.

Dialog darsi – o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish va o‘z fikrlarini bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish maqsadida dars mavzusini o‘quvchilar bilan dialoglar tashkil etish orqali tushuntirish va mustahkamlash mashqlaridan iborat.

“Aylana bo‘ylab mashq” darsi – o‘quvchilarning navbatma-navbat ishtiroki asosida yangi mavzuni o‘zlashtirish yoki o‘tilgan darsni takrorlab, mustahkamlash mashqlaridan iborat.

Innovatsiyalar darsi – o‘quv fani sohasidagi yoki kollej hayotiga tegishli yangiliklarni joriy qilish, shuningdek, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatlari natijalarini amalda qo‘llash bo‘yicha taklif va loyihalar bilan tanishtirish darsi bo‘lib, o‘quvchilarning bilimlarini oshirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan samarali foydalanishning o‘ziga xos pedagogik, psixologik va uslubiy asoslari ishlab chiqilgan bo‘lib, ular quyidagilar:

- *tashkiliy-pedagogik asoslari* – o‘quv reja, dastur, dars mavzusi, DTS talablari va ularga muvofiq darajada o‘zlashtirilishi talab qilinadigan yangi bilim hajmi asosida o‘quv mashg‘uloti ishtirokchilarining hamkorlikda ishlashlari uchun shart-sharoit, imkoniyatlarni belgilash va amalga oshirish;
- *psixologik asoslari* – o‘quvchilarning psixologik va yosh xususiyatlarini hisobga olish, mashg‘ulotda har bir o‘quvchi uchun qulay psixologik muhit yaratish, erkin muloqotni sifatli uyushtirishda dars mavzusi, mazmuni, qo‘llanilayotgan tushunchalar, atamalar, ta’riflar, formulalar va boshqa shartlarning o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishini ta’minlash;
- *uslubiy asoslari* – mashg‘ulot uchun zarur vositalarni oldindan ishga tayyorlash, ularning talablar darajasida sifatli bo‘lishini ta’minlash. Muloqot usullari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil qilish va boshqalar.

Hamkorlikda o‘qitish samaradorligini ta’minlovchi omillar:

- ✓ o‘quvchilarning dars mazmuniga ijodiy yondashuvi;
- ✓ dars jarayonidagi axborotlarni tahlil va tanqid qilish, o‘z xulosalarini asoslash;
- ✓ bilimlarni yangi vaziyatlarda ijodiy qo‘llash;
- ✓ amaliy topshiriqlar bajarish uchun vaqtni ko‘proq ajratish;
- ✓ hamkorlikda o‘qiyotgan o‘quvchilarning bir-biriga muvaffaqiyatga erishishlari uchun ko‘maklashuvi va boshqalar.

Guruhlarda ishlash – bu o‘quv topshirig‘ini hamkorlikda bajarish uchun tashkil etilgan, o‘quv jarayonida kichik guruhlarda ishlashda (2 tadan – 8 tagacha ishtirokchi) faol rol o‘ynaydigan ishtirokchilarga qaratilgan ta’limni tashkil etish shaklidir. Bunda asosiysi topshiriq – natija emas, balki guruh ichidagi hamkorlik jarayonidir.

Guruhlarda ishlash qoidasi:

- ✓ Sherigingizni diqqat bilan tinglang;
- ✓ Guruh ishlarida o‘zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriqlarga javobgarlik bilan yondashing;
- ✓ Agar yordam kerak bo‘lsa, albatta murojaat qiling;
- ✓ Agar sizdan yordam so‘rashsa, albatta yordam bering;
- ✓ Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi shart.

Aniq tushunmog'imiz lozim:

- Boshqalarga o'rgatish orqali o'zimiz o'rganamiz!
- Biz bitta kemadamiz: yoki birgalikda suzib chiqamiz, yoki birgalikda cho'kib ketamiz.

Didaktik o'yin texnologiyalarining mazmuni

Didaktik o'yinlar texnologiyalari o'quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ular o'quvchi shaxsidagi ijodiy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish va rivojlantirishning amaliy yechimlarini aniqlash va amalga oshirishda katta ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlarning asosiy turlari: intellektual (aqliy) va harakatli hamda aralash o'yinlardan iborat. Bu o'yinlar ishtirokchilarda aqliy, jismoniy, axloqiy, psixologik, estetik, badiiy, tadbirkorlik, mehnat va boshqa ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim-tarbiya jarayonida asosan o'quvchilarda ta'lim olish motivlarini, ularning turli yo'nalishdagi qobiliyat va qiziqishlarini oshiradigan, biror kasbga moyilliklarini ko'rsatadigan didaktik o'yinlardan foydalaniladi. Didaktik o'yinlar nazariy, amaliy, jismoniy, rolli, ishchanlik va boshqa yo'nalishlar bo'yicha turlarga ajratiladi. Hozirda kompyuter vositasidagi didaktik o'yinlar alohida o'ringa ega bo'lib bormoqda. Didaktik o'yinlar o'quvchilarda tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o'lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, axloq-odob o'rgatish, nutq o'stirish, til o'rgatish, yangi bilimlar o'rgatish va boshqa faoliyat turlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'yinlarga ajratiladi. Didaktik o'yinlardan amalda foydalanish orqali boshqa usullar yordamida erishish qiyin bo'lgan ta'lim-tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish ko'zda tutiladi. Turli o'quv fanlariga oid didaktik o'yinlar mavjud bo'lib, ular shu fanlarni sifatli o'rgatish maqsadlariga xizmat qiladi. Umumiy o'yinlar nazariyasiga ko'ra, mavjud barcha o'yin turlarini tasniflashda ularni funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o'yinlarga ajratiladi. Bularning orasida didaktik o'yinlar ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish imkoniyatini berishi bilan alohida o'ringa ega. O'yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy faoliyat shakli hisoblanadi. Bu esa pedagog va psixolog olimlar tomonidan shu yosh davridagi o'yinlarning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini o'rganish va yanada oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borilishiga asos bo'ldi.

Natijada, oldingi asrning 60-yillari boshidan AQSHda, soʻngra boshqa gʻarb mamlakatlarida ishchanlik oʻyinlari qoʻllanila boshlandi. Ishchanlik oʻyinlari tadqiqotchilari bu usulni eng asosiy, samarali va tejamli taʼlim metodlaridan iborat deb taʼkidlanganlar. Didaktik oʻyinlarning yana bir turi – aqliy hujum usulini birinchi marta 1939-yilda A.F. Osborn qoʻllagan. Bu usulni gʻoyalarni banki deb ham nomlangan. U muammolarni yechishga asoslanadi:

- Muammoli vaziyat yaratish;
- Gʻoyalarni shakllantirish;
- Eng yaxshi gʻoyalarni tekshirish, baholash va tanlash.

Guruh ishtirokchilariga muammoni aniqlash va uni yechish boʻyicha iloji boricha koʻp, baʼzan, batamom kutilmagan gʻoyalarni berish uchun eng qulay sharoit yaratilishi aqliy hujum mashgʻuloti samaradorligini belgilaydi. Bunda pedagogning mahorati hamda oʻquvchilarning tayyorgarliklari qanchalik yuqori ekanligi asosiy omil hisoblanadi.

Didaktik oʻyin texnologiyalari asosida tashkil etiladigan dars mashgʻulotlari

Taʼlim jarayonida didaktik oʻyinli texnologiyalar didaktik oʻyinli dars shaklida qoʻllaniladi. Ushbu darslarda talabalarning bilim olish jarayoni oʻyin faoliyati orqali uygʻunlashtiriladi. Shu sababli talabalarning taʼlim olish faoliyati oʻyin faoliyati bilan uygʻunlashgan darslar didaktik oʻyinli darslar deb ataladi.

Inson hayotida oʻyin faoliyati orqali quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- oʻyin faoliyati orqali shaxsning oʻqishga, mehnatga boʻlgan qiziqishi ortadi;
- oʻyin davomida shaxsning muloqotga kirishishi yaʼni, kommunikativ – muloqot madaniyatini egallashga yordam beradi;
- shaxsning oʻz iqtidori, qiziqishi, bilimi va oʻzligini namoyon etishiga imkon yaratadi;
- hayotda va oʻyin jarayonida yuz beradigan turli qiyinchiliklarni yengishga va moʻljalni toʻgʻri olish koʻnikmalarini tarkib topishiga yordam beradi;
- oʻyin jarayonida ijtimoiy normalarga mos xulq-atvorni egallash, kamchiliklarga barham berish imkoniyati yaratiladi;
- shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirishga zamin tayyorlaydi;

– insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan qadriyatlar tizimi, ayniqsa ijtimoiy, ma’naviy-madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘rganishga e’tibor qaratiladi;

– o‘yin ishtirokchilarida ommaviy muloqot madaniyatini rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Didaktik o‘yinli mashg‘ulotlarni talabalarning bilim olishi va o‘yin faoliyatining uyg‘unligiga qarab: syujetli-rolli o‘yinlar, ijodiy o‘yinlar, ishbilarmonlar o‘yini, anjumanlar, o‘yin-mashqlarga ajratish mumkin.

O‘qituvchi-pedagog avval o‘quvchi-talabalarni individual (yakka tartibdagi), so‘ngra guruhli o‘yinlarga tayyorlashi va uni o‘tkazishi, o‘yin muvaffaqiyatli chiqqandan so‘ng esa, ularni ommaviy o‘yinlarga tayyorlashi lozim. Chunki talabalar didaktik o‘yinli mashg‘ulotlarda faol ishtirok etishlari uchun zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari, guruh jamoasi o‘rtasida hamkorlik hamda o‘zaro yordam vujudga kelishi lozim.

Didaktik o‘yinlarni amalda qo‘llash shart-sharoitlari

Didaktik o‘yinlarni tanlashda ishtirokchilarning yoshi, bilimi va tarbiyalanganlik darajasi hisobga olinadi. Har bir didaktik o‘yin mashg‘ulotlariga o‘ziga xos xavfsizlik talablari qo‘yiladi. Bu xavfsizlik talablariga to‘liq rioya qilinishi har bir tashkilotchining doimiy e’tiborida bo‘lishi lozim.

Bundan tashqari har bir didaktik o‘yin uchun sarflanadigan vaqt miqdorini to‘g‘ri belgilash va unga rioya qilishning o‘ziga xos asoslarini bilish va darsning maqsadiga muvofiq qo‘llash talab qilinadi.

Didaktik o‘yin turlarini tanlash mezonlari:

- *Ishtirokchilar tarkibi bo‘yicha* – o‘g‘il bolalar, qiz bolalar, o‘smirlar, katta yoshdagilar uchun o‘yinlar;

- *Ishtirokchilar soni bo‘yicha* – yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi, raqobatdosh komandalar, sinflararo va ommaviy o‘yinlar;

- *O‘yin jarayoni bo‘yicha* – fikrlash, o‘ylash, topag‘onlik, harakatlar, musobaqa va boshqalarga yo‘naltirilgan o‘yinlar;

• *Vaqt me'yori bo'yicha* – dars, mashg'ulot vaqtining reja bo'yicha ajratilgan qismi, o'yin maqsadiga erishguncha, g'olib yoki g'oliblar aniqlanguncha davom etadigan va boshqa o'yinlar.

Har bir didaktik o'yin jarayonida o'ziga xos vositalar turlari qo'llaniladi va mashg'ulot jarayonida ulardan to'g'ri, unumli va xavfsiz foydalanish lozim. Bu vositalarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Kanselyariya tovarlari – turli o'lchamlardagi oq va rangli qog'ozlar, skotch, flomasterlar, ruchka, qalam, chizg'ichlar, qaychi, yelim va boshqalar;

2. Texnika vositalari – proektor, mikrofon, kompyuter, videokamera, videomagnitofon, televizor va boshqalar;

3. O'quv asbob-uskunalari – o'quv laboratoriya va ustaxona jihozlari, o'lchov asboblari, o'quv uskunalari, moslama, mexanizm, model va boshqalar;

4. Mahalliy va tabiiy materiallardan tayyorlangan vositalar.

Didaktik o'yinlar tashkilotchilari ular uchun ishlatiladigan har bir material bilan ishlash, ulardan tegishli didaktik vositalarni tayyorlash hamda xavfsizlikni ta'minlash texnologiyalarini puxta bilishlari va rioya qilishlari lozim. Chunki didaktik vositalarning sifati, ko'zlangan maqsadga mosligi, qulayligi va ulardan to'g'ri foydalanish mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchi-pedagog didaktik o'yinli mashg'ulotlarni o'tkazishga qizg'in tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishda quyidagi didaktik talablarga rioya qilishi talab etiladi:

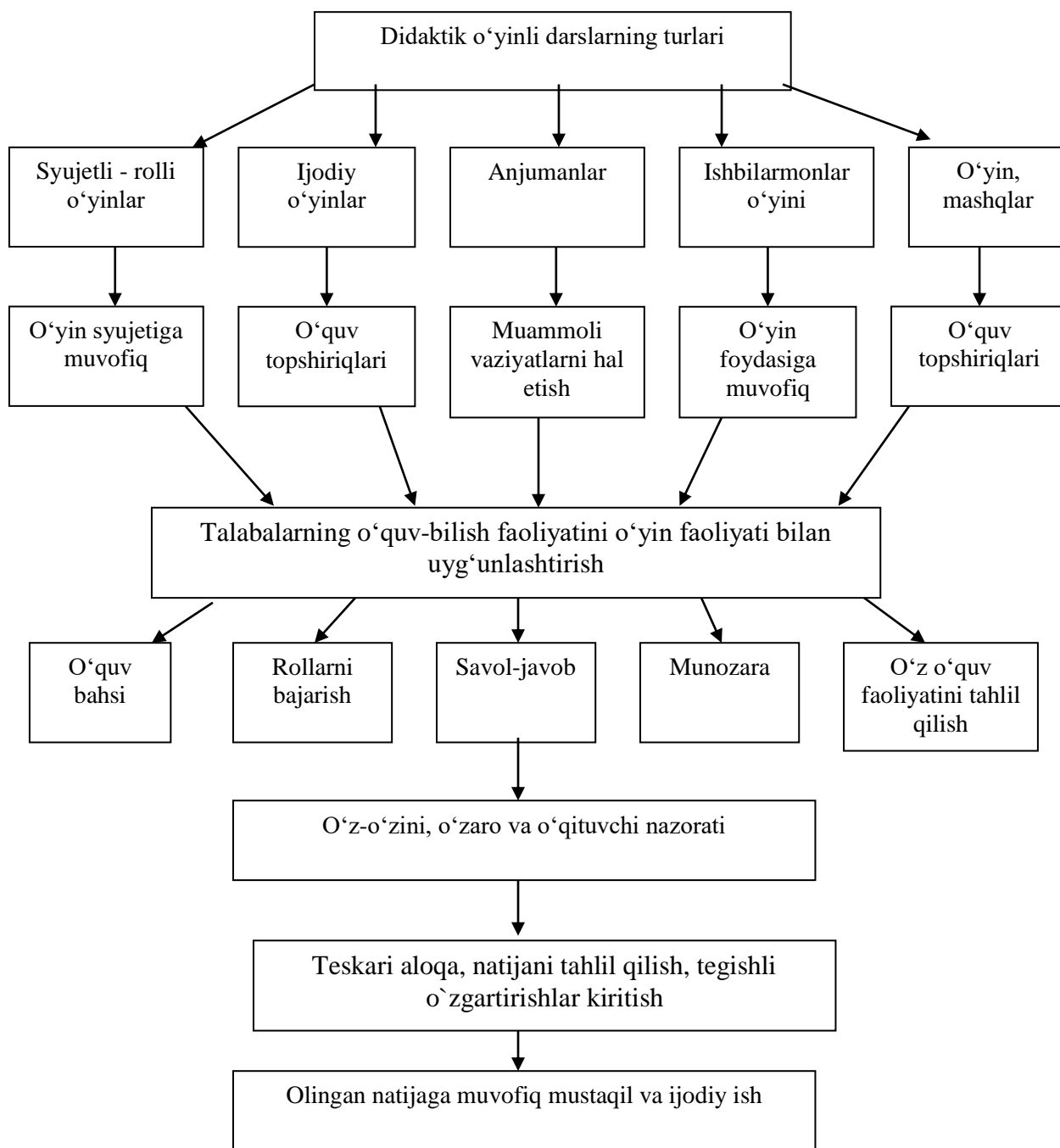
– didaktik o'yinli mashg'ulotlar dasturda qayd etilgan mavzularning ta'lim-tarbiyani rivojlantiruvchi maqsad hamda vazifalarini hal qilishga qaratilgan bo'lishi;

– jamiyatdagi va kundalik hayotdagi muhim muammolarga bag'ishlanib, ular o'yin davomida hal qilinishi;

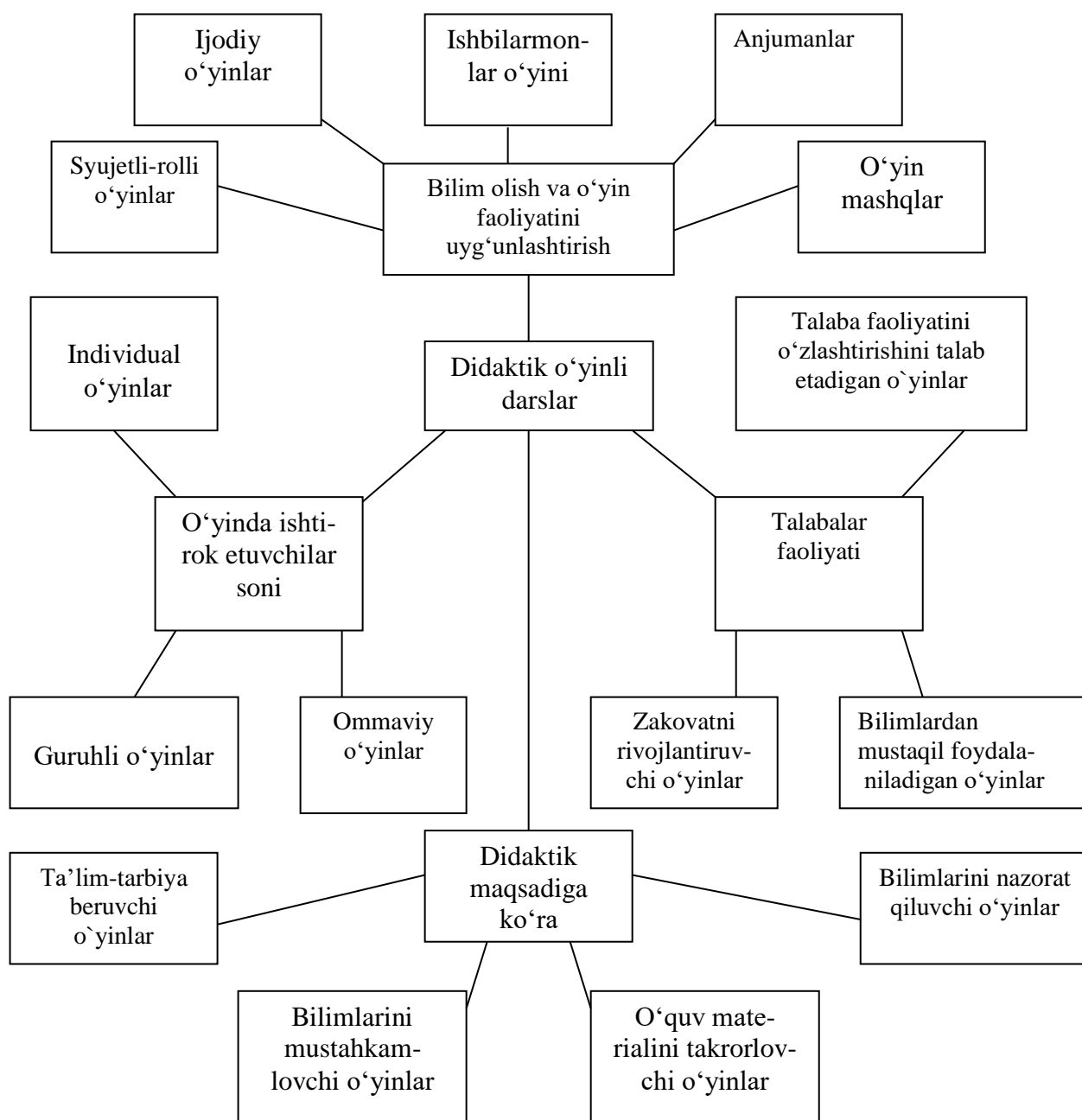
– barkamol shaxsni tarbiyalash tamoyillariga va sharqona odob-axloq normalariga mos kelishi;

– o'yin tuzilishi jihatidan mantiqiy ketma-ketlikda bo'lishi;

– mashg'ulotlar davomida didaktik tamoyillarga amal qilinishi va eng kam vaqt sarflanishiga erishishi kerak.

8-rasm. Didaktik o'yinli darslarning turlari.

9-rasm. O'yin turlari.

6-jadval

Didaktik o‘yinli mashg‘ulotlarning o‘ziga xos xususiyatlari

<i>Didaktik o‘yinli mashg‘ulotlar</i>	<i>Mavzu mazmuniga ko‘ra mazkur mashg‘ulotdan foydalanish</i>	<i>Mashg‘ulotlarning didaktik funksiyalari</i>	<i>Talabaning faoliyati</i>
Syujetli-rolli	Fanning turli sohalarida qo‘lga kiritilgan yutuqlarni yoritish, fanlararo bog‘lanishlarni amalga oshirish, tabiatdagi va kundalik hayotdagi muammolarni hal etish imkoniyati bo‘lganda	Kundalik hayotdagi ijtimoiy munosabatlarni, tabiat obyektlari va tabiiy hodisalar o‘rtasidagi aloqalar va bog‘lanishlarni adabiy-badiiy tarzda yoritish	Muayyan rollarni bajarish orqali bilim va ko‘nikmalarni egallash
Ijodiy o‘yin	Avval o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish imkoniyati bo‘lganda	Muammoli vaziyatlarni avval o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalarni ijodiy qo‘llash orqali hal etish	Ijodiyizlanish horqaliyangi mavzuni o‘zlashtiradi
Ishbilarmonlar o‘yini Auksion	Turli obyektlarga tavsif berish, ularni taqqoslash imkoniyati bo‘lganda	Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar asosida talabalar dunyoqarashini kengaytirish, kasbga yo‘naltirish	Auksionda ishtirok etish orqali yangi mavzuni o‘zlashtiradi
Anjuman	Fanning turli sohalariga oid bilimlar mujassamlashgan va qo‘lga kiritilgan yutuqlarni yoritish, fanlararo bog‘lanishlarni amalga oshirish imkoniyati bo‘lganda	Qo‘shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirish, ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash, yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, kasbga yo‘naltirish	«Olimlar» maqomini olib muayyan mavzularda izlanishlar olib boradi
Matbuot anjumani	Fanning turli sohalarini qamrab olgan, talabalarining avval o‘zlashtirgan bilimlaridan foydalanish lozim bo‘lganda	Qo‘shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirish, darslik, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash	«Olimlar» va «Muxbirlar» maqomini olib mavzuni o‘zlashtiradi

Quyida mutaxassislik fanlarini o'qitishda didaktik o'yinli mashg'ulotlardan ayrimlarini ko'rsatib o'tamiz.

Didaktik o'yinli mashg'ulotlar orasida anjuman mashg'ulotlari ham muhim o'rin tutadi. Anjuman mashg'ulotlari o'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini faollashtirishda, ilmiy dunyoqarashini kengaytirishda, qo'shimcha va mahalliy materiallar bilan tanishtirishda, ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikma va malakalarini orttirish, mustaqil hayotga ongli tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Anjuman mashg'ulotini o'tishdan avval mashg'ulot mavzusini, maqsad va vazifalarini belgilab, shu mavzuga oid qo'shimcha ilmiy, ilmiy-ommabop adabiyotlar ko'zdan kechiriladi. Mashg'ulotni o'tkazishdan bir hafta oldin mashg'ulot mavzusi e'lon qilinib, unga tayyorgarlik ko'rish uchun adabiyotlar tavsiya etiladi. Ushbu mashg'ulotda «Olimlar» rolini tanlash, mavzuni har tomonlama yoritish, ma'ruza tayyorlash talabalarning ixtiyorida bo'ladi.

Ilmiy anjuman mashg'ulotini quyidagicha o'tkazish tavsiya etiladi:

1. O'qituvchining kirish so'zi. Bunda o'qituvchi mashg'ulotning mavzusi, maqsadi va vazifalari, tegishli rollarni bajaruvchi «Olimlar» bilan talabalarni tanishtiradi.

2. Ilmiy ma'ruzalarni tinglash. «Olimlar» mavzu yuzasidan tayyorlagan ma'ruzalarini ko'rgazmali qurollar asosida bayon qiladilar.

3. Ma'ruzalar muhokamasi. Bunda «Olimlar» va guruhdagi boshqa talabalar o'rtasida mavzu yuzasidan bahs-munozara o'tkaziladi.

4. Ilmiy anjuman yakuni. O'qituvchi mavzu yuzasidan eng muhim tushuncha va g'oyalarni ta'kidlab, darsni yakunlaydi.

5. Talabalarni baholash. Mashg'ulotda faol ishtirok etgan talabalar rag'batlantiriladi va reyting tizimiga muvofiq baholanadi.

6. Uyga vazifa berish.

7. Mashg'ulotni umumiy yakunlash.

“Zig-zag” metodi. Bu metodda o'quvchilar 6-8 tadan bo'lgan guruhlariga ajratiladi. Dars materiallari ham alohida blok-modullarga ajratiladi. Har bir blok uchun topshiriqlar tuziladi va har qaysi guruhga bir blokdan tarqatiladi. Har bir guruh mazkur blok uchun ikkitadan

mutaxassis tayyorlaydi. Soʻngra har bir guruh yana ikkiga ajratiladi va mutaxassislar oʻzlari oʻzlashtirgan bilimlarini tartib bilan tushuntirib berishadi. «Zig-zag» metodi asosida oʻqitishni tashkil etishda aniq misollar orqali quyidagicha tushuntirish mumkin. Masalan, guruhda 32 ta oʻquvchi boʻlsa, 4 xil rangli kartochkalar yordamida 8 ta oʻquvchidan iborat bir xil rangli kartochkaga ega boʻlgan 4 ta “mutaxassislar tayyorlash” guruhiga ajratiladi. Bu guruhlar berilgan blokda topshiriqlarni bajarib boʻlgach, har biri 4 tadan rangli, lekin bir xil kartochkaga ega boʻlgan 8 ta guruhga ajratiladi. Mazkur guruhdagi mutaxassislar oʻzlari oʻzlashtirgan bilimlarni tartib bilan tushuntirib berishadi. Soʻngra mavzu yuzasidan munozara oʻtkaziladi. “Zig-zag” metodida har bir oʻquvchi boshqa oʻquvchi bergan maʼlumotni diqqat bilan eshitishi, kerakli maʼlumotlarni daftarga yozib borishi lozim. Dars yakunida oʻqituvchi test topshiriqlari yordamida oʻquvchilar bilimini baholaydi. “Zig-zag” metodini boshqa usulda ham tashkil etish mumkin. Buning uchun oʻquvchilar 4-5 kishidan iborat guruhlariga ajratiladi. Barcha guruhlariga bir xildagi topshiriqlar beriladi. Guruhlardagi oʻquvchilar topshiriqlarni boʻlishib olishadi. Har bir oʻquvchi oʻziga tegishli topshiriqni puxta oʻzlashtirishga harakat qiladi. Shundan soʻng guruhlar “Mutaxassislar uchrashuvi”da boʻlganidek qayta taqsimlanadi; mutaxassislar oʻzlariga tegishli oʻquv materiallarini tushuntirib berishadi. Mashgʻulot soʻngida oʻquvchilar bilimi test topshiriqlari yordamida baholanadi.

Oʻz-oʻzini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Hamkorlikda oʻqitish texnologiyalarining mazmuni nimadan iborat?
2. Hamkorlikda oʻqitish mashgʻulotlarining asosiy jarayonlarini aytib bering.
3. Hamkorlikda oʻqitish metodlari qanday xususiyatlarga ega?
4. Hamkorlikda oʻqitish qanday natijalarga erishish imkonini beradi?
5. Hamkorlikda oʻqitish samaradorligini taʼminlovchi omillarni aytib bering.
6. Didaktik oʻyin texnologiyalarining mazmuni nimadan iborat?
7. Didaktik oʻyin turlarini tanlash mezonlarini aytib bering.
8. Didaktik oʻyinli mashgʻulotlarning oʻziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

11-MAVZU. TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISHDA MONITORING VA BAHOLASH.

Reja:

1. Ta'lim jarayonini tashxislash va monitoring tushunchalari.
2. Ta'lim jarayonida monitoringning xususiyatlari.
3. Ta'lim jarayonlarini baholashning metod va uslublarini ishlab chiqish.

Tayanch ibora va atamalar: baholash, monitoring, nazorat, tekshirish, reyting.

Ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt bahs talab mavzu bo'lib kelgan. Chunki u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalariga, shuningdek, guruhdagi ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi.

Ta'lim jarayonida ta'lim samaradorligini natijalari DTSlariga muvofiqligini aniqlash va baholash kerak.

Nazariy va amaliy mashg'ulotlar jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri- nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi talabaning o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab berishi lozim.

Nazorat ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o'lchash tekshirish deb ham ataladi.

Tekshirish nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va talabalar o'rtasida teskari aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi, bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashni ta'minlashdir. Tekshirishning maqsadi nafaqat talabaning bilim darajasi, sifati, shuningdek, uning o'quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat.

Tekshirish tizimidagi birinchi bosqich ta'lim oluvchilarning bilim

darajasini dastlabki aniqlash hisoblanadi. Odatda, u o'quv yili boshida talabalar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Bilimlarni tekshirishning ikkinchi bosqichi har bir mavzularni o'zlashtirish jarayonidagi ma'lum bir muddatga rejalashtirilgan joriy baholashdir. Joriy baholash amaliy mashg'ulotda ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur baholashning asosiy vazifasi alohida olingan muayyan vaziyatni o'rganishdir.

Oraliq baholash bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirishning uchinchi murakkab bosqichi sanalib, talabalarning o'quv materialini muayyan bob yoki bo'limlari bo'yicha o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shaklidir. Oraliq baholash og'zaki yoki yozma shaklda o'tkazilishi mumkin. Uni o'qituvchi maxsus belgilangan reja asosida oyida, har ikki oyda o'tkazadi. Yangi mavzuni o'rganish bilan birga talabalar avval o'zlashtirilganlarini takrorlaydilar. Oraliq baholash bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi.

Tekshirishni tashkil etishda to'rtinchi bosqich ta'lim oluvchilarning ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini yakuniy tekshirish va hisobga olishdir. O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir semestr oxirida o'tkaziladi.

Talabalarning o'zlashtirish natijalarini hisobga olishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:

1) o'quv dasturi asosida mavzu va bo'limni o'rganishda talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish;

2) har bir yakunlangan mavzu bo'yicha talabalarning faoliyati to'g'risida xulosa chiqarish;

3) talabalarning mavjud bilimlariga aniq, batafsil ma'lumot (tavsif) berish uchun ularning bir necha o'quv yilidagi statistik o'zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish.

Demak, o'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Hozirgi davrda oliy ta'lim tizimida talabalar bilimini baholashning reyting tizimi joriy etilgan. «Reyting» so'zi (inglizcha) baho, individual koeffitsient degan ma'noni anglatadi. Reyting tizimini kiritishning maqsadi va vazifalari quyidagi natijalarga erishish uchun

shart-sharoit yaratishdan iborat:

- talabalar tomonidan Davlat ta’lim standartlari talablarining o‘zlashtirilishi;

- bilimlarni baholashning xolisligi va uzluksizligini ta’minlash;

- talabalardagi bilish faoliyatining faollashuvi, ularda o‘qishda yutuqlarga erishishga intilishni shakllantirish, ta’limga musobaqa hissini kiritish, mustaqil ishga muntazam jalb qilish;

- ta’lim jarayonidagi yutuqlar bo‘yicha talabalar o‘rnini aniqlash bilan o‘quv faoliyati natijalarini muvofiqlashtirish, ularni o‘qishdagi yutuqlari uchun rag‘batlantirish;

- o‘qitish natijalarining taqqoslanishini ta’minlash.

Talabalar bilimni baholashning bunday reyting tizimi quyidagi afzalliklarga ega bo‘ladi:

- talabalarining o‘qishdagi yutuqlari bo‘yicha yaxshiroq tabaqalash maqsadida ko‘p balli mezonga ega ekanligi;

- baholashning bunday ko‘p balli bo‘lishi talabaning o‘z faoliyatini samarali bo‘lishiga qiziqtirishi;

- talabaning faolligini oshirish, uning mustaqil faoliyatini to‘g‘ri boshqarilishi;

- baholash jarayonida amaliy mashg‘ulot mazmunidan va murakkablik darajasidan kelib chiqib ballarning mashg‘ulot soatlariga qarab taqsimlanishi;

- har bir talabaga qo‘yilgan ballar orqali talaba o‘z ishining natijasini baholay olishi;

- o‘qitish davridagi barcha predmetlar bo‘yicha og‘zaki, yozma va test nazoratlarining eng zarur majburiy sonini o‘rnatilishi;

- oliy ta’lim muassasasining reyting tizimlari ma’lum bosqich chegarasida o‘qitish natijalarining taqqoslanish imkonini ta’minlashi va boshqalar.

Ta’limning vazifasi talabalar bilimni tekshirishda aniq ko‘rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda talabalarining o‘tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlarni bilib olishlariga imkon tug‘iladi. Chunki guruhdagi boshqa talabalar javob berayotgan talabaning fikrlarini diqqat bilan tinglashadi va avval egallangan bilimlarni mustahkamlab, ularni qo‘shimcha ma’lumotlar bilan boyitishadi. O‘rtoqlarining javoblariga qo‘shimcha qilishga yoki bilmay qolgan

savollarga javob berishga shaylanish orqali o'rganilgan mavzuni aniqlashtirishga harakat qiladi.

Nazoratning tarbiyaviy ahamiyati shundan iboratki, talabalar tekshirishga tayyor bo'lish uchun mashg'ulotlarga o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar.

Shuningdek, tekshirish va baholash talabani o'z bilimlari va qobiliyatlarini o'zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O'zidagi kamchiliklarni ko'ra olishga va uni tugatish yo'llarini izlashga ko'maklashadi. Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirish hamda his-tuyg'ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu o'z-o'zidan nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi sanaladi.

Ta'lim olganlikni tashxis etish. Tashxis – bu didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash sanaladi. Tashxisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas. O'quvchilar bilimni tashxislash orqali erishilgan natijalar va ta'lim olganlik darajasi o'rtasida farq aniqlanadi. Didaktik tashxisning maqsadi o'quv jarayonida kechadigan barcha jihatlarni uning mahsuli bilan bog'liq holda, o'z vaqtida aniqlash, baholash va tahlil qilishdan iborat. Ta'limni baholash yoki tekshirish faqat natijalarni qayd etadi, biroq ularning kelib chiqishini izohlamaydi. Tashxis natijalarini ularga erishish yo'llari va vositalari, usullari bilan aloqadorlikda baholaydi, ta'lim samarasini ta'minlovchi jarayon va bosqichlarini aniqlaydi. Tashxis quyidagi nazorat shakllarini o'z ichiga oladi: O'quvchilarning BKMni nazorat qilish, baholash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi.

Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olishning vazifalari. O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari. Ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri – nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab berishi lozim.

Nazorat (ta'lim jarayonida) ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi.

Aniqlash va o'lchash tekshirish deb ham ataladi. Tekshirish – nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida teskari aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi, bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashni ta'minlashdir. Tekshirishning maqsadi nafaqat o'quvchining bilim darajasi, sifati, shuningdek, uning o'quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat. Tekshirish bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. O'quvchilarning bilim darajasini oldindan aniqlash. Odatda, u o'quv yili boshida o'quvchilar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o'quv yilining o'rtasida yangi bo'lim (kurs)ni o'rganishga kirishilganda ham o'tkazilishi mumkin va o'rinli.

2. Har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi joriy tekshirishdir. Joriy tekshirish ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi alohida olingan muayyan vaziyatni o'rganishdir. Bunday tekshirish shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv materiali mazmuni, murakkabligi, o'quvchilarning yoshi va tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik sharoitlarga muvofiq belgilanadi.

3. Oraliq tekshirish bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish. O'quvchilarning o'quv materialining muayyan bob yoki bo'limlari bo'yicha o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli. Yangi mavzuni o'rganish bilan birga o'quvchilar avval o'zlashtirilganlarni takrorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarning mustahkamlik darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Tashxisning boshqa shakl va metodlari bilan birga qo'llanilsagina ushbu tekshirish kutilgan samarani beradi. Nazorat, Ma'lumotlarni tahlil qilish, Tekshirish, Dinamika, Baholash, Statistik ma'lumotlarni to'plash va ularni tahlil qilish; Voqelikning keyingi rivojini taxmin qilish, Rivojlanish an'analarini aniqlash - Tashxislashning asosiy tarkibiy qismlaridir.

4. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha davriy tekshirish. Uning maqsadi – kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'zlashtirish sifatini tashxislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi – tizimlashtirish va umumlashtirish.

5. O'quvchilarning ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini yakuniy tekshirish va hisobga olish. O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir chorak va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. U olingan baholarni qo'shib, o'rtacha arifmetik ballni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo'lmasligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqichda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda mavjud bilim darajasi (sifati)ni tashxislashdir. Nazorat, shuningdek, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholash va tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi. O'zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va hokazolar baho ko'rinishida qayd etiladi. O'quvchining o'zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo'ladi. Bunda o'quvchilar ishining ham sifat, ham miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinadi. Miqdor ko'rsatkichlari ko'proq ballar yoki foizlarda, sifat ko'rsatkichlari esa a'lo, yaxshi, qoniqarli va hokazo baholovchi fikrlar yordamida qayd etiladi. Har bir baholovchi fikrga oldindan kelishilgan (belgilangan) ma'lum ball, ko'rsatkich (masalan, o'rin – 1, 2, 3, 4 va hokazo) tayinlanadi. Bahoni amalda egallangan BKM bilan davlat ta'lim standartiga ko'ra o'zlashtirilishi belgilangan BKM umumiy hajmi o'rtasidagi nisbat sifatida tushunish zarur. Hisobga olish ta'limning muayyan davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirish, xulosalash demakdir.

O'quvchilarning o'zlashtirish natijalarini hisobga olishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim: 1) o'quv dasturi asosida mavzu va bo'limni o'rganishda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama nazorat qilish; 2) har bir yakunlangan mavzu bo'yicha o'quvchilarning faoliyati to'g'risida xulosa chiqarish; 3) o'rtacha arifmetik ma'lumotlarga tayanibgina o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholamaslik; 4) o'quvchilarning mavjud bilimlariga aniq,

batafsil ma'lumot (tavsif) berish uchun ularning bir necha o'quv yilidagi statistik o'zlashtirish ma'lumotlarga asoslanib tahlil etish.

Nazorat qilishning asosiy vazifasi o'quvchilarning BKM darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi va o'qituvchining o'quv metod hamda usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish vazifasi o'quv materiallarini o'rganishning maqbul yo'llarini topish bilan bog'liqdir. O'qitish vazifasi o'quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarni bilish olishlariga imkon tug'iladi. Nazoratning tarbiyaviy vazifasi shundan iboratki, o'quvchilar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtdan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar. Baho – o'quvchilarga ularning ta'lim olishi, bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan ijodiy yondashishini rag'batlantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish vositasi. Tekshirish va baholash o'quvchining o'z bilimlari va qobiliyatlarini o'zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. O'zidagi kamchiliklarni ko'ra olishga va uni tugatish yo'llarini izlashga ko'maklashadi. Lekin o'quvchining bilimini baholashda o'qituvchi nohaqlikka yo'l qo'ysa, o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida ziddiyat kelib chiqadi. Uy vazifalarining esa haddan ziyod ko'p bo'lishi ham o'quvchilarning yuzaki dars tayyorlashiga olib keladi. Agar nazorat o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirish hamda his-tuyg'ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu o'z-o'zidan nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi sanaladi.

O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.

Pedagogikada o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va tashxislash tamoyillari aniqlangan. Ular: xolislik (obyektivlik), tizimlilik va oshkoralik.

Xolislik (obyektivlik) tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni mazmunining ilmiy asoslanganligi, pedagogning barcha ta'lim oluvchilarga do'stona munosabati hamda bilim,

ko'nikma, malakalarni baholashdan aniq maqsadning ko'zlanganligi kabi talablardan iborat.

Tizimlilik nazorat ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida – bilimlarning o'zlashtirilishi ularni boshlang'ich idrok etishdan to amalda qo'llashgacha bo'lgan davrlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lishini anglatadi. Bu tamoyil barcha ta'lim oluvchini uning ta'lim muassasasida bo'lgan birinchi kunlaridan boshlab so'nggi kunlarigacha muntazam ravishda tashxisga jalb etilishini ifodalaydi. Ta'lim oluvchining bilimi, ko'nikma va malakalarini ishonchli tekshirish uchun nazoratni muayyan vaqt oraliqlarida muntazam o'tkazib borish talab etiladi.

Oshkoralik barcha ta'lim oluvchilarni aynan bir xil mezonlar bo'yicha ochiq sinovdan o'tkazishni anglatadi. Tashxis jarayonida belgilanadigan har bir o'quvchining reytingi oshkora xarakter kasb etadi. Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qilish va motivatsiyalashni talab etadi.

O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari.

Har bir fan bo'yicha o'quvchining o'quv faoliyatini nazorat qilish va baholash chorak yoki yarim yillik davomida muntazam ravishda olib boriladi va quyidagi nazorat turlari orqali baholanadi:

- 1) joriy nazorat (JN);
- 2) oraliq nazorat (ON);
- 3) yakuniy nazorat (YaN).

JN o'quvchilarning o'quv dasturida belgilangan mavzular bo'yicha BKMni aniqlash, baholash shakli; u o'qituvchi tomonidan o'tkaziladi, o'quvchilarga mavzu bo'yicha kundalik ballar qo'yiladi.

ON o'quvchilar tomonidan fanning muayyan bob yoki bo'limlari bo'yicha o'zlashtirilgan BKMni aniqlash, baholash shakli; uni o'qituvchi o'quv jadvali asosida o'quv materialining o'ziga xos xususiyatini inobatga olgan holda tashkil etadi.

YaN choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo'linadi; u og'zaki, yozma, test va amaliy topshiriqlar shaklida bo'ladi. Nazoratning turi o'quv ishini tashkil etish shakliga bog'liq. O'qituvchi mavzudan kelib chiqib, nazoratning quyidagi shakllaridan foydalanadi:

1) nazoratning ommaviy (frontal) shakliga ko'ra o'qituvchi o'quvchilarga materialning ma'lum bir hajmi bo'yicha savol beradi, o'quvchilar unga qisqacha javob qaytaradilar. Bu kabi so'rash ko'pchilik o'quvchini bir vaqtning o'zida nazorat qilishni ta'minlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni o'quvchilarning bilim darajasini har tomonlama aniqlash uchun qo'llab bo'lmaydi;

2) nazoratning guruhli shakliga ko'ra o'quvchilarning ma'lum bir qismi nazorat qilinadi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilar guruhiga vazifa beriladi va uni guruh muayyan vaqt oralig'ida bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa o'quvchilar ham ishtirok etishlari mumkin.

3) nazoratning individual shaklidan har bir o'quvchining bilim. ko'nikma va malakalari darajasini mukammal tashxislash uchun foydalaniladi. Nazoratning bu shaklida, odatda o'quvchilar javob berish uchun sinf yozuv taxtasi oldiga chaqiriladi.

4) nazoratning uyg'unlashtirilgan (kombinatsiyalangan) shakli individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratdan yirik hajmli mavzularni bir vaqtning o'zida barcha o'quvchilardan so'rash maqsadida foydalaniladi, har bir o'quvchiga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda bir necha o'quvchini tekshirish imkoniyati yuzaga keladi.

5) o'z-o'zini nazorat qilish ta'lim jarayonida ichki qaytar aloqani yuzaga keltirishga xizmat qiladi va psixologik mezonlarga asoslanadi. Uning samaradorligi o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq bo'ladi.

O'quvchilarning faoliyatini nazorat qilish metodlari quyidagilar: og'zaki tekshirish, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.

Og'zaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholashning ancha keng tarqalgan an'anaviy usullaridan biridir. Tekshirish chog'ida o'qituvchi o'quvchilarga o'rganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savol-javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim hollarda suhbat usuli deb ham ataladi. Og'zaki tekshirishda o'qituvchi o'rganilayotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni har biridan o'quvchilarga savollar beradi. Biroq, o'quvchilarning nutqini o'stirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega bo'lishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga tushirishni talab qilish mumkin. Keng

tarqalganligi va samarali ekanligiga qaramay og‘zaki tekshirish ayrim kamchiliklarga ham ega. Chunonchi, uni qo‘llash jarayonida: nisbatan ko‘p mehnat sarflanadi; dars mobaynida 3-4 nafar o‘quvchiningina bilimni tekshirish mumkin.

Yozma tekshirish. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri bo‘lib, ularning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Unga ko‘ra o‘qituvchi alohida mavzu yoki o‘quv dasturining ma‘lum bo‘limini o‘tib bo‘lganidan so‘ng o‘quvchilarning bilimlarini nazorat qilish va baholashni tashkil etadi. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va boshqalar yordamida olib boriladi. Ushbu jarayonda o‘qituvchining bajarilgan ish bilan tanishib chiqishi, uning sifatini tekshirishi uchun ko‘p mehnat va vaqt sarflanadi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida bevosita aloqaning yo‘qligi sababli uning fikrlashini kuzatish imkoni bo‘lmaydi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish. Amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning to‘g‘riligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat bo‘ladi. Tekshirishning bu shaklidan o‘quvchilarning tabiiy fanlar bo‘yicha bilimlarini hisobga olishda keng foydalaniladi.

Uy vazifalarini tekshirish. O‘quvchilarning o‘zlashtirishini nazorat qilish uchun ular tomonidan uyga berilgan vazifalarning bajarishlarini tekshirish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish o‘qituvchiga o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabatini, o‘rganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Shkalalash – aniq jarayonlarni raqamlar tizimi yordamida modellashtirish. Uning turli uslublari sifat tavsiflarini miqdoriy o‘zgarishlarga aylantirishga yordam beradi.

Test – aniq maqsad asosida muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi. Pedagogik amaliyotda testning bir qator afzalliklari ko‘zga tashlanadi. Ular quyidagilardir: 1) nazorat uchun vaqtning kam sarflanishi; 2) nazariy va amaliy bilim darajasini obyektiv sharoitda aniqlash imkonining mavjudligi; 3) bir vaqtda ko‘p sonli o‘quvchilar bilan nazoratni tashkil etish mumkinligi; 4) bilim natijalarining o‘qituvchi tomonidan qisqa muddatda tekshirilishi; 5) barcha o‘quvchilarga bir

xil murakkablikdagi savollar berilib, ular uchun bir xil sharoitning yaratilishi. O‘quvchilar bilimni baholashning besh balli tizimining eskirganligi, zamon talablariga javob bera olmaganini uni reyting tizimi asosida baholash uslubi bilan almashtirishni taqozo etdi. Reyting (inglizcha “baholash”, “tartibga keltirish”) muayyan hodisani oldindan belgilangan shkala bo‘yicha baholash. Reyting tizimi o‘quvchilarning bilim sifatini nazorat qilish turi, metodi va shakli sifatida e’tirof etilib, uning yordamida o‘quvchilarning o‘quv fanlari bo‘yicha ta’lim standartida belgilangan barcha talablar bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilimlari sifati baholanadi. Reyting nazoratda o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini nazorat qilishning yuqorida keltirilgan metodlari bilan birga test usulidan ham samarali foydalanilmoqda. Test so‘rovidan nafaqat o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari darajasini aniqlash, balki 1993-yildan boshlab O‘zbekiston Respublikasida abituriyentlarni oliy o‘quv yurtlariga tanlov asosida qabul qilish jarayonida ham samarali foydalanib kelinmoqda. Reyting tizimi yana bir qator afzalliklarga ega. Masalan: baholash tizimi imkoniyatlarini kengaytirish; o‘quvchi bilimni obyektiv aniqlash; ta’limni standartlashtirish imkoniyatini ta’minlash; DTSda ko‘zda tutilib, o‘quv dasturiga kirgan majburiy ixtiyoriy BKMni to‘la o‘zlashtirilishini ta’minlash; o‘quvchilarda mustaqil bilim olish, erkin fikr yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish; o‘quvchilarda bilimlarni ixtiyoriy o‘zlashtirish, kamchiliklarni bartaraf etish uchun mustaqil ishlash imkoniyati yaratiladi.

O‘quvchilarning BKMni baholash mezonlari. O‘quvchilarning BKMni baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalari, shuningdek, guruhdagi o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi. Baholash mezonlarini ishlab chiqishda o‘quvchilarning og‘zaki javob berishlari, ko‘nikma va malakalariga alohida alohida yondashiladi. O‘quvchilarning BKM darajasi quyidagi mezonlarga muvofiq baholanadi:

“5” baho (85-100 ball) qo‘yiladi, agar: a) o‘quvchi materialni to‘liq o‘zlashtirib olgan bo‘lsa; b) o‘rganilgan mavzu bo‘yicha asosiy ma’lumotlarning mohiyatini ochib bera olsa; d) egallangan bilimlarni amalda qo‘llay olsa; e) o‘rganilgan mavzuni bayon qilishda, yozma ishlarda xatolarga qo‘l qo‘ymasdan, ma’lumotlarni tushuntirib bera olsa qo‘yiladi.

“4” baho (71-84 ball) qo‘yiladi, agar: a) o‘quvchi o‘rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa; b) o‘qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bera olsa; d) egallangan bilimlarni amaliyotda qo‘llay olsa; e) og‘zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo‘l qo‘ymasdan, o‘qituvchining qo‘shimcha savollari bilan xatolarini to‘g‘rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo‘lmagan xatoga yo‘l qo‘yilsa.

“3” baho (55-70 ball) qo‘yiladi, agar: a) o‘quvchi o‘rganilgan mavzuni o‘zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirish berishda o‘qituvchining aniqlashtiruvchi savollariga ehtiyoj sezsa; b) savollarning mantiqiy tuzilishini o‘zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa; d) yozma ishda xatolari bor bo‘lsa.

“2” baho (0-54 ball) qo‘yiladi, agar: o‘quvchi o‘rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega bo‘lsa-da, biroq, uni o‘zlashtirmasa, yozma ishda qo‘pol xatolarga yo‘l qo‘ysa.

Pedagogik faoliyatni mashg‘ulotning maqsad va vazifalarini belgilash sohasidagi kompetentligini shakllanish darajasini quyidagi mezonlar bo‘yicha baholanishi mumkin:

- o‘qituvchi dars mavzusini va maqsadini ajratadi.
- maqsadlar talaba uchun tushunarli shaklda ifodalaniladi.
- talabalar oldiga qo‘yilgan maqsadlar ijobiy motivatsiyani ifodalash va o‘quv faoliyatga qiziqishi o‘sishi uchun xizmat qiladi.
- talabalar oldiga qo‘yilgan maqsadlar yakka va guruhiy faoliyatlarni ifodalashga imkon beradi.
- talabalarning oldida turgan maqsadlar ularga olingan natijalar sifatini mustaqil baholay olish imkonini beradi.
- o‘qituvchi tomonidan belgilangan vazifalar darsning asosiy maqsadni egallashga imkon beradigan oraliq natijalarni o‘zida aks ettirib, maqsadni aniqlashtiradi.
- darsning boshlang‘ich bosqichida o‘qituvchi darsda kelajakda samarali ishlash uchun talablar yaratishga yo‘naltirilgan maqsad va vazifalarni belgilaydi (ish makonini tashkillashtirish, tahsil oluvchilar e‘tiborini kelgusi o‘quv faoliyatiga, o‘quv predmetiga va dars mavzusiga jalb qilish va h.k.).
- so‘rovning maqsad va vazifalari ta‘limiy xarakterga ega bo‘lib, ular pedagog tomonidan ifoda etadigan predmet materialiga muvofiq keladi.
- o‘qituvchi tomonidan belgilangan maqsad va vazifalar tahsil

oluvchilarning ijobiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, shaxsdagi ijtimoiy muhim sifatlarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quv bilishga oid kompetentligini shakllanish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholanishi mumkin:

– o'qituvchi talabalarga amaliyotda egallaydigan bilimlarni ishlatish imkoniyatlarini namoyish qiladi.

– o'qituvchi talabalarni o'qitilayotgan o'quv predmeti va dars mavzusiga qiziqishini shakllantirishga yo'naltiradigan usullar va metodlarni bilishini namoyish etadi.

– o'qituvchi o'quv maqsad va vazifalarni belgilash, shakli va metodlarini tanlash va h.k. jarayonida talabalarning o'quv faoliyatni shakllantirishdagi qiziqishi va talablari haqidagi bilimidan foydalanadi.

– o'qituvchi pedagogik baholashdan talabalarning o'quv faolligini va o'quv motivatsiyasini oshirish metodi sifatida foydalanadi.

– o'qituvchi turli mashg'ulotlarida talabalar o'zlarining yutuqlarini his eta oladigan tarzda ishlatishni rejalashtiradi.

– o'qituvchi talabalarga o'tilayotgan mavzu doirasida vazifalarni mustaqil belgilash va ularni yechish uchun imkon beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarni faoliyatning axborot olishga oid kompetentligini shakllanish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholanishi mumkin:

– o'qituvchi konspekt yozish jarayonida o'qitilayotgan o'quv predmeti bo'yicha bilimlarini ifoda etadi.

– o'qituvchi o'qitilayotgan o'quv predmeti bo'yicha turli manbalarga (darsliklar, o'quv va metodik qo'llanmalar, multimedia qo'llanmalar, zamonaviy ta'limga oid elektron hujjatlar va boshq.) yaxshi tayanadi, to'g'ri keladigan manbalardan foydalanishi mumkin.

– o'quv predmeti bo'yicha asosiy materialning yozma ishi mazmunini ifoda etayotganda o'qituvchi o'qitilayotgan o'quv predmeti bo'yicha yangi mavzu bilan o'tgan mavzu hamda keyingi mavzular orasidagi aloqalarini ochib beradi.

– o'qituvchi o'zining o'quv predmeti bilan dasturdagi boshqa o'quv predmetlari bilan aloqasini, nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat orasidagi ifoydalanadigan aloqalarini ko'radi va ochib beradi.

– o'qituvchi o'quv materialini taxsil oluvchilarga didaktik prinsiplar bilan muvofiq tushunarli tarzda ifoda etadi.

O'qituvchining kasbiy kompetentligi ta'lim berish metodlarida, ya'ni zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarni inobatga olgan holda mashg'ulotlarni olib borishida aks etadi. Mazkur kompetentlikni rivojlanish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

- o'qituvchi zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalana olishini namoyish etadi.

- ma'ruzada ko'rsatilgan metodlar o'rganilayotgan o'quv predmetida belgilangan maqsad va vazifalar mazmuniga, dars mavzusiga, talab va mavzuni o'zlashtirish uchun sarflanadigan vaqt me'yorlariga muvofiq bo'ladi.

- o'qituvchi turli axborot resurslari va dasturlaridan: o'quv uslubiy majmualar, kompyuter va multimediali texnologiyalar, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalana olish qobiliyatini namoyish etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning global hamda dasturlar ishlab chiqish sohasidagi kompetentligini shakllantirish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

- ma'ruzada keltirilgan metodlar talabalarning yosh va individual xususiyatlariga muvofiq tanlanadi.

- pedagog ishni turli talabalardagi o'quv materialini o'zlashtirish darajasi haqida axborot olish imkonini beradigan qilib rejalashtiradi.

- pedagog o'zlashtirishi qiyin bo'lgan talabalarga ta'lim metodlari bilan ishlashni namoyish etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv bilishga oid, kommunikativ, ta'lim dasturlarini ishlab chiqishi, meyoriy hujjatlardan foydalana olishi, metodik va didaktik materiallarni ishlab chiqish sohasidagi kompetentligini shakllantirish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

- pedagog darsga tayyorlanish jarayonida o'quv predmeti bo'yicha o'quv faoliyat natijalari va mazmunini aniqlovchi asosiy me'yoriy hujjatlarning talablarini inobatga oladi: Davlat ta'lim standarti, ta'lim dasturlari, o'qitilayotgan o'quv predmeti bo'yicha asosiy darsliklar va o'quv-metodik majmualar mazmuni, O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim vazirligi tomonidan ruxsat va tavsiya etilgan o'quv predmeti bo'yicha asosiy o'quv dasturlar, o'quv-metodik majmualar, metodik va didaktik materiallari va h.k.lar.

- dars konspekti tahsil oluvchilarning o'quv materialini o'zlash-

tirish tempi(tezligi)ni inobatga olib tuziladi.

- dars konspekti o‘qitilayotgan o‘quv predmeti va dasturi doirasida o‘quv materialini bosqichma-bosqich o‘zlashtirishni inobatga olinib tuziladi.

- o‘qituvchi yanada yuqori natijalarga erishish munosabati bilan mavjud didaktik va metodik materiallarga o‘zgarishlar kiritishni bilishini namoyish etadi.

- o‘qituvchi o‘quv predmeti bo‘yicha mustaqil yaratgan dasturiy, metodik yoki didaktik materiallardan foydalanadi.

Pedagogik vaziyatlarda qarorlar qabul qilishni bilish kompetentligini shakllanish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

- pedagog o‘zi tomonidan taklif etilayotgan qarorlarni asoslashni bilishini namoyish etadi.

- yozma ishda aks etuvchi pedagogik qarorlar asoslanganlik va maqsadga muvofiqligi bilan ajralib turadi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy faoliyatga oid hamda tashkilotchilikka oid kompetentligini shakllantirish darajasini quyidagi mezonlar asosida baholash mumkin:

- o‘qituvchi darsning har bir bosqichida talabalarning tuzilmaviy va tashkiliy faoliyatidagi maqsad va vazifalarni belgilaydi.

- o‘qituvchi belgilangan maqsad va vazifalarni yechishga yo‘naltilgan talabalarning individual va birgalikdagi faoliyatini tashkil etuvchi metodlarni qo‘llaydi.

- o‘qituvchi darsda intizomni ushlab turuvchi ishchi atmosferani vujudga keltiruvchi metodlar va usullardan foydalana olishini namoyish etadi.

- o‘qituvchi tahsil oluvchilar bilan sheriklik munosabatini o‘rnatishni, ular bilan suhbat qurishni namoyish etadi.

- o‘qituvchi talabalarni mustaqil fikrlashga chorlovchi metodlardan foydalanadi.

- o‘qituvchi talabalarning o‘zlashtirgan bilimlar tizimiga yangi materialni biriktira olishini namoyish etadi.

- o‘qituvchi talabalarni o‘quv masalalari (kitoblar, kompyuter va multimedia qo‘llanmalar, raqamli ta’lim resurslari va boshq.)ni hal qilish jarayonida zaruriy qo‘shimcha axborotlarni izlash uchun yo‘l-yo‘riqlarni ko‘rsata olishini namoyish etadi.

- o‘qituvchi talabalarning bergan javoblarini baholash asosidagi

aniq mezonlarni ifodalay oladi.

– o‘qituvchi talabalarga ularning javoblarini baholashning qaysi mezonlar asosida ishlab chiqayotganligini ko‘rsatadi.

– o‘qituvchi pedagogik baholash, o‘zaro baholashni va talabalarining o‘zini o‘zi baholash metodlarni mujassamlashtira oladi. Bunda o‘qituvchi talabalarning o‘quv faoliyatidagi o‘zini o‘zi baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi metodlardan foydalanadi.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan ixtisoslik fanlari bo‘yicha va pedagogik faoliyatni baholash mezonlarini adekvat, haqqoniy hamda odilona tanlanishi bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini nechog‘li to‘g‘ri shakllanganligini ko‘rsatib beradi.

O‘z- o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. Ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlari nimalardan iborat?
2. Nazorat nima?
3. Tekshirish deganda nimani tushunasiz?
4. Nazoratning tarbiyaviy ahamiyati nimadan iborat?
5. Reyting tizimini kiritishning maqsadi va vazifalari qanday natijalarga erishish uchun shart-sharoit yaratib beradi?
6. Nekshirish va baholash talabaning o‘z bilimlari va qobiliyatlarini o‘zi mustaqil aniqlashiga qanday yordam beradi?

12-mavzu. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish.

Reja:

1. Kompetensiya va kompetentlik tushunchalari.
2. Kasbiy kompetentlikning shakllanish bosqichlari.
3. Ijtimoiy va kasbiy malakalarni oshirish strategiyalari va texnikalari.

Tayanch ibora va atamalar: kompetensiya, kasbiy kompetentlik, ijtimoiy kompetentlik, shaxsiy kompetentlik, texnologik kompetentlik, ekstremal kompetentlik, psixologik kompetentlik, metodik kompetentlik, informatsion kompetentlik, kreativ kompetentlik, innovatsion kompetentlik, kommunikativ kompetentlik.

Bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o‘rin egallagan kuchli raqobatgabaridoshli bo‘lib, har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo‘sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o‘zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur?

Ayni o‘rinda shu va shunga yondosh g‘oyalar yuzasidan so‘z yuritiladi. **“Kompetentlik”** tushunchasi ta‘lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli “kompetentlik - noan‘anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma‘lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma‘lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi. **Inglizcha “competence”** tushunchasi lug‘aviy jihatdan bevosita **“qobiliyat”** ma‘nosini ifodalaydi. Mazmunan esa “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va

iqtidorni namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi.

Kasbiy kompetentlik. Kasbiy kompetentlik sifatleri.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar-ning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishidir.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

- murakkab jarayonlarda;
- noaniqvazifalarnibajarishda;
- bir-biriga zid ma’lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo‘la olishda.

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

- o‘z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi.

Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar

Ijtimoiy kompetentlik

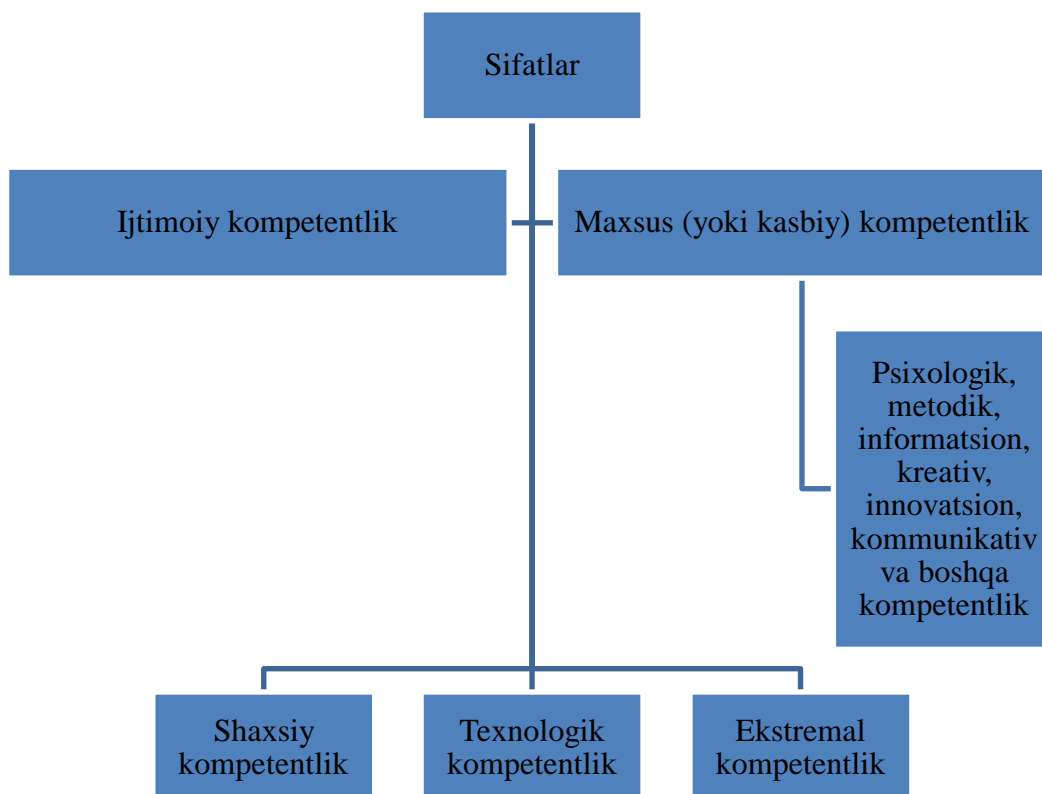
Shaxsiy kompetentlik

Texnologik kompetentlik

Maxsus (yoki kasbiy) kompetentlik

Ektremal kompetentlik

Psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion, kommunikativ va boshqa kompetentlik

10-rasm. Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar

Quyida kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatning mohiyati qisqacha yoritiladi.

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda subyektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Ular o‘zida quyidagi mazmuni ifodalaydi:

a) psixologik kompetentlik – pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

b) metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish,

metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llash;

d) informatsion kompetentlik – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o'rinli, samarali foydalanish;

e) kreativ kompetentlik – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondoshish, o'zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

f) innovatsion kompetentlik – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish;

g) kommunikativ kompetentlik – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish.

h) shaxsiy kompetentlik – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

i) texnologik kompetentlik – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

j) ekstremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

Pedagogga xos kasbiy kompetentlikning tarkibiy asoslari.

Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Bunday tadqiqotlar sirasiga A.K. Markova va B. Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin. O'z tadqiqotlarida A.K. Markova pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligi aytiladi

- Maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish)
- Shaxsiy kompetentlik (o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini

namoyon etish)

- Individual kompetentlik (o‘z-o‘zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish)
- Ijtimoiy kompetentlik (qo‘shimcha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish)

O‘zbekistonda pedagogning kasbiy kompetentligi, uning o‘ziga xos jihatlari o‘rganilgan bo‘lib, ular orasida B.Nazarova tomonidan olib borilgan tadqiqot o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra pedagogga xos kasbiy kompetentlik negizida quyidagi tarkibiy asoslar tashkil etadi:

- Maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish);
- Ijtimoiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni hamkorlikda tashkil etish, ijtimoiy mas’ullik);
- Autokompetentlik (o‘z-o‘zini kasbiy rivojlantirish);
- Ekstremal kasbiy kompetentlik (kutilmagan vaziyatlarda ishlay olish).

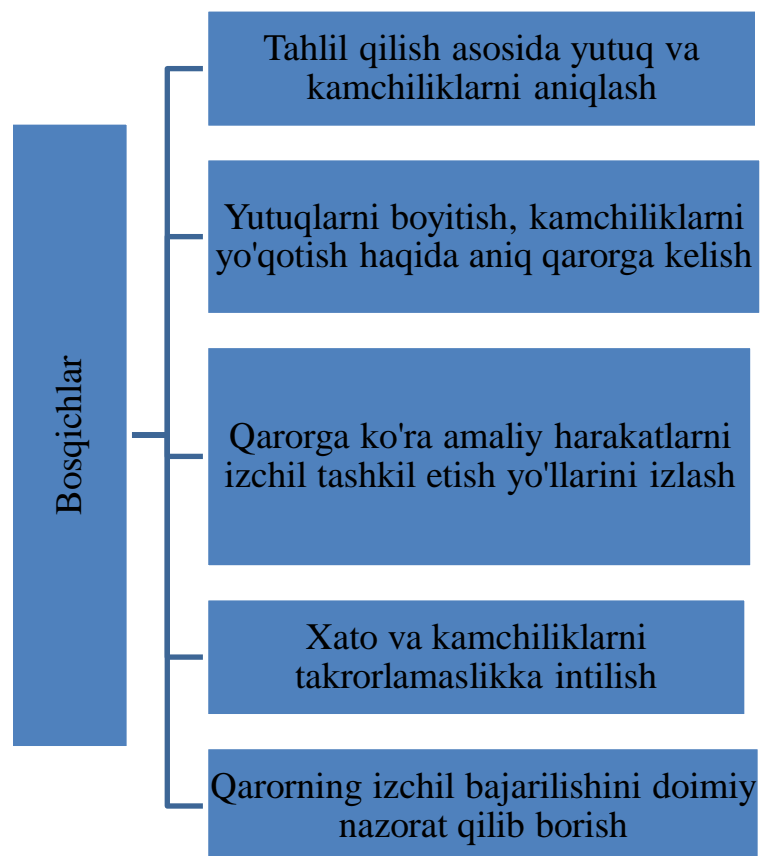
Kasbiy-pedagogik kompetentlikka ega bo‘lishda o‘z ustida ishlash, o‘z-o‘zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari o‘zini-o‘zi tahlil qilish va o‘zini-o‘zi baholash orqali aniqlanadi.

O‘z ustida ishlash quyidagilarda ko‘rinadi:

- Kasbiy BKMni takomillashtirib borish;
- faoliyatga tanqidiy va ijodiy yondashish;
- kasbiy va ijodiy hamkorlikka erishish;
- ishchanlik qobiliyatini rivojlantirish;
- salbiy odatlarni bartaraf etib borish;

Pedagogning o‘z ustida ishlashi bir necha bosqichda kechadi.

Ular:

11-rasm. Pedagogning o‘z ustida ishlash bosqichlari

Pedagogning mutaxassis sifatida:

- aniq maqsad, intilish asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish;
- pedagogik jarayon samaradorligini, o‘zining ishchanlik faolligini oshirish;
- izchil ravishda yangilanib borayotgan pedagogik bilimlarni o‘zlashtirish;
- ilg‘or texnologiya, metod hamda vositalardan xabardor bo‘lish;
- faoliyatiga fan-texnikaning so‘nggi yangiliklarini samarali tatbiq etish;
- kasbiy ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish;
- salbiy pedagogik nizolarning oldini olish, bartaraf etish choralarini izlash yo‘lida olib boradigan amaliy harakati uning o‘z ustida ishlashini ifodalaydi.

Pedagoglarning o‘z ustilarida izchil, samarali ishlashlarida faoliyatga loyihali yondasha olishlari qo‘l keladi. Ularning loyihali yondashuv asosida quyidagi modelni shakllantira olishlari maqsadga

muvofiqdir. Modelda o‘z ustida ishlash bosqichlari va har bir bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar qayd etiladi. Har bir bosqich uchun belgilangan vazifalarning samarali hal etilishi navbatdagi bosqichga o‘tish imkonini beradi. Ma’lum bosqich vazifalari hal etilgach, pedagog bu holatni alohida bandda qayd etadi (7-jadval):

Pedagogning o‘z ustida ishlash modeli

Bosqichlar	Ularda amalga oshiriladigan ishlar	Qaydlar

Pedagogning kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishida o‘zini-o‘zi tahlil qila olishi ham ahamiyatli sanaladi.

O‘zini-o‘zi tahlil qilish pedagog tomonidan kasbiy faoliyatda tashkil etayotgan o‘z amaliy harakatlari mohiyatining o‘rganilishidir. O‘zini-o‘zi tahlil qilish orqali pedagog o‘zini o‘zi obyektiv baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Zero, pedagoglarning kasbiy kompetentlik sifatlariga ega bo‘lishida ularning o‘z-o‘zini baholash malakalariga egaligi ham muhimdir.

O‘zini-o‘zi baholash (O‘O‘B) – shaxsning o‘z-o‘zini tahlil qilishi orqali o‘ziga baho berishi. O‘zini-o‘zi baholash subyekt uchun shaxsiy imkoniyatlarini hisob-kitob qilish, o‘ziga obyektiv baho berish, o‘zidan qoniqishni ta’minlaydi.

O‘z-o‘zini baholash shaxsning qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashishi zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin shaxsni bunga bevosita tayyorlash mumkin. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi pedagogning ham o‘zini-o‘zi samarali baholay olishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zini-o‘zi samarali baholash omillari:

1. O‘zini tushunish (o‘zi haqida aniq ma’lumotlarga ega bo‘lish).
2. Shaxs sifatida o‘z qadr-qimmatini anglash (o‘zi to‘g‘risidagi ijobiy ma’lumotlarni to‘plash).
3. O‘zini-o‘zi nazorat qilish (o‘zi to‘g‘risidagi shaxsiy fikrning atrofdagilar tomonidan unga berilayotgan bahoga mos kelishi).

O‘z-o‘zini baholash darajasi shaxsning o‘z-o‘zidan qoniqishi yoki

qoniqmasligini belgilab beradi. Bunda o‘z-o‘zini baholash ko‘rsatkichlari shaxs imkoniyatlariga mos kelishi lozim. O‘zini o‘zi oshirib yoki pasaytirib ko‘rsatish o‘z-o‘zini baholash ko‘rsatkichlarining noto‘g‘ri bo‘lishiga olib keladi.

Ko‘plab manbalarda shaxs tomonidan o‘z-o‘zini baholash quyidagi formula asosida aniqlanishi ko‘rsatilgan:

$O'O'B = \text{yutuqlar} / \text{o'zini yuqori baholashga intilish}$ $(\text{yoki } O'O'B = YU / O'YUBI)$

Formulaga ko‘ra, qandaydir yutuqqa erishgach, shaxs tomonidan o‘zini-o‘zi yuqori baholash (yutuqlar hissasini oshirish) yoki o‘ziga nisbatan qo‘yayotgan talablarni pasaytirish ro‘y beradi.

O‘O‘Bda xolislikka erishishla quyidagi formula ham qo‘l keladi:

$$O'O'B = \text{yutuqlar} / \text{o'z-o'zini rivojlantirish vazifari} (\text{yoki } O'O'B = YU / O'O'RV)$$

Ushbu formula bilan ishlashda pedagog quyidagi o‘zini-o‘zi baholash modeliga tayanib ish ko‘rishi mumkin (8-jadval):

O‘ZINI-O‘ZI baholash modeli

<i>N^o</i>	<i>Mavjud yutuqlar</i>	<i>O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari</i>

Ushbu model asosida o‘z-o‘zini baholash nihoyatda oson kechadi. Bordi-yu, erishilgan yutuqlar soni o‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalariga nisbatan ko‘p (1dan katta) bo‘lsa, u holda, pedagog yuqori darajada kasbiy kompetentlikni namoyon etadi. Bordi-yu, yutuqlar va belgilangan o‘zini-o‘zi rivojlantirish vazifalari o‘zaro (1ga) teng bo‘lsa, u holda u o‘zida o‘rta darajadagi kasbiy kompetentlikni ifodalaydi. Agarda, yutuqlar soni belgilangan rivojlantirish vazifalaridan kam (1dan kichik yoki 0ga teng) bo‘lsa, u holda, pedagogning kasbiy kompetentlik darajasi past hisoblanadi va bu holat pedagogdan o‘z kasbiy kompetentligini rivojlantirishga jiddiy e‘tibor berishini talab qiladi.

Formulada “o‘zini o‘zi rivojlantirish vazifalari” jumlasini qo‘llanilgan ekan, eng avvalo, o‘zini o‘zi rivojlantirish nima ekanligini tushunib olish lozim.

O‘z-o‘zini rivojlantirish – shaxsning o‘zida kasbiy tajriba, malaka va mahoratni takomillashtirish yo‘lida aniq maqsad va puxta o‘ylangan vazifalar asosida mustaqil ravishda amaliy harakatlarni tashkil etishidir.

Bir qator tadqiqotlarda mutaxassis, shu jumladan, pedagogning o‘z-o‘zini rivojlantirishida “Individual rivojlanish dasturi” qo‘l kelishi aytiladi.

Individual rivojlanish dasturi (IRD) – har bir shaxs yoki mutaxassisning o‘zida ma’lum sifat, BKM, kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish ehtiyojlari asosida ishlab chiqilgan shaxsiy-amaliy xarakterdagi dastur.

Ushbu dasturda kasbiy faoliyatni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan BKM hamda kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish muddatlari belgilanadi.

Har qanday mutaxassis kabi pedagog ham o‘zi uchun shaxsiy-amaliy xarakterga ega “Individual rivojlanish dasturi”ni ishlab chiqarish uchun, u asosida pedagogik faoliyatni yo‘lga qo‘yishi zarur.

Pedagogning individual rivojlanish dasturi – mutaxassis sifatida pedagogning individual ravishda o‘zida u yoki bu kasbiy-pedagogik sifat, bilim, ko‘nikma, malakalar, kasbiy kompetentlik sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish ehtiyojlariga tayangan holda ishlab chiqqan shaxsiy-amaliy xarakterdagi dasturi.

Pedagog tomonidan ishlab chiqiladigan “Individual rivojlanish dasturi” quyidagi tarkibiy elementlardan tarkib topadi:

- 1) pedagogik bilimlar;
- 2) psixologik bilimlar;
- 3) mutaxassislik bilimlari;
- 4) didaktik malakalar;
- 5) tarbiyaviy ishlarni tashkil etish malakalari;
- 6) ruhiyatning kasbiy ahamiyatga ega xususiyatlari va shaxsiy sifatlar;
- 7) o‘z-o‘zini rivojlantirish maqsadlari;
- 8) o‘z-o‘zini rivojlantirish uchun topshiriqlar

Quyida pedagogning “Individual rivojlantirish dasturi”ning namunasi keltiriladi (9-jadval):

Bilim, malaka va shaxsiy sifatlar	Mavjud daraja	Istiqbol vazifalar
Pedagogik bilimlar		
Psixologik bilimlar		
Mutaxassislik bilimlari		
Didaktik malakalar: bilishga ond (gnostik) loyihalash ijodiy-amaliy (konstruktiv) tadqiqotchilik muloqotga kirishuvchanlik (kommunikativ) tashkilotchilni izchillikni ta'minlovchi (protsessual) texnik-texnologik malakalar		
Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish malakalari: bilishga ond (gnostik) loyihalash malakalari ijodiy-amaliy (konstruktiv) tadqiqotchilik muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) tashkilotchilik izchillikni ta'minlovchi (protsessual)		
Ruhiyatnng kasbiy ahamiyatga ega xususiyatlari va shaxsiy sifatlar; pedagogik fikrlash tizimlilik moslashuvchanlik mobillik ijodkorlik hozirjavoblik hissny rivojlanganlik pedagogik refleksiya		
O'z-o'zini rivojlantirish maqsadlari		
O'z-o'zini rivojlantirish uchun topshiriqlar		

Pedagogning kasbiy jihatdan rivojlanish darajasini yana quyidagi shkala yordamida ham aniqlash mumkin (10-jadval).

Kasbiy rivojlanish shkalasi

№	Kasbiy kompetentlik sifatlari	Shkala ko'rsatkichlari									
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1. Ijtimoiy kompetentlik											
1	ijtimoiy tashkiloglar va subyektlar bilan o'zaro munosabatda bo'la olish ko'nikma malakalariga egalik										
2	kasbiy muloqot va xatti-harakat uslublarini o'zlashtira olganlik										
2. Shaxsiy kompetentlik											
3	doimiy ravishda kasbiy o'sishga erishish va kasbiy malakani oshirib borish										
4	kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olish										
3. Maxsus kompetentlik											
5	mustaqil ravishda kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish										
6	odatiy kasbiy-pedagogik vazifalarni to'g'rn halqilish va o'z mehnatining natijalarini real baholash malakasiga egalik										
7	mutaxassisligi										

	bo'yicha yangi bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirib borish qobiliyatiga egalik										
4. Texnologik kompetentlik											
8	kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyatiga egalik										
9	zamonaviy didaktik vositalar (texnik vositalar, o'quv qurollari)dan foydalanish malakasiga egalik										
5. Ekstremal kompetentlik											
10	favqulotda holatlarda (tabiiy ofatlar sodir bo'lganda, texnologik jarayon ishdan chiqqanida) oqilona qaror qabul qilish to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik										
11	muammoli vaziyatlarda (pedagogik ziddiyatlar yuzaga kelganda) oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik										

Bir qator, xususan, A.K. Markova hamda B. Nazarovalarning tadqiqotlarida pedagogik kompetentlikning tarkibiy asoslari qayd etib o‘tilgan. Pedagogning kasbiy kompetensiyasi pedagogik (o‘quv va tarbiya) jarayonni samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishini ta’minlaydi. Kasbiy kompetensiyaga ega bo‘lish uchun pedagog o‘z-o‘zini izchil rivojlantirib borishga e’tiborni qaratishi zarur. O‘z-o‘zini rivojlantirishda pedagogga “Individual rivojlanish dasturi” qo‘l keladi. Zero, ushbu dasturda pedagogda mavjud bo‘lgan kompetentlik sifatлари va rivojlantirish zarur bo‘lgan sifat, BKMni aniq, xolis ifodalash mumkin.

O‘z-o‘zini tekshirish uchun savol va topshiriqlar:

1. “Kompetentlik”ning ma’nosi nimadan iborat?
2. Kasbiy kompetentlik tushunchasiga ta’rif bering.
3. Pedagogga xos kasbiy kompetentlikning tarkibiy asoslarini aytib bering.
4. Shaxsning o‘z ustida ishlashi nimalarda ko‘rinadi?
5. Individual rivojlanish dasturi (IRD) nima uchun kerak?
6. “Individual rivojlanish dasturi”ning tarkibiy elementlari nimalardan tarkib topadi?
7. Pedagogning kasbiy jihatdan rivojlanish darajasini qanday shkala yordamida aniqlash mumkin?
8. Qaysi olimlarning tadqiqot ishlarida pedagogik kompetentlikning tarkibiy asoslari yoritib berilgan?

Glossariy

D

Davlat va jamiyat – Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ta‘lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlar tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafolatlovchi subyektlari.

Dars – 1) uzluksiz ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta‘limning asosiy shakli; 2) o‘quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli, mantiqiy tugallangan, yaxlit o‘quv-tarbiyaviy jarayonning aniq vaqt bilan cheklangan qismi.

Dars-auksion – mashg‘ulotlar auksion tarzda o‘tkaziladigan dars.

Dars jadvali – o‘quv rejasiga ko‘ra o‘quv haftasining har bir kunida sinflar bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ketma-ketligini belgilovchi hujjat.

Dars tahlili – o‘quv mashg‘ulotini bir butun yaxlit holda yoki muayyan bo‘laklarga bo‘lib baholash.

Darslik – muayyan fanga doir bilim asoslarini ma‘lum tartibda bayon etadigan va yuqori ma‘naviy-g‘oyaviy, ilmiy uslubiy saviyada yozilgan o‘quvchilar va talabalar uchun mo‘ljallangan o‘quv adabiyotining asosiy va yetakchi turi.

Darslik yoki manba (kitob) bilan ishlash – materialni og‘zaki bayon qilish metodlaridan biri. Bu metod Oliy ta‘lim muassasalari amaliyotida muhim o‘rin tutadi.

Darsni jihozlash – o‘tiladigan dars mavzusiga ko‘ra o‘quv-didaktik materiallar, qo‘llanma, multimedia, o‘quv vositalari kabilarni tanlash va tartibga keltirish.

Dastur – o‘quv faoliyatini amalga oshirish rejasi va ushbu faoliyatning mazmunini ifodalovchi meyoriy hujjat.

Dasturlashtirilgan ta‘lim – materialni (qismlarga bo‘lib) qadam-baqadam, har bir qismning o‘zlashtirilganligini nazorat qilgan holda o‘rganish texnologiyasi.

Dasturli ma‘ruza-maslahat – talabalarni muammo muhokamasiga faol ishtirok etishiga undaydigan ma‘ruza turi.

Dasturli ta‘lim – tadrijiy ketma-ketlikda joylashgan sertarmoq o‘quv materiali qismlaridan tashkil topgan o‘rgatuvchi dasturlar yordamida o‘qitish texnologiyasi.

Dasturli ma'ruza-maslahat – talabalarni muammo muhokamasiga faol ishtirok etishiga undaydigan ma'ruza turi.

Didaktik material – o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishga yo'naltirilgan maxsus o'quv materiallari.

Didaktik material – ko'rgazmali o'quv qo'llanmalarning maxsus turlari.

Didaktika – 1) pedagogikaning ta'lim nazariyasi bilan shug'ullanadigan tarmog'i; 2) ta'lim nazariyasi.

J

Joriy nazorat – o'rganilayotgan mavzularni o'quvchi talabalar tomonidan qanday o'zlashtirayotganini muntazam ravishda dars jarayonida nazorat qilishdan iborat usuli.

K

Kasbga yo'naltirish tizimi turli davlat va ijtimoiy tashkilotlar, muassasa, maktablar, shuningdek, oilaning tashkiliy va boshqariluvchan faoliyati bo'lib, u jamiyat manfaatlari va ta'lim oluvchilarning shaxsiy qiziqishlariga ko'ra kasbiy va ijtimoiy o'z-o'zini aniqlash jarayonidir.

Kasbiy yo'nalish motivatsiya sohasidagi xohish-mayillarga ko'ra aniqlanadigan kasbiy faoliyat motivatsiyasining integral tavsifnomasi bo'lib, shaxs qiziqishlari munosabatlari va maqsadga qaratilgan intilishlaridan iborat yo'nalishdir.

Kasbiy mahorat – ta'lim jarayonida pedagogik strategiya, strategik maqsad va vazifalarni to'g'ri belgilash, qarorlar qabul qilish, ta'lim jarayonini loyihalashtirish, innovatsion pedagogik faoliyatni tashkil etish, ta'limni boshqarish jarayoniga tizimli yondashuvlarni loyihalash texnologiyalarini joriy etish hamda boshqaruv usullari, metodlari va tamoyillaridan samarali foydalanishdan iborat kasbiy texnika darajasi.

Kasbiy motivatsiya – kasbga tegishli vazifalarni bajarish va kasb tanlashni belgilovchi, atrof, borliq omillari, kasbga yo'naltirishga oid faoliyat ta'sirida shakllanuvchi mayl.

Kasbiy tajriba – avlodlarning ijtimoiy tajribasini o'zlashtirish va ularni boshqaruv amaliyotida qo'llashni ta'minlab beruvchi tushunchalar tizimi bo'lib, rahbarning o'z faoliyati davomida fan-texnika yangiligiga, ilg'or tajribalarga tayanish hamda mazkur tajribalar asosida o'zining ko'nikma va malakalarini shakllantirib borishi bilan bir qatorda jamoa faoliyatini boshqarish tajribasi.

Kasbiy tayyorgarlik – ta’lim oluvchilarning muayyan ish yoki ishlar majmuini bajarish uchun zarur malakalarni jadal egallash maqsadini nazarda tutadigan pedagogik jarayon.

Kasbiy tarbiya – inson kasbiy madaniyatiga oid strategiya, usul, malaka, kasbiy-shaxsiy sifatlarni shakllantirish jarayoni.

Kasbiy ta’lim – muayyan sohaga oid ish faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga yo’naltirilgan ta’lim.

Kasbiy o’z-o’zini aniqlash – shaxs fikrining tanlangan, o’zlashtirilgan yoki bajarilgan mehnat faoliyatida ifodalanishi.

Kasb-hunar kolleji (KHK) – 1) muayyan kasb - hunarni egallashga ixtisoslashtirilgan o’rta maxsus ta’lim muassasasi; 2) o’quvchilarning kasb-hunar moyilligini, layoqatlarini, bilim va ko’nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo’nalishlari bo’yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb tanlash imkonini beradigan ta’lim muassasasi.

Kasb-hunar ta’limi pedagogikasi – kasb-hunar kollejlari o’quv-tarbiya jarayoniga ixtisoslashgan pedagogika fanining alohida tarmog’i.

Kasb-hunarga yo’naltirish – o’quvchilarga muayyan kasb-hunar haqida ma’lumot berish orqali ularni shu kasbga qiziqtirish, yo’llash jarayoni.

Klassifikatsiya – tasniflash

Klassifikator – 1) oliy ta’lim muassalari va kasb-hunar kollejlari mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan mutaxassislik va ta’lim yo’nalishlari; 2) ta’lim va bilim sohalari, ta’lim darajalarini nazarda tutuvchi kasb, mutaxassislik va ta’lim yo’nalishlarining tizimlashtirilgan ro’yxati.

«Klaster» (tarmoqlar) metodi – 1) o’quvchilarni mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, atamalar, tushunchalar va voqealarning bir-biri bilan bog’liqligini anglab olishga o’rgatuvchi metod. 2) klaster (g’uncha, bog’lam) metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo’lib, tahsil oluvchilarga ixtiyoriy muammo (mavzu)lar xususida erkin, ochiq o’ylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradigan usuldir.

Kollej (fran. college-birodar, o’quv joyi) – 1) turli mamlakatlarda o’rta ta’lim o’quv yurti o’quvchilariga Davlat ta’lim standartlari asosida o’rta maxsus, kasb-hunar ta’limi beradigan o’quv muassasasi;

2) o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim, ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisoslikni egallashga yo'naltirilgan o'quv muassasasi; 3) Buyuk Britaniya, AQSH va ayrim boshqa mamlakatlarda oliy, o'rta, yuqori o'rta o'quv yurti; 4) Fransiya, Shveysariya, Belgiya, shuningdek, Afrika va Osiyoning bir qancha mamlakatlaridagi o'rta va to'liqsiz o'rta o'quv yurti; 5) O'zbekistonda o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurti.

Kuzatish metodi – 1) obyektiv borliqdagi narsa-hodisalarni tizimli, uzluksiz, batartib, mukammal idrok qilish jarayoni ; 2) psixologik-pedagogik tadqiqotlardagi asosiy empirik metodlardan biri. Psixologik-pedagogik hodisani maqsadga qaratilgan tizimli o'rganishda muayyan sharoitlarda ulardagi xususiy o'zgarishlar va ularning sabablarini aniqlash maqsadida qo'llaniladi; 3) voqelikni ta'lim jarayonida idrok qilish imkoniyatini beradigan pedagogik tadqiqot metodi.

Kuzatish texnologiyasi – ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish davomida tadqiqotning amaliy jihatlarini muayyan algoritmik tizimda amalga oshirish texnologiyasi.

M

Masofaviy o'qitish – o'quv mashg'ulotlarining barchasi yoki ko'p qismi telekommunikatsion va zamonaviy axborotlashtirish texnologiyalari asosida olib boriladigan masofadan turib o'qitish.

Masofaviy o'qitish texnologiyasi – 1) bu inson va texnik resurslarini, ularning o'zaro aloqasini, hisobga olgan holda, ta'lim xizmatining yaxlit tizimli jarayonini yaratish, qo'llash va ommalashtirishdan iborat texnologiya; 2) inson bosh miyasi to'qimalarining modulli tashkil etilganligiga asoslangan o'qitishning istiqbolli tizimi; 3) inson va texnik resurslarning o'zaro aloqasi yordamida amalga oshiriladigan ta'lim jarayoni.

Ma'ruza – 1) o'quv materialiga oid biror masala, ilmiy , siyosiy mavzularning izchil, tartibli, og'zaki bayoni. O'quv muassasasida o'quv jarayonining asosiy shakli, ta'lim muassasalarida dars berish usullaridan biri; 2) bir soatlik mashg'ulot davomida o'rganilayotgan mavzuning haqiqiy mohiyatini ochib berish, unda ilgari surilgan g'oyalar asosida ilmiy xulosalar chiqarish va ularni umumlashgan holda bilimlarni muayyan izchillikda bayon etish shakli; 3) ma'ruza,

leksiya-o'quv material, biror masala, ilmiy mavzularning izchil, tartibli bayoni.

Ma'ruza ikkovlon – ikki yoki undan ortiq o'qituvchilar tomonidan oldindan tayyorlangan ssenariy asosida o'tkaziladigan ma'ruza.

Ma'ruza metodi – o'quvchining og'zaki, izchil bayoni.

Ma'ruza-maslahat – munozara ustivorlik qiladigan, amaliy yo'nalishga ega bo'lgan mavzularni o'rganishga mo'ljallangan ma'ruza turi.

Maruza-matbuot konferensiya – talabalar bilimidagi nuqsonlarni yo'qotish va ular tayyorgarligi darajasini tashxislashga mo'ljallangan ma'ruzalar yig'indisi.

Ma'ruza-suhbat – o'quv jarayoniga talabalarni faol jalb etishga qaratilgan, ularni o'qituvchi bilan samarali suhbatga kirishishini ta'minlovchi ma'ruza shakli.

Ma'ruza-tadqiqot – umumiy muammo mavzuning asosiy yo'nalishlari bo'yicha xususiy biluv topshiriqlari yordamida aniqlanishiga mo'ljallangan ma'ruza shakli.

Metod (yunoncha metodos – bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) – ta'lim jarayonida taqdim etilgan amaliy va nazariy bilimlarni egallash, o'zlashtirish, o'rgatish, o'rganish, bilish uchun xizmat qiladigan yo'l-yo'riqlar, usullar majmui.

Metodik ish – o'qituvchilarga metodik yordam ko'rsatish va ularning metodik malakalarini oshirish.

Metodik qo'llanma – o'qituvchilarga mo'ljallangan maxsus kitob.

Methodist – muayyan o'quv predmetini o'qitish metodikasi bo'yicha mutaxassis.

Metodologik yondashuv – metodologik yondashuv pedagogik jarayon va unda qatnashuvchilar faoliyatini tashkil etishning yetakchi tamoyillardan biri.

Metodologiya – tadqiqotchining nazariy-amaliy pedagogik faoliyatini tashkil etish tamoyillari, u amal qiladigan me'yoriy- huquqiy, nazariy-falsafiy yondashuvlar, qonuniyatlar, qarashlar yig'indisi

N

Nazorat – o'qitishning barcha bosqichlarida natijalar sifatini nazorat qilish, ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma, malakalari hamda ularning shaxsiyatini aniqlash jarayoni.

Nazorat qilish dastur vositalari – ma'lumotlar omboridagi o'qituvchi tomonidan tuzilgan topshiriqlar, savollar, test va shu kabilardan foydalanish dasturlarini joriy etish vositalari.

P

Pedagogik jarayon – aniq maqsadga yo'naltirilgan, mazmunan boy, tarkibi jihatidan qat'iy shakllangan o'quv vaziyatida o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi o'zaro hamkorlik.

Pedagogik mahorat – 1) kasbiy ko'nikmalarning yuksak darajada rivojlanishi; 2) shaxsning kasbiy sifatlari, layoqat qobiliyatlari majmui; 3) san'at darajasidagi mahorat; 4) pedagogik mohirlik, san'at va bilimdonlik.

Pedagogik texnologiya – a) o'quv faoliyatini o'qilona tashkil etish va jihozlash; b) imkon qadar ozroq vaqt sarflab, ta'lim natijasini kafolatlaydigan izchil pedagogik tizim; d) pedagogik muammolarni metodologik darajada hal etishga imkon beruvchi pedagogik hodisa; e) o'quv jarayonini to'liq boshqarish imkonini beradigan tizimli tafakkur usulini pedagogik amaliyotga tatbiq etish shakli; f) pedagogik maqsadga erishishni kafolatlaydigan harakatlarning izchil tizimi.

R

Rejalashtirish – pedagogik tahlil natijalariga tayangan holda o'quv-tarbiya jarayonini loyihalashtirish yoki muhim hukm chiqarish.

S

Seminar – 1) oliy yoki o'rta maxsus maktab talaba (o'quvchi)larining muayyan nazariy kursni qanchalik o'zlashtirganliklarini aniqlash usuli, mutaxassislar tayyorlashga yo'naltirilgan o'quv amaliyotining muhim turlaridan biri. 2) muayyan ta'lim tadbiri bo'yicha o'tkaziladigan maslahat yig'ilishi. 3) O'zbekistonda nomzodlik yoki doktorlik ilmiy darajasiga da'vogarning tayyorgarligini sinab ko'rish uchun ilmiy tadqiqot muassasasi va oliy o'quv yurtlaridagi olimlarni o'z ichiga oluvchi ilmiy tuzilma.

Semestr (lot. Semestrius – yarim yillik) – o'rta maxsus kasb – hunar va oliy ta'limda yarim yillik o'quv muddati.

T

Tasnif – umumiy belgilariga ko‘ra predmet, hodisa yoki tushunchalarning guruhlar, bo‘limlar va toifalar kesimida taqsimlanishi.

Ta‘lim mazmuni – o‘quvchilarni haqqoniy, ilmiy dalillar, tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar bilan tanishtirishga qaratilgan bilimlar tizimi

U

Uzluksiz ta‘lim – o‘zaro mantiqiy izchillik asosida bog‘langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta‘lim tizimi.

F

Fan – 1) dunyo haqidagi bilimlar tizimi, ijtimoiy ong shakllaridan biri; 2) kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismi.

O‘

O‘zbekiston Respublikasining o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘lim standartlari tarmoq tizimi – o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi chuqurlashtirilgan umumta‘lim predmetlari bo‘yicha va amaliy-nazariy ta‘limning asosiy mazmunini ifodalaydigan kasblar, mutaxassisliklar bo‘yicha kasbiy tayyorgarlikning so‘nggi maqsadlarini belgilaydigan hamda ta‘limning kafolatlangan darajasi va sifatini aniqlaydigan meyoriy hujjatlar majmui.

O‘quv fani – o‘quv yurtlarida o‘rganish uchun fan, texnika, san‘at, ishlab chiqarish faoliyati va boshqa muayyan sohalardan tanlab olingan bilim, ko‘nikma va malakalar tizimi.

O‘quv faoliyati – o‘quvchilarning atrof olamni bilish, bilim va tushunchalarni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan o‘quv harakati.

O‘quv haftasi – ta‘lim oluvchilar o‘quv muassasalarida ta‘lim oladigan kunlar yig‘indisi.

O‘quv qo‘llanma – darslikni qisman to‘ldiruvchi, muayyan fan dasturi bo‘yicha tuzilgan va fan asoslarini chuqur o‘zlashtirilishini ta‘minlovchi, ayrim bob va bo‘limlarini keng yoritishga yoki amaliy mashq va mashg‘ulotlar yechimiga mo‘ljallangan pedagogik o‘quv nashri.

O‘quvchi-umumiy o‘rta ta‘lim maktablari, kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda ta‘lim oluvchi yoshlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, «O‘zbekiston», 2017-yil, 488 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, «O‘zbekiston», 2016-yil, 56 bet.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent, «O‘zbekiston», 2017-yil, 48 bet.
4. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
5. Yuldosheva S., Xoshimova M. Oliy ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. T.: 2008 (elektron versiya).
6. Yangi pedagogik texnologiyalardan ma’ruzalar matni. T.: 2008. (elektron versiya)
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. М. Народное образование, 1998.,138 с
8. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. ИПО. Мин.образования России.- М. 1995, 336с.
9. Olimov Q.T. Ashurova S.Yu. “Zamonaviy ta’lim texnologiyalari”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent-2007., 87 b.
10. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. “Ta’lim va tarbiyada innovation pedagogik texnologiyalar”. O‘quv qo‘llanma.T.:, 2013., 277 b
11. Farberman B. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. Uslubiy qo‘llanma. T: Fan, 2000.,115 b
12. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. T.:2006., 220b
13. Hakimova M.F., Xujayev N.X., Axmedov D.K. Pedagogik texnologiyalar. Uslubiy qo‘llanma. T.: 2008., 142 b
14. Ismoilova Z.K., Musayev R.S., Shoyusupova A.A. O‘qitishning zamonaviy texnologiyalari. Uslubiy qo‘llanma. T.: 2008., 100 b
15. Golish L.V., Fayzullayeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. Uslubiy qo‘llanma. T.: 2010., 225 b
16. Беспалько В.П. Слагаемое педагогической технологии. Учебное пособие.– М.: Педагогика. 2001., 112с.
17. Mamarajabov Sh.E., Xalmuratova J.G. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. TTTeSI. 2015., 218b.

18. Lipari D. (2009), Design and evaluation in training processes (3rd edition). Rome. Edizioni Lavoro. (Chapter II "The planning" and Chapter III "The evaluation", pp. 63-210);

19. Stame, N. (2016), pluralistic evaluation. Milan. Franco Angeli. (pp. 9-111)

20. Bondioli A. Ferrari M. (2004), Towards a formative evaluation model: reasons, tools, paths. Bergamo. Junior. (pp. 5-134; pp. 157-167 and pp. 181-189)

21. Bondioli A., Savio D. (2018), Educating children. Rome. Carocci Editore.

22. Andrew Redfern. The Essential Guide to Classroom Practice. 200+ strategies for outstanding teaching and learning. 2015. Great Britain by TJ International Ltd, Padstow, Cornwall, 212 p.

23. Jim Scrivener. Classroom Management Techniques. Cambridge University Press, CB2 8BS, United Kingdom, 2016. ISBN 978-0-521-74185-9 307 p.

24. Madeleine Graf, Ann Birch. The Teaching Assistant's Guide to Understanding and Supporting Learning, Typeset by YHT Ltd, London, Great Britain by CPI Antony Rowe, Chippenham, Wiltshire, 2017. 105 p.

25. Tjeerd Plomp & Nienke Nieveen. An Introduction to Educational Design Research. the East China Normal University, Shanghai (PR China), SLO • Netherlands institute for curriculum development 2017. ISBN 978 90 329 2329 7, 130 p.

26. Steven Beyerlein. Activity Design Handbook. University of Idaho. Portions of this handbook are excerpts from the Faculty Guidebook, 5th edition Copyright © published by Pacific Crest, 2014.4.

27. Критическое мышление: Анализируй, сомневайся, формируй свое мнение / Том Чатфилд ; Пер. с англ. — М.: Альпина Паблишер, 2019. - 328 с..

Internet saytlari

28. <http://www.istedod.uz>

29. <http://www.pedagog.uz>

30. www.ziyonet.uz –Ta'lim portali.

31. www.tdpu.uz –Toshkent Davlar pedagogika universiteti sayti.

32. <https://interactive-plus.ru>.

33. www.eduportal44.ru.

34. Opace.ru/a/metody-vospitatelnoy-raboty.

MUNDARIJA

1	Kirish.....	3
2	1-Bob. Ta’lim sohasini texnologiyalashtirish asoslari	
	1-mavzu. Ta’lim jarayonini loyihalashtirish mohiyati.....	5
	2-mavzu. Ta’lim jarayonini loyihalashtirishning konseptual asoslari.....	11
	3-mavzu. Ta’lim jarayonini loyihalashtirishda maqsadni aniqlash.....	46
3	2-Bob. Ta’lim jarayonida innovatsiyalarni rivojlantirish	
	4-mavzu. Ta’lim jarayonlarini loyihalashtirishda faol metodlari.....	67
	5-mavzu. Ta’lim jarayonini loyihalashtirishda innovatsiyalar.....	78
4	3-Bob. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalar asoslari	
	6-mavzu. Muammoli ta’lim mohiyati.....	86
	7-mavzu. Differensial ta’lim texnologiyalari.....	102
	8-mavzu. Keys stadi metodining konseptual asoslari.....	108
5	4-Bob. Ta’lim tizimida baholash va nazorat asoslari	
	9-mavzu. Loyiha metodining mazmuni.....	112
	10-mavzu. Hamkorlikda ishlash texnologiyalari.....	119
	11-mavzu. Ta’lim jarayonlarini loyihalashtirishda monitoring va baholash.....	132
	12-mavzu. Kasbiy kompetentlikni shakllantirish.....	148
6	Glossariy.....	161
7	Foydalanilgan adabiyotlar.....	168

СОДЕРЖАНИЕ

1	Введение.....	3
2	1 Глава. Основы технологизации сферы образования	
	1-тема. Сущность проектирования процесса обучения.....	5
	2-тема. Концептуальные основы проектирования процесса обучения.....	11
	3-тема. Определение целей при проектировании процесса обучения.....	46
3	2 Глава. Развитие инноваций в образовательном процессе	
	4-тема. Активные методы при проектировании процесса обучения.....	67
	5-тема. Инновации при проектировании процесса обучения.....	78
4	3 Глава. Основы развивающих технологий обучения	
	6-тема. Сущность проблемного обучения.....	86
	7-тема. Технологии дифференцированного обучения	102
	8-тема. Концептуальные основы метода Кейс-стади...	108
5	4 Глава. Основы оценивания и контроля в системе образования	
	9-тема. Содержание метода проектов.....	112
	10-тема. Технологии работы в сотрудничестве	119
	11-тема. Мониторинг и оценивание при проектировании процесса обучения.....	132
	12-тема. Формирование профессиональных компетенций... ..	148
6	Глоссарий.....	161
7	Список использованной литературы.....	168

Mamarajabov Shavkat Ergashevich

TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISH VA BAHOLASH NAZARIYALARI VA METODLARI

**Toshkent – «INNOVATSION RIVOJLANISH
NASHRIYOT-MATBAA UYI» – 2021**

Muharrir:	N. Abdullayeva
Tex. muharrir:	A. Moydinov
Musavvir:	A. Shushunov
Musahhih:	L. Ibragimov
Kompyuterda sahifalovchi:	M. Zoyirova

**E-mail: nashr2019@inbox.ru Tel: +99899920-90-35
№ 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.**

Bosishga ruxsat etildi 23.06.2021.

Bichimi 60x84 1/16. «Timez Uz» garniturasini.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 11,0. Nashriyot bosma tabog'i 10,75.

Tiraji: 50. Buyurtma № 226

**«INNOVATSION RIVOJLANISH NASHRIYOT-MATBAA UYI»
bosmaxonasida chop etildi.
100174, Toshkent sh, Olmazor tumani,
Universitet ko'chasi, 7-uy.**

